

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การศึกษา เรื่อง การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน : กรณีศึกษา ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ต.ตะโหมค อ.ตะโหมค จ. พัทลุง ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัยโดยแบ่งเป็น 5 ส่วนดังนี้

ส่วนแรก กล่าวถึงข้อมูลพื้นฐานของชุมชนตะโหมค ซึ่งมีรายละเอียดของประวัติความเป็นมาของชุมชน ที่ตั้งและอาณาเขต ลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ การปกครอง ประชากร สถาบันทางสังคม การประกอบอาชีพ โครงสร้างพื้นฐาน และกลุ่มองค์กรที่สำคัญของชุมชนตะโหมค

ส่วนที่ 2 กล่าวถึงป่าชุมชนเขาหัวช้าง ทั้งในด้านประวัติความเป็นมา วัตถุประสงค์ กฎข้อตกลง และการดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้างในระยะก่อนที่ผู้วิจัยจะเข้าไปศึกษา

ส่วนที่ 3 เป็นขั้นตอนและกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งมีทั้งหมด 7 ขั้นตอน

ส่วนที่ 4 เป็นการสรุปลักษณะของเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างและการสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

ส่วนที่ 5 เป็นการวิเคราะห์ระดับและเงื่อนไขการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

ส่วนที่ 6 เป็นการวิเคราะห์ผลการเรียนรู้ของชุมชนจากการมีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

การศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ผู้วิจัยได้ศึกษาครอบคลุมพื้นที่ตำบลตะโหมค ทั้งนี้เนื่องจากแม้ว่าป่าชุมชนเขาหัวช้าง จะตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 9 บ้านป่าพง แต่กิจกรรมของป่าชุมชนรวมทั้งการจัดทำเส้นทางศึกษาดังกล่าวนั้นเกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในหลาย ๆ หมู่บ้าน

ทั่วทั้งตำบลตะโหมด ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมข้อมูลพื้นฐานของชุมชนทั้งจากการสังเกต การสัมภาษณ์ และการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชนตะโหมด

ชุมชนตะโหมดนับเป็นชุมชนเก่าแก่ชุมชนหนึ่ง จากหลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ สันนิษฐานว่า ตะโหมดเป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น โดยมีการค้นพบพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย ขนาดหน้าตัก 20 เซนติเมตร เป็นศิลปะอู่ทอง ซึ่งพบบริเวณสระน้ำของวัดเหนือ (ปัจจุบันอยู่ทางทิศใต้ของวัดตะโหมด) และยังมีวัดเก่าพระ เป็นวัดร้างตั้งอยู่ที่เขาพระหมูที่ 2 บ้านหัวช้าง ตำบลตะโหมด สันนิษฐานว่าเป็นวัดที่สร้างขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากปรากฏหลักฐานในเพลาวัดเขียนบางแก้ว ว่า วัดเก่าพระเป็นวัดหนึ่งที่ขึ้นกับคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง บริเวณวัดมีถ้ำเรียกว่าถ้ำหัวช้าง เดิมภายในถ้ำมีพระพุทธรูปปั้นปางไสยาสน์หนึ่งองค์ขนาดความยาว 14 เมตร ฐานพระมีรูปช้างปูนปั้น โผล่แบกฐานเจ็ดเศือก และมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย พระพุทธรูปไม้จำหลักอีกหลายองค์แต่ปัจจุบันวัดและพระพุทธรูปดังกล่าวได้ถูกทำลายไปหมดแล้ว

นอกจากนี้ ยังมีการสันนิษฐานว่า คำว่า “ตะโหมด” มีที่มาจากคำว่า “ไต่ะหมูด” ซึ่งเป็นชาวไทยมุสลิม ที่เข้ามาตั้งรกรากในชุมชนตะโหมด คำว่าตะโหมดจึงเพี้ยนมาจากคำว่าไต่ะหมูดนั่นเอง และยังอาจมาจากคำว่า “ตระ” ซึ่งเป็นชื่อของช่องเขาที่เป็นเส้นทางค้าขายโบราณของชาวอินเดียที่เดินทางมาจากฝั่งทะเลอันดามัน ข้ามเทือกเขาบรรทัดโดยผ่านทางช่องเขาตระมาออกบริเวณช่องเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมดอีกด้วย (สภากานวัดตะโหมด, 2543 : 5-6)

1.2 ที่ตั้งและอาณาเขต

ตำบลตะโหมดตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของที่ว่าการอำเภอตะโหมด โดยอยู่ห่างออกไปตามถนนสายแม่ขรี – ตะโหมด และ ถนนแม่ขรี – โห๊ะจังกระ เป็นระยะทาง 8 กิโลเมตร โดยมีอาณาเขตติดต่อ (สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมด, 2545 : 3) ดังนี้

ทิศเหนือ	จรดตำบลโคกม่วง อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง
ทิศใต้	จรดตำบลคลองใหญ่ อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง และเทือกเขาบรรทัด
ทิศตะวันออก	จรดตำบลคลองใหญ่ ตำบลแม่ขรี อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง
ทิศตะวันตก	จรดเทือกเขาบรรทัด

1.3 ลักษณะภูมิประเทศ และ ภูมิอากาศ

เนื่องจากตำบลตะโหมดตั้งอยู่เชิงเขาบรรทัดและลาดต่ำไปทางทิศตะวันออก ทำให้มีพื้นที่ราบสลับเนินเขา และมีที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเกษตร มีแม่น้ำลำคลองที่มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาบรรทัด 4 สาย คือ คลองกง ไหลผ่านหมู่ที่ 4 9 และ 12 คลองตะโหมด ไหลผ่านหมู่ที่ 1 3 4 และ 11 คลองหัวช้าง ไหลผ่านหมู่ที่ 2 7 8 และไปบรรจบกับคลองโหล๊ะจังกระที่หมู่ 8 คลองโหล๊ะจังกระ ไหลผ่านหมู่ที่ 6 7 และ 8 (สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมด, 2545 : 4) ส่วนทางทิศตะวันตกของตำบลตะโหมดมีเขาหัวช้าง เขาตีนป่า และเขาหลักไก่อ ซึ่งมีลักษณะเป็นภูเขาหินปูน ชูดหินทุ่งสง ซึ่งอยู่ในยุคออร์โดวิเซียน (Ordovician period) มีอายุราว 500 ล้านปีก่อนปัจจุบัน (กรมทรัพยากรธรณี, 2528)

ส่วนสภาพภูมิอากาศเนื่องจากได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ และลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ทำให้มี 2 ฤดู คือ ฤดูร้อน ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – พฤษภาคม และฤดูฝน คือ ระหว่างเดือนพฤษภาคม – มกราคม ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 2,473.6 มิลลิเมตร โดยในช่วงแรกของฤดูฝนได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งมีปริมาณน้ำฝนน้อยกว่าช่วงหลังที่ได้รับอิทธิพลมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ อุณหภูมิเฉลี่ยตลอดทั้งปี 27.57 องศาเซลเซียส โดยอุณหภูมิสูงสุดเดือนเมษายน เฉลี่ย 33.5 องศาเซลเซียส และอุณหภูมิต่ำสุดเดือนมกราคม เฉลี่ย 21.0 องศาเซลเซียส (พีระชัย สุขเกื้อ , เอกภพ เพิ่มพูล และ ภมร แผงกุล, 2538 : 10)

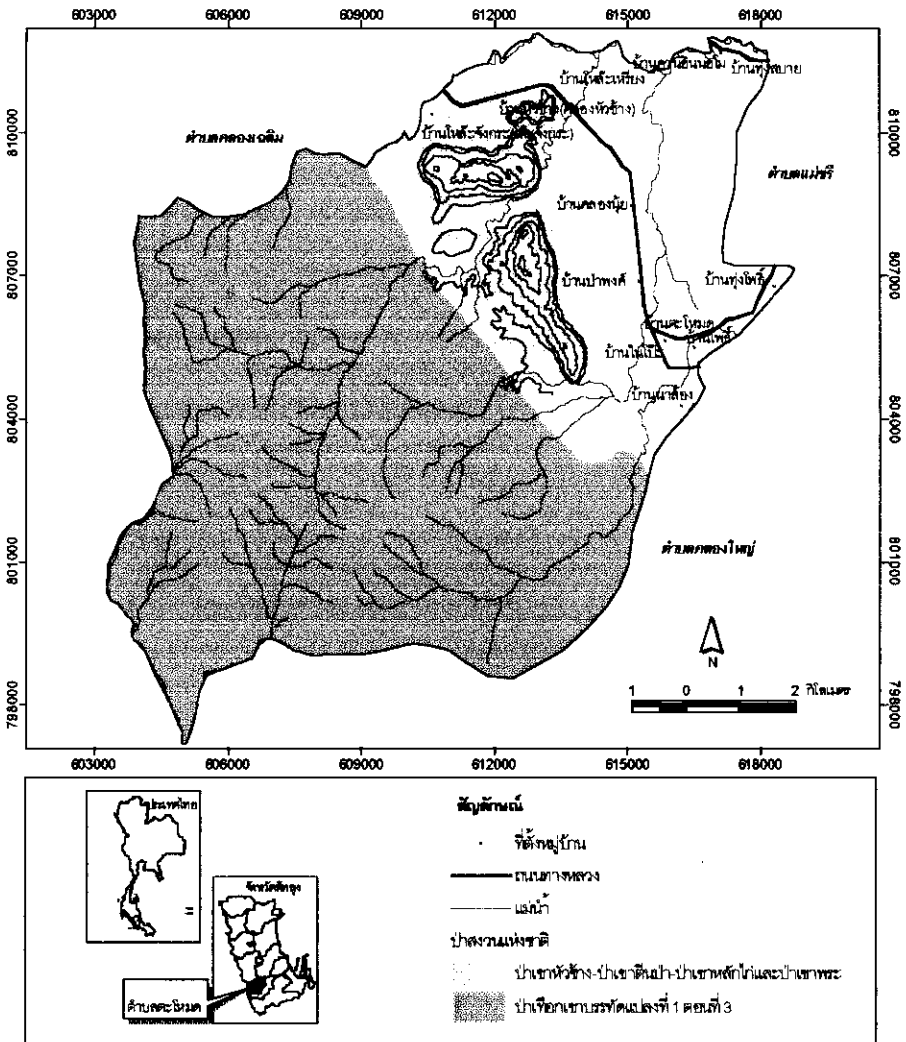
1.4 การปกครอง

ตำบลตะโหมด ประกอบด้วย 12 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านทุ่งโพธิ์ หมู่ที่ 2 บ้านหัวช้าง หมู่ที่ 3 บ้านตะโหมด หมู่ที่ 4 บ้านโพธิ์ หมู่ที่ 5 บ้านคลองนุ้ย หมู่ที่ 6 บ้านโหล๊ะจังกระ หมู่ที่ 7 บ้านควนอินนอโม หมู่ที่ 8 บ้านโหล๊ะเหรียญ หมู่ที่ 9 บ้านป่าพง หมู่ที่ 10 บ้านทุ่งสบาย หมู่ที่ 11 บ้านนาสี่อง และหมู่ที่ 12 บ้านโนโปะ ดังภาพประกอบ 4

การปกครองมี 2 รูปแบบ คือ เทศบาลตำบล 1 แห่ง และ องค์การบริหารส่วนตำบล 1 แห่ง เทศบาลตำบลได้รับการยกฐานะจากสุขาภิบาลเป็นเทศบาลตำบลเมื่อ พ.ศ.2542 โดยครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของหมู่ที่ 3 4 9 11 12 และ หมู่ที่ 1 2 และ 9 ของตำบลคลองใหญ่ หมู่บ้านที่เหลือจึงเป็นพื้นที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมด (เทศบาลตำบลตะโหมด, 2544 : 15)

1.5 ประชากร

ตำบลตะโหมดมีประชากรทั้งหมด 8,972 คน จากครัวเรือน 1,700 ครัวเรือน โดยเป็นผู้ชาย 4,445 คน ผู้หญิง 4,527 คน นับถือศาสนาพุทธ คิดเป็นร้อยละ 60 ของครัวเรือนทั้งหมด นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 40 ของครัวเรือนทั้งหมด (สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมด, 2545 : 15) ดังตาราง 3

ภาพประกอบ 4 แผนที่แสดงอาณาเขตและที่ตั้งของต.ตะโหมด

ที่มา : ศูนย์โบทเซนจึงและสารสนเทศภูมิศาสตร์ ภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ตาราง 3 จำนวนประชากรของตำบลตะโหมด

หมู่ที่	ชื่อบ้าน	ประชากร		ร้อยละ
		ชาย	หญิง	
1	บ้านทุ่งโพธิ์	328	335	7.39
2	บ้านหัวช้าง	460	464	10.30
3	บ้านตะโหมด	396	395	8.83
4	บ้านโพธิ์	462	474	10.42
5	บ้านคลองนุ้ย	455	466	10.27
6	บ้านโห้ชะจังกะ	313	317	7.02
7	บ้านควนอินนอโม	451	461	10.16
8	บ้านโห้ชะเหรียญ	313	317	7.02
9	บ้านป่าพง	344	350	7.74
10	บ้านทุ่งสบาย	213	216	4.78
11	บ้านนาส้อง	340	348	7.67
12	บ้านในไผ่	370	384	8.40
รวม		4,445	4,527	100

ที่มา : ปรับปรุงจากสำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมด, 2545 : 16

1.6 สถาบันทางสังคม

ด้านการศึกษา มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 4 แห่ง โรงเรียนประถมศึกษา 4 แห่งและโรงเรียนมัธยมศึกษา 1 แห่ง ด้านสถาบันและองค์กรทางศาสนา มีวัด 1 แห่ง คือ วัดตะโหมด และมีสำนัก 6 แห่ง ด้านสาธารณสุขมีสถานีอนามัย 3 แห่ง นอกจากนี้ในด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีตำรวจชุมชนบ้านตะโหมด และมีฝ่ายป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยซึ่งอยู่ในเขตเทศบาลอีก 1 แห่ง (องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมด, 2545 : 3)

1.7 การประกอบอาชีพ

ประชาชนในตำบลตะโหมดส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร คิดเป็นร้อยละ 80 ดังจะเห็นได้จากภาพประกอบ 5 ซึ่งเป็นแผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินของตำบลตะโหมด โดยมีการทำสวนยางพารามากที่สุด การปลูกไม้ผลมีปริมาณรองลงมา (สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมด, 2545 : 10) ส่วนการทำนาเป็นการทำเพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น (สถานานวัด, 2543 : 4) มีการ

ประกอบอาชีพค้าขายและรับราชการคิดเป็นร้อยละ 15 และอาชีพรับจ้างคิดเป็นร้อยละ 5 (องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมค, 2545 : 2)

1.8 โครงสร้างพื้นฐาน

ตำบลตะโหมคมีเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ (สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมค, 2545:5)

ดังนี้

1.8.1 ถนนสายแม่ขรี – ตะโหมค เป็นถนนลาดยางระยะทาง 12 กิโลเมตร โดยเริ่มต้นจากถนนเพชรเกษมจากตลาดแม่ขรีไปบรรจบกับถนนสายป่าบอน – กงหรา ที่หมู่ที่ 4 และ 12

1.8.2 ถนนสายแม่ขรี – โห้ตะจั้งกระ เป็นถนนลาดยางระยะทาง 18 กิโลเมตร เริ่มต้นจากตลาดแม่ขรีไปบรรจบกับถนนสายป่าบอน – กงหราที่หมู่ที่ 9 ตำบลคลองเฉลิม

1.8.3 ถนนสายป่าบอน – กงหรา เป็นถนนลาดยางระยะทาง 10 กิโลเมตร

1.8.4 ถนนสายตะโหมค – น้ำตกหม่อมจ้อย เป็นถนนลาดยางคอนกรีตและดินลูกรัง ระยะทาง 4 กิโลเมตร

1.8.5 ถนนสายคลองนุ้ย – คลองอินนอโม เป็นถนนดินระยะทาง 2 กิโลเมตร

1.8.6 ถนนสายหัวช้าง – โห้ตะเหยง เป็นถนนคอนกรีตและดินลูกรังระยะทาง 2.5 กิโลเมตร

ด้านการโทรคมนาคม มีโทรศัพท์ใช้ในพื้นที่ หมู่ที่ 1 3 4 5 9 11 และ 12 ส่วนไฟฟ้าชุมชนตะโหมคมีไฟฟ้าใช้ทุกหมู่บ้าน แต่ยังไม่ทั่วถึงทุกพื้นที่ นอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำที่สร้างขึ้นสำหรับการอุปโภค คือ ฝาย บ่อน้ำตื้น และบ่อโยก (องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมค, 2545 : 3)

ภาพประกอบ 5 แผนที่แสดงลักษณะการใช้พื้นที่บริเวณตำบลตะโหมด

อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

ที่มา : สถาบันทรัพยากรชายฝั่ง, 2545

1.9 กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในตำบลตะโหมค

จากการสังเกต และการศึกษาเอกสารเผยแพร่สถานานวัดตะโหมค (ภาคผนวก ง) (2545) และตะโหมคศึกษา หลักสูตรท้องถิ่นชุมชนตะโหมค (2543) พบว่า กลุ่มองค์กรที่สำคัญของชุมชนตะโหมค คือ กลุ่มสถานานวัด ซึ่งเกิดจากการที่คนในชุมชนตะโหมคมีความเป็นสังคมเครือญาติ จึงมีการไปมาหาสู่และทำกิจกรรมร่วมกันอยู่เสมอ โดยมีวัดตะโหมคเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรม และสมาชิกในชุมชนยังมักจะมาปรึกษาหารือร่วมกัน เพื่อหาแนวทางการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน โดยมีพระครูอุทิตกิจจาทรเจ้าอาวาสวัดตะโหมคเป็นประธานการประชุม ต่อมากลุ่มคนดังกล่าวจึงเห็นพ้องกันว่า ควรจะเชิญสมาชิกในชุมชนทุกสาขาอาชีพมาร่วมกันหาแนวทางแก้ปัญหาในชุมชนเดือนละ 1 ครั้ง เพื่อให้แนวทางการพัฒนาชุมชนเกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง สถานานวัดตะโหมคจึงมีการจัดตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2538 โดยมีปรัชญาของสถานานวัด คือ สร้างปัญญา พัฒนาสังคม ระดมความคิด เพื่อชีวิตประชาชน

สถานานวัดตะโหมคมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

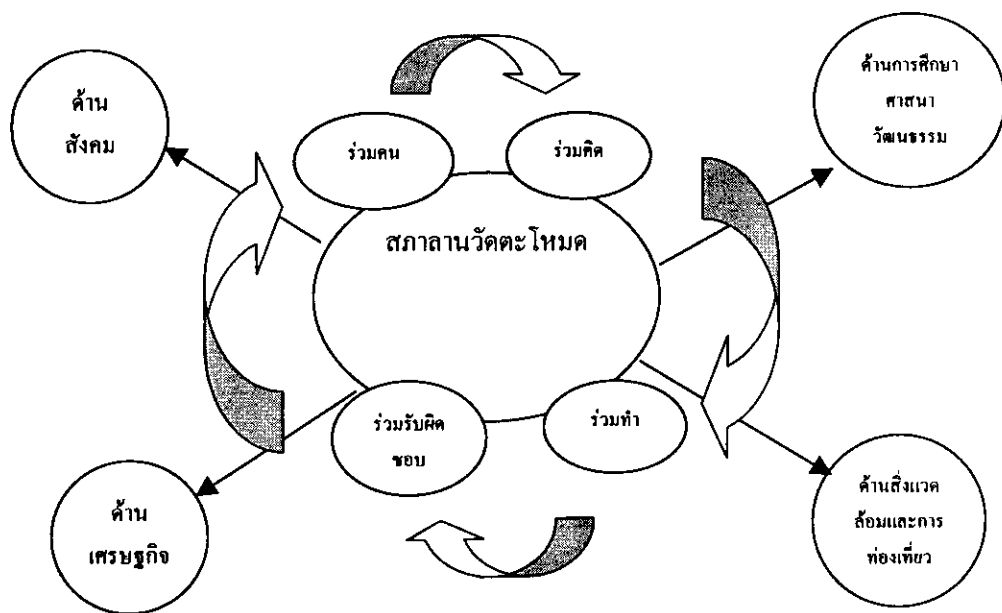
1. เพื่อช่วยเหลือและสนับสนุนในการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านในทุก ๆ ด้านให้ดียิ่งขึ้น
2. เพื่อสนับสนุนการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐ และองค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่
3. เพื่อรักษาและส่งเสริมการศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดั้งเดิมของท้องถิ่น
4. เพื่อสร้างความรัก ความสามัคคีในหมู่บ้านให้ทุกคนมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อหมู่บ้านและชุมชน
5. เพื่อนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

แนวทางการดำเนินงานของสถานานวัด มีการคัดเลือกคณะกรรมการฝ่ายบริหารจากสมาชิกทั้งหมด (ภาคผนวก ง) เพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบายและแนวทางการดำเนินงาน โดยจะแบ่งการดำเนินงานออกเป็น 4 ฝ่าย ซึ่งกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนจัดอยู่ในฝ่ายต่าง ๆ ของสถานานวัด ดังนี้

1. ด้านสังคม ได้แก่ เทศบาลตำบลตะโหมค องค์กรบริหารส่วนตำบลตะโหมค กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตำบลตะโหมค กรรมการชุมชน 8 ชุมชน ตำรวจชุมชนบ้านตะโหมค กลุ่มผู้สูงอายุสถานานวัดตะโหมค กลุ่มเยาวชนบ้านตะโหมค
2. ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมค กลุ่มแม่บ้านตะโหมค กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้านต่าง ๆ ชมรมไม้ผลบ้านตะโหมค
3. ด้านการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ได้แก่ วัดตะโหมค โรงเรียนประชาบำรุง โรงเรียนวัดตะโหมค โรงเรียนบ้านคลองใหญ่ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านตะโหมค มัสยิด กลุ่มพุทธบุตร

4. ด้านสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว ได้แก่ หน่วยรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบ้านตะโหมค ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่แนวกันชนรอบเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด ป่าชุมชนเขาหัวช้าง สถานีอนามัยบ้านตะโหมค อาสาสมัครบ้านตะโหมค สถานีอนามัยบ้านเกาะเรียน อาสาสมัครบ้านเกาะเรียน สถานีอนามัยบ้านคลองใหญ่ อาสาสมัครบ้านคลองใหญ่ ชมรมเพื่อสุขภาพสถานาวัดตะโหมค

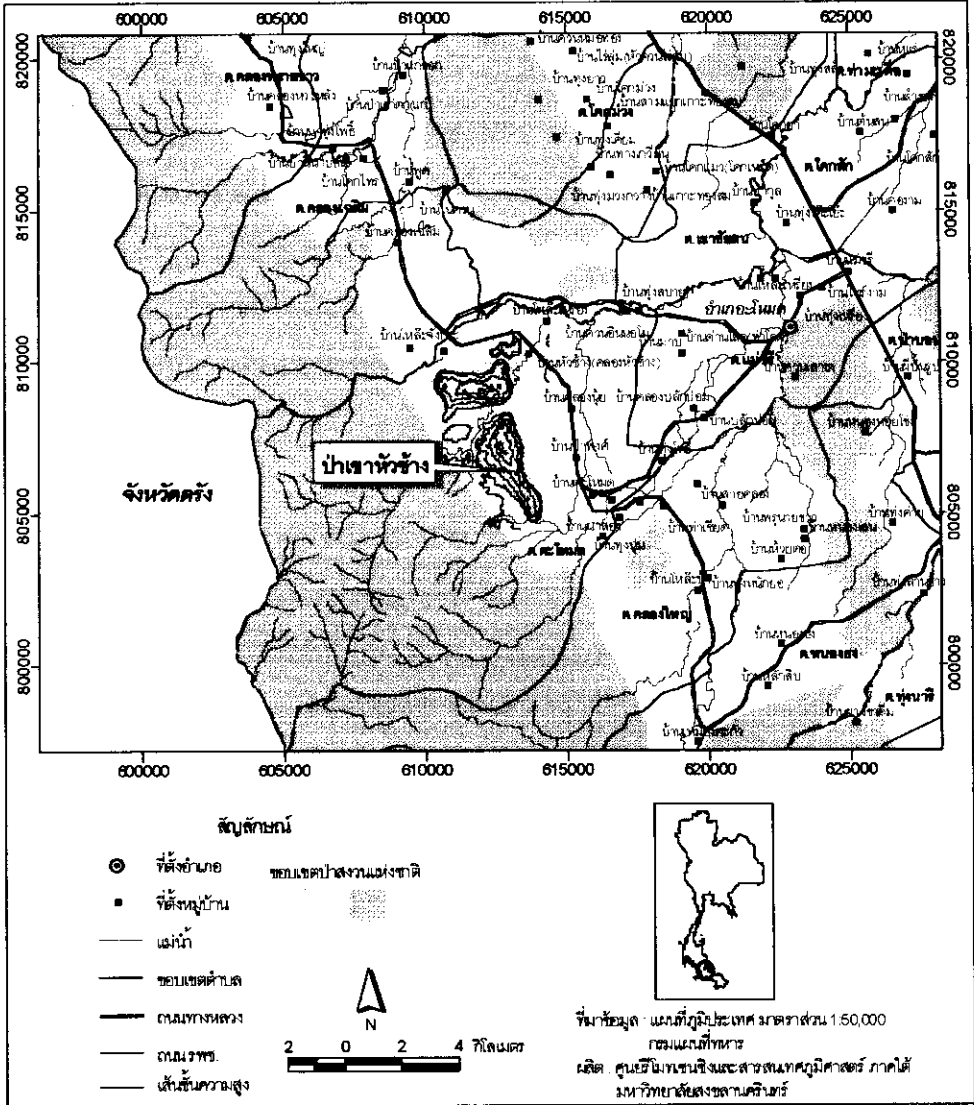
ภาพประกอบ 6 เครื่องมือการปฏิบัติงานของสถานาวัด

ที่มา : สถานาวัด, 2545

2. ป่าชุมชนเขาหัวช้าง

2.1 ความเป็นมาในการจัดตั้งป่าชุมชนเขาหัวช้าง

ป่าชุมชนเขาหัวช้างเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการ อีกทั้งยังมีจังหวะและโอกาสภายในและภายนอกชุมชนที่เอื้อให้เกิดกลุ่มองค์กรชุมชนในการดูแลรักษาป่า กล่าวคือ ในระยะปี 2540 - 2544 เกิดความแห้งแล้งส่งผลกระทบต่ออาชีพเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชนตะโหมด คนในชุมชนจึงเริ่มเห็นความสำคัญของป่า ประกอบกับพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเน้นย้ำเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และนโยบายของกรมป่าไม้ที่ต้องการลดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับชุมชน ดังนั้น เจ้าหน้าที่ของศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่แนวกันชนรอบเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด (ภาคผนวก จ) จำนวนหนึ่งที่เป็นสมาชิกของชุมชนตะโหมด เห็นว่าจังหวะและโอกาสดังกล่าวสามารถเกื้อหนุนให้สมาชิกในชุมชนจัดตั้งกลุ่มองค์กรในการดูแลรักษาป่าไม้ จึงปรึกษาขอการสนับสนุนจากแกนนำสถานาวัด ซึ่งเป็นกลุ่มองค์กรที่มีผู้นำธรรมชาติร่วมเป็นสมาชิกด้วยนั้นให้เกิดการจัดตั้งป่าชุมชนขึ้น (สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ (สัมภาษณ์), 16 เมษายน 2545) ต่อมาในปี 2543 สถานาวัดได้จัดให้สมาชิกจำนวนหนึ่งไปศึกษาดูงานที่ป่าพุรุโต๊ะแดง จังหวัดนราธิวาส หลังจากมีการสรุปผลการศึกษาดูงานครั้งนั้น สมาชิกส่วนใหญ่เห็นพ้องกันว่ามีความประทับใจในความอุดมสมบูรณ์ของป่าพุรุโต๊ะแดง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ป่าหายาก เช่น ค่างหัวหงอก ซึ่งเป็นสัตว์ที่เคยพบเห็นได้บ่อยในชุมชนตะโหมด แต่ปัจจุบันไม่สามารถพบได้อีก ดังนั้นสมาชิกสถานาวัดจึงเห็นว่าชุมชนตะโหมดควรมีพื้นที่อนุรักษ์พันธุ์พืชและสัตว์ เพื่อให้ทรัพยากรเหล่านี้คงอยู่จนถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน (พระครูสุนทรกิจจานุโยค (สัมภาษณ์), 28 กุมภาพันธ์ 2545) ป่าชุมชนเขาหัวช้างจึงมีการจัดตั้งอย่างเป็นทางการในวันที่ 25 กันยายน 2543 (ภาพประกอบ 7) โดยมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 1,876 ไร่ (พิระชัย สุขเกื้อ เอกภพ เพิ่มพูล และ ภมร แผงกุล, 2538 : 4) และสถานาวัดได้จัดให้อยู่ในการดูแลของฝ่ายสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว สถานาวัด

ภาพประกอบ 7 แผนที่แสดงที่ตั้งป่าชุมชนเขาห้วยช้าง

2.2 วัตถุประสงค์ของป่าชุมชนเขาหัวช้าง

ภายหลังจากการจัดตั้งป่าชุมชนเขาหัวช้างอย่างเป็นทางการแล้ว ในวันที่ 29 พฤศจิกายน 2543 คณะกรรมการป่าชุมชนได้ร่วมกันกำหนดวัตถุประสงค์ของป่าชุมชนเขาหัวช้าง (บันทึกการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน, 29 พฤศจิกายน 2543) เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงาน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

- 2.2.1 เพื่อเป็นที่ศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
- 2.2.2 เพื่อเป็นแหล่งศึกษาทางด้านสมุนไพร
- 2.2.3 เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า
- 2.2.4 เพื่อเป็นแหล่งอาหารและยารักษาโรค
- 2.2.5 เพื่อส่งเสริมประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน
- 2.2.6 เพื่อให้มีการจัดการป่าไม้โดยมีชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ
- 2.2.7 เพื่อเป็นที่พักผ่อนและแหล่งท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์

2.3 กฎข้อตกลงของป่าชุมชนเขาหัวช้าง

ป่าชุมชนเขาหัวช้างจัดตั้งขึ้นมาด้วยวัตถุประสงค์หลัก คือ ต้องการให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดังนั้นในระยะแรกของการจัดตั้ง คณะกรรมการป่าชุมชนต้องการฟื้นฟูสภาพธรรมชาติของป่าชุมชนเขาหัวช้างเป็นสำคัญ จึงไม่ได้กำหนดข้อตกลงในการเข้าไปใช้ประโยชน์ แต่ได้มีการกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ลักลอบเข้าไปบริเวณป่าชุมชน และทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (บันทึกการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน, 29 พฤศจิกายน 2543)

- 2.3.1 ผู้ใดตัดต้นไม้ทำให้เสียหาย ทำลาย หรือซ่อนเร้นโดยประการใด ๆ ต้องระวางโทษ

2.3.1.1 ไม้ยืนต้นทุกชนิด	ปรับคันละ	500-30,000	บาท
2.3.1.2 ไม้ล้มลุกทุกชนิด	ปรับคันละ	100-3,000	บาท
2.3.1.3 การกระทำใด ๆ เพื่อวัตถุประสงค์ให้ต้น ไม้ตาย			
หรือเกิดความเสียหาย จะมีโทษปรับตั้งแต่		100-3,000	บาท
- 2.3.2 ผู้ใดล่าหรือจับสัตว์ทุกชนิดในบริเวณป่าชุมชนเขาหัวช้าง

ต้องระวางโทษ	300-3,000	บาท
2.3.2.1 ผู้ใดละเมิด กรณีฆ่าสัตว์ บังสัตว์ป่าได้รับทุกขเวทนา		
อันไม่จำเป็น หรือทำให้สัตว์ตกใจแตกตื่นต้องระวาง		
โทษปรับตั้งแต่	500-10,000	บาท

- 2.3.3 ผู้ได้นำอาวุธปืน และวัตถุอื่นอันอาจนำมาใช้ในการกระทำความผิดตามข้างต้น เข้าไปในเขตป่าชุมชนเขาหัวช้างก่อน ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ต้องระวางโทษปรับตั้งแต่ 500-1,000 บาท
- 2.3.4 ผู้ใดกระทำการใด ๆ อันเป็นการช่วยเหลือ หรือให้ความสะดวกในการที่ผู้อื่นกระทำความผิดก่อนหรือหลังกระทำความผิด ในเขตป่าชุมชนเขาหัวช้าง ต้องระวางโทษปรับตั้งแต่ 1,000-30,000 บาท
- 2.3.5 ทรัพย์สินที่ได้มาจากการกระทำความผิด หรือสงสัยว่านำมาเพื่อใช้ในการกระทำความผิดถูกข้อยกตลงป่าชุมชน ให้ริบไว้เป็นของป่าชุมชนเขาหัวช้างเว้นแต่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง
- 2.3.6 หากมีการฝ่าฝืนกฎข้อยกตลง นอกจากเสียค่าปรับแล้วจะยึดของกลางเข้าป่าชุมชน
- 2.3.7 ผู้พบเห็นผู้กระทำความผิดกฎข้อยกตลงแล้วมาแจ้งคณะกรรมการป่าชุมชนจะได้รับส่วนแบ่งครึ่งหนึ่ง
- 2.3.8 กรณีผู้กระทำการฝ่าฝืนข้อยกตลงที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ไม่ยินยอมเสียค่าปรับ คณะกรรมการป่าชุมชนจะส่งตัวให้เจ้าพนักงานดำเนินการบังคับให้ปฏิบัติตามกฎหมายต่อไป

2.4 การดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชน

การดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง เป็นการร่วมมือของบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ดังจะเห็นได้จากการคัดเลือกคณะกรรมการป่าชุมชนที่มีการคำนึงถึงความหลากหลายของช่วงอายุ และความหลากหลายทางความรู้ เพื่อป้องกันมิให้เกิดช่องว่างอันเกิดจากความแตกต่างระหว่างผู้มีความรู้สูงกับผู้มีรู้น้อย หรือระหว่างผู้ที่ศึกษาเรียนรู้จากระบบการศึกษาในปัจจุบันกับผู้ศึกษาเรียนรู้จากการสั่งสมประสบการณ์ และระหว่างผู้ใหญ่กับเยาวชน (สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ (สัมภาษณ์), 17 เมษายน 2545) นอกจากนี้ กลุ่มแกนนำยังได้ชักชวนให้ผู้ที่มิอาชีพหาของป่า และผู้ที่มีบ้านเรือนหรือสวนในบริเวณใกล้ป่าเขาหัวช้างมาเป็นสมาชิกด้วย เพื่อขยายฐานการอนุรักษ์ป่าเขาหัวช้าง และยังช่วยลดผลกระทบจากการประกอบอาชีพของคนเหล่านี้ด้วย ทั้งนี้ กลุ่มคนดังกล่าวยังมีความรู้เกี่ยวกับป่าเขาหัวช้างเป็นอย่างดี เนื่องจากการประกอบอาชีพของพวกเขามีความใกล้ชิดกับทรัพยากรธรรมชาติป่าเขาหัวช้าง กลุ่มแกนนำจึงเห็นว่าความรู้เหล่านี้จะสามารถนำมาถ่ายทอดให้ผู้มาศึกษาในเส้นทางศึกษาธรรมชาติได้ ดังนั้นรูปแบบการบริหารจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้างจึงมีลักษณะดังนี้

คณะกรรมการป่าชุมชนแบ่งออกเป็น 2 ชุด (ภาคผนวก ค) คือ

1. คณะกรรมการที่ปรึกษา ซึ่งคัดเลือกจากบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในชุมชนและเป็นที่ยอมรับทั้งภายในและภายนอกชุมชน ได้แก่ ตัวแทนจากสถานาวัด กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จำนวน 10 คน

2. คณะกรรมการบริหาร มีการคัดเลือกจากคณะกรรมการหมู่บ้านและสมาชิกของชุมชนจำนวน 40 คน คณะกรรมการบริหาร ยังแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

2.1 คณะกรรมการประชาสัมพันธ์ ซึ่งมีหน้าที่เผยแพร่ให้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาหัวช้าง รวมทั้งประชาสัมพันธ์กฎระเบียบของป่าชุมชนเขาหัวช้างให้ชุมชนอื่นได้รับทราบ

2.2 คณะกรรมการตรวจตราป่า มีหน้าที่พัฒนาและดูแลป่าชุมชน

กิจกรรมของป่าชุมชนเขาหัวช้างนับตั้งแต่การจัดตั้งจนถึงปลายปี 2544 มีรายละเอียดดัง

ตาราง 4

ตาราง 4 การดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชนระหว่างปี 2543-2544

วัน เดือน ปี	กิจกรรม
25 กันยายน 2543	จัดตั้งป่าชุมชนเขาหัวช้าง
9 ตุลาคม 2543	ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน
29 พฤศจิกายน 2543	ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนครั้งที่ 1/2543 เรื่องการวางแผนการดำเนินงานในปี 2544
15 ธันวาคม 2543	เดินสำรวจป่าชุมชนครั้งที่ 1/2543
31 มกราคม 2544	ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนครั้งที่ 1/2544 เรื่อง การแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพิ่มเติม
17 กุมภาพันธ์ 2544	การเดินสำรวจและติดป้ายแนวเขตป่าชุมชนครั้งที่ 1
2 มีนาคม 2544	การเดินสำรวจและติดป้ายแนวเขตป่าชุมชนครั้งที่ 2
7 มีนาคม 2544	ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนครั้งที่ 2/2544 เรื่องการแต่งตั้งคณะกรรมการเพิ่มเติม
12 มีนาคม 2544	การดูแลรักษาป่าชุมชน ² ครั้งที่ 3
15 มีนาคม 2544	การดูแลรักษาป่าชุมชน ครั้งที่ 4
10 เมษายน 2544	การติดป้ายประกาศป่าชุมชนและดูแลรักษาป่าชุมชน ครั้งที่ 5
23 พฤษภาคม 2544	การประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนครั้งที่ 3/2544 เรื่องการหาแนวทางจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ
29 พฤษภาคม 2544	การดูแลรักษาป่าและเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 6

² การดูแลรักษาป่าชุมชน หมายถึง การตรวจตราสภาพป่าชุมชนเพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายป่า

ตาราง 4 (ต่อ)

วัน เดือน ปี	กิจกรรม
7 มิถุนายน 2544	การดูแลรักษาป่าและเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 7
22 มิถุนายน 2544	การดูแลรักษาป่าและเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 8
29 มิถุนายน 2544	การดูแลรักษาป่าและเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 9
3 กรกฎาคม 2544	การดูแลรักษาป่าและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 10
10 กรกฎาคม 2544	การดูแลรักษาป่าและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 11
25 กรกฎาคม 2544	การดูแลรักษาป่าและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 12
10 สิงหาคม 2544	การดูแลรักษาป่า และพัฒนาสถานที่จัดค่ายพักแรม ครั้งที่ 13
13 สิงหาคม 2544	การดูแลรักษาป่าและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 14
17 สิงหาคม 2544	การดูแลรักษาป่าและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 15
22 สิงหาคม 2544	การดูแลรักษาป่าและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 16
30 สิงหาคม 2544	การดูแลรักษาป่าและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 17
5 กันยายน 2544	การดูแลรักษาป่าและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 18
6 กันยายน 2544	การต้อนรับคณะศึกษาดูงานจากจ.สระแก้ว
23 ตุลาคม 2544	ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนครั้งที่ 4/2544 เรื่องสรุปผลการปฏิบัติงานประจำปี 2544 และแต่งตั้งคณะกรรมการชุดต่าง ๆ
12 พฤศจิกายน 2544	ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อแจ้งให้ทราบเรื่องการเข้ามาทำวิจัยของศูนย์ส่งเสริมและช่วยเหลือทางวิชาการ พัฒนาชุมชนเขตที่ 9 จ.ยะลา
20 พฤศจิกายน 2544	ศูนย์ส่งเสริมและช่วยเหลือทางวิชาการ พัฒนาชุมชนเขตที่ 9 จ.ยะลา ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ประชุมทำความเข้าใจการทําวิจัย เรื่องการเสริมสร้างความเข้มแข็งประชาคมต.ตะโหนด เพื่อกำหนดมาตรฐานคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ที่มา : ปรับปรุงจากบันทึกการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน, 2543 – 2544

จากตารางแสดงแนวทางการดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชนในระหว่างปี 2543-2544 พบว่า มีการประชุมคัดเลือกคณะกรรมการเพื่อทำหน้าที่ต่าง ๆ และยังได้สำรวจพื้นที่ของป่าชุมชนเขาหัวช้าง รวมทั้งการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของทั้งบุคคลภายในและภายนอกชุมชน ทั้งนี้กิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติดังกล่าวยังมีการดูแลรักษาป่าไปด้วย

เส้นทางศึกษาธรรมชาติที่คณะกรรมการป่าชุมชนจัดทำขึ้น มีระยะทางจากจุดเริ่มต้นไปถึงจุดสุดท้ายประมาณ 1,200 เมตร มีความกว้างประมาณ 1.5 เมตร และยังมีการทำป้ายสื่อความหมายเพื่อบอกชนิดและประโยชน์ของพืชบางชนิดในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ นอกจากนี้ ยังมีการปรับตกแต่งบริเวณทางลาดชันเป็นขั้นบันไดดิน มีราวไม้ไผ่กั้นบริเวณหน้าผา และมีลานพักผ่อนที่ระยะทาง 860 เมตรจากจุดเริ่มต้น (สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ (สัมภาษณ์), 12 กรกฎาคม 2545)

ในปี 2545 คณะกรรมการป่าชุมชนได้วางแผนการดำเนินงานไว้ดังนี้

1. ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน 3 ครั้ง/ปี คือ ในเดือนมกราคม พฤษภาคม และตุลาคม นอกจากนี้ยังสามารถประชุมได้ตามความเหมาะสม

2. ศึกษาดูงานด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศระหว่างเดือนมีนาคม - เมษายน

3. ประชุมชี้แจงเรื่องป่าชุมชนเขาหัวช้างและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้คณะกรรมการป่าชุมชนและราษฎรในชุมชนรับทราบ ระหว่างเดือนพฤษภาคม - กรกฎาคม

4. จัดฝึกอบรมโครงการจริยธรรมนำสิ่งแวดล้อม ระหว่างเดือนพฤษภาคม - กรกฎาคม

5. พัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ระหว่างเดือนมกราคม - ธันวาคม

6. จัดประชุมเครือข่ายการจัดตั้งป่าชุมชนตำบลตะโหมด ระหว่างเดือนพฤษภาคม - กรกฎาคม

7. ตรวจสอบดูแลป่าชุมชน ระหว่างเดือนมกราคม - ธันวาคม

8. ปลูกต้นไม้ในวันสำคัญ ในเดือนสิงหาคมและธันวาคม

3. ขั้นตอนและกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนมีส่วนร่วม

ขั้นตอนและกระบวนการดังกล่าว ผู้วิจัยได้กำหนดขึ้นโดยพิจารณาให้สอดคล้องกับแผนการปฏิบัติงานของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำปี 2545 รวมทั้งเงื่อนไขการประกอบอาชีพและกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชน โดยกำหนดการจัดทำระหว่างเดือนธันวาคม 2544 - มิถุนายน 2545 แบ่งขั้นตอนการศึกษาเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยกำหนดขึ้น และส่วนที่ 2 เป็นขั้นตอนที่คณะกรรมการป่าชุมชนได้กำหนดขึ้นเพิ่มเติม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 ขั้นตอนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่ผู้วิจัยกำหนดขึ้นมี 7 ขั้นตอนดังนี้

3.1.1 การสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

3.1.2 การอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

3.1.3 การปรับปรุงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

3.1.4 การศึกษาดูงานนอกสถานที่

3.1.5 การทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 1

3.1.6 การทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 2 และการประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

3.1.7 สรุปผลการดำเนินกิจกรรมภาคสนาม

3.2 ขั้นตอนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่คณะกรรมการป่าชุมชนได้กำหนดเพิ่มเติม มี 3 ขั้นตอน ดังนี้

3.2.1 การสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

3.2.2 การถ่ายทอดความรู้ในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

3.2.3 การทดลองเดินศึกษาธรรมชาติในกิจกรรมงานฝังลูกนิมิต

ขั้นตอนและกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติสามารถสรุปได้ดังตาราง 5³

³ รายละเอียดของขั้นตอนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ผู้วิจัยได้นำขั้นตอนที่ผู้วิจัยกำหนดและคณะกรรมการป่าชุมชนเพิ่มเติมมาอธิบายรวมกัน โดยเรียงตามลำดับเวลา เพื่อให้เห็นขั้นตอนของการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่ชัดเจน

ตาราง 5 รูปแบบและผู้เข้าร่วมในกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษารวมชาติ ป่าชุมชนเขาหัวช้าง

ชั้น ตอนที่	วัน เดือน ปี	กิจกรรม	วัตถุประสงค์	วิธีการ	ผู้เข้าร่วม	สถานที่	หมายเหตุ
1	26 ธ.ค. 44	สำรวจเส้นทางศึกษา ธรรมชาติ (คณะ กรรมการกำหนดเพิ่ม เดิม)	เพื่อสำรวจแนวทาง การจัดทำเส้นทาง ศึกษาธรรมชาติของ ชุมชนในระยะที่ผ่าน มา	- เดินสำรวจในเส้นทางศึกษา ธรรมชาติ - สันทนาการกลุ่ม	- คณะกรรมการป่าชุมชน - ผู้วิจัยกลุ่มช่วยเหลือ ทางวิชาการพัฒนาชุมชน เขตที่ 9 จังหวัดยะลา - ผู้วิจัย	ป่าชุมชนเขาหัว ช้าง	การสำรวจเส้นทางศึกษารวมชาติ ครั้งนี้เป็นการสำรวจร่วมกับผู้วิจัย จากศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนา ชุมชนเขตที่ 9 จังหวัดยะลา
	2 ก.พ. 45	สำรวจเส้นทางศึกษา ธรรมชาติ	เพื่อสำรวจแนวทาง การจัดทำเส้นทาง ศึกษารวมชาติของ ชุมชนในระยะที่ผ่าน มา	- เดินสำรวจในเส้นทาง ศึกษาธรรมชาติ - สันทนาการกลุ่ม	- คณะกรรมการป่าชุมชน - อาจารย์และนักศึกษ มหาวิทยาลัยทักษิณ - โรงเรียนประชา - ผู้วิจัย	ป่าชุมชนเขาหัว ช้าง โรงเรียนประชา ป่ารุ่ง	
2	9-10 ก.พ. 45	อบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการจัดทำเส้นทาง ศึกษาธรรมชาติ	เพื่อให้คณะกรรมการ มีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับการจัดการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการจัดทำเส้นทาง ศึกษารวมชาติ	- บรรยาย และซักถามแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ - ทดลองเดินเส้นทางศึกษา ธรรมชาติ	- คณะกรรมการป่าชุมชน - ตัวแทนสถานีวิจัย - ตัวแทนกลุ่มพัฒนาเขา หลักไถ่ - วิทยากร - ตัวแทนองค์การบริหาร ส่วนตำบลรุ่งชิง - ผู้วิจัย	- ห้องโสตทัศนศึกษา โรงเรียนประชาป่ารุ่ง ป่าชุมชนเขาหัว ช้าง	ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้ให้ข้อเสนอแนะ ว่าเส้นทางศึกษารวมชาติควรรักษา ความเป็นธรรมชาติไว้ และควรจัด ทำป้ายสื่อความหมายต่าง ๆ เช่น แผนที่ ป้ายบอกระยะทาง ให้กลม กลืนกับสภาพธรรมชาติ

วันที่	วัน เดือน ปี	กิจกรรม	วัตถุประสงค์	วิธีการ	ผู้เข้าร่วม	สถานที่	หมายเหตุ
3	27 ก.พ. 45	การถ่ายทอดความรู้ (คณะกรรมการกำหนดเพิ่มเติม)	เพื่อถ่ายทอดความรู้ ให้คณะกรรมการที่ไม่เคยผ่านการปฏิบัติ งานสื่อความหมาย	อธิบายความรู้ต่าง ๆ ในด้าน ทางศึกษารวมชาติ	- คณะกรรมการประชุม ชน - ผู้วิจัย	ป่าชุมชนเขาหัวช้าง	กิจกรรมครั้งนี้เป็นกิจกรรมที่คณะกรรมการได้กำหนดขึ้น สืบเนื่องจากคณะพัฒนาชุมชน จ.นครราชสีมาศึกษาฐานที่ชุมชนตะโพมคดแล้วคณะกรรมการที่ไม่เคยผ่านการทำหน้าที่สื่อความหมายไม่สามารถอธิบายผู้มาศึกษาดูงานได้
7 เม.ย. 45		การทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติในงานศึกษารวมชาติในงาน (คณะผู้บังคับบัญชาระดับกรมการกำหนดเพิ่มเติม)	เพื่อทดลองจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยการศึกษาธรรมชาติเป็นกิจกรรมหนึ่ง	ทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ	- นักท่องเที่ยว - ผู้สื่อความหมาย - ผู้วิจัย - คณะกรรมการป่าชุมชน	ป่าชุมชนเขาหัวช้าง	กิจกรรมครั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องจากงานวิจัยเรื่องการเสริมสร้างความเข้มแข็งประชาคม.ต.ตะโพมคด เพื่อกำหนดมาตรฐานคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชนช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชนเขต 9
6-25 พ.ค. 45		จัดทำแผนที่เส้นทางศึกษาธรรมชาติและป้ายสื่อความหมาย	เพื่อให้ผู้มาศึกษาเส้นทางศึกษาธรรมชาติดีความเข้าใจภาพรวมก่อนศึกษารวมชาติ	- ประชุมเพื่อเลือกรูปแบบและอุปกรณ์การจัดทำแผนที่ - จัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ - จัดทำป้ายสัญลักษณ์ - นำป้ายสัญลักษณ์ไปติดตั้งเส้นทางศึกษาธรรมชาติ	- คณะกรรมการป่าชุมชน ชน - ผู้วิจัย	- ป่าชุมชนเขาหัวช้าง - โรงเรียนประชา บำรุง	กิจกรรมครั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากกิจกรรมในขั้นตอนที่ 1, 2 และ 4

ตาราง 5 (ต่อ)

ขั้นตอนที่	วันเดือนปี	กิจกรรม	วัตถุประสงค์	วิธีการ	ผู้เข้าร่วม	สถานที่	หมายเหตุ
4	30 เม.ย.- 1 พ.ค. 45	การศึกษาดูงานนอกสถานที่	เพื่อให้คณะกรรมการ ป่าชุมชนได้รับ ประสบการณ์เกี่ยวกับ การจัดการท่องเที่ยว เชิงนิเวศโดยชุมชน และการสื่อความ หมายในเส้นทาง ศึกษาธรรมชาติ	- การสังเกต - การสนทนากลุ่มเล็ก เปลี่ยนประสบการณ์กับตัว แทนโครงการท่องเที่ยว เชิงอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม ตำบลกรุงชิง	- คณะกรรมการป่าชุมชน - ผู้วิจัย	ตำบลกรุงชิง กิ่งอำเภอเบญพิทา จังหวัด นครศรีธรรมราช	เนื่องจากข้อจำกัดด้านงบประมาณ และภาระงานในชุมชน ทำให้ จำนวนผู้เข้าร่วมในกิจกรรมครั้งนี้ น้อยกว่ากิจกรรมในครั้งที่ตามมา
5	29-30 พ.ค.45	การทดลองใช้เส้นทาง ศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 1	- นักท่องเที่ยวทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยมีผู้ สื่อความหมาย - ประชุมกลุ่มย่อย	- อาจารย์และนักศึกษา จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ - คณะกรรมการป่าชุมชน - ผู้วิจัย	ป่าชุมชนเขาหัว ช้าง		

ตาราง 5 (ต่อ)

ลำดับที่	วัน เดือน ปี	กิจกรรม	วัตถุประสงค์	วิธีการ	ผู้เข้าร่วม	สถานที่	หมายเหตุ
6	13-14 มิ.ย.45	การทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 2 และการประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาติ	วัตถุประสงค์	<ul style="list-style-type: none"> - นักท่องเที่ยวทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยมีผู้สื่อความหมาย - ประชุมกลุ่มย่อย 	<ul style="list-style-type: none"> - เจ้าหน้าที่ฝ่ายกิจกรรมศึกษาธรรมชาติ มูลนิธิช่วยชีวิตสัตว์ป่าแห่งประเทศไทย - นักท่องเที่ยว - คณะกรรมการป่าชุมชน - ตัวแทนสถานีวิจัย 	ป่าชุมชนเขาหัวช้าง วัดตะโหมด	
7	20 มิ.ย. 45	การสรุปผลการดำเนินงาน	เพื่อสรุปผลการดำเนินงานภาคสนาม	ประชุมและร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น	<ul style="list-style-type: none"> - คณะกรรมการป่าชุมชน - ตัวแทนสถานีวิจัย - อาจารย์และนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ - อ.จ.ร.ช.จ.ก - มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ 	วัดตะโหมด	

ขั้นตอนที่ 1 การสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

การสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาตินี้เป็นขั้นตอนแรกของการศึกษาภาคสนาม หลังจากผู้วิจัยได้ทำความรู้จักเบื้องต้นกับชุมชนแล้ว เพื่อสำรวจแนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติของชุมชนในเบื้องต้นว่า ในระยะเริ่มแรกชุมชนมีแนวทางการจัดทำเป็นอย่างไร โดยทำการสำรวจ 2 ครั้ง คือ ในวันที่ 26 ธันวาคม 2544 และวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2545

การศึกษาในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยการสำรวจในครั้งที่ 1 เป็นการเข้าร่วมเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติดกับศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชนเขตที่ 9 จังหวัดยะลาซึ่งเข้ามาทำวิจัยเรื่อง การเสริมสร้างความเข้มแข็งประชาคม ตำบลตะโหนด เพื่อกำหนดมาตรฐานคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การเดินสำรวจในครั้งนี้มีกลุ่มองค์กรของชุมชนที่เข้าร่วม คือ คณะกรรมการป่าชุมชนจำนวน 7 คน และสถานานวัดตะโหนด 2 คน ผู้วิจัยจากศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการฯ จำนวน 2 คน และนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จำนวน 2 คนรวมทั้งหมด 13 คน และการสำรวจในครั้งที่ 2 ผู้วิจัยร่วมกับอาจารย์และนักศึกษาจากสำนักวิชาวิทยาการจัดการ สาขาการจัดการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ได้เดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชนเข้าร่วมจำนวน 25 คน การสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติในครั้งที่ 2 นี้ รูปแบบการศึกษาเป็นการเดินสำรวจโดยมีผู้สื่อความหมายธรรมชาติเป็นผู้ให้ความรู้ด้วย

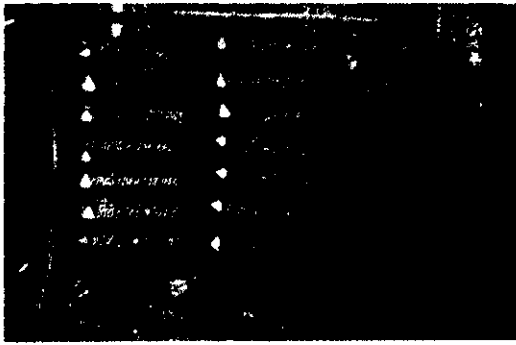
ผลการสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

จากการสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติทั้ง 2 ครั้ง พบว่าในระหว่างเดือนมิถุนายน - ธันวาคม 2544 คณะกรรมการป่าชุมชนได้จัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติพร้อมป้ายสื่อความหมายซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ลักษณะเส้นทางศึกษาธรรมชาติ มีลักษณะเป็นเส้นตรงจากจุดเริ่มต้นไปยังจุดหมายปลายทาง แต่ในการเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติดังกล่าว คณะกรรมการป่าชุมชนเห็นว่าการเดินกลับตามทางเดิมจะทำให้ผู้เดินศึกษาต้องเห็นทัศนียภาพซ้ำซาก จึงได้ใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติจากจุดเริ่มต้นไปถึงค่ายพักแรม และเดินตัดผ่านคลองตะโหนดผ่านพื้นที่สวนผลไม้ของชาวบ้านแล้ววนกลับมาที่จุดเริ่มต้น เส้นทางจึงมีลักษณะเป็นเส้นทางเดียววนกลับมาจุดเริ่มต้น (Loop) รวมทั้งหมดเป็นระยะทางประมาณ 2,000 เมตร และมีความกว้าง 1.5 เมตร ผิวทางเดินของเส้นทางศึกษาธรรมชาติไม่มีการปรับตกแต่ง บริเวณที่มีความลาดชันมีการทำเป็นขั้นบันไดดิน และยังมีราวไม้ไผ่กั้นข้างทางบริเวณที่เส้นทางผ่านริมเหว

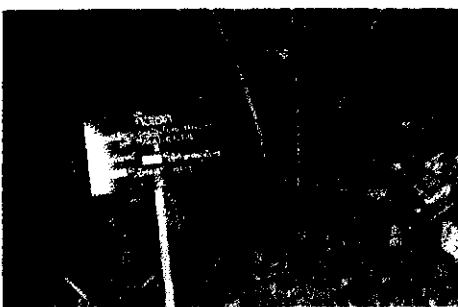
2. ป้ายสื่อความหมาย ประกอบด้วยป้ายที่สื่อความหมาย 3 ลักษณะดังนี้

2.1 ป้ายบอกจุดสำคัญที่มีลักษณะเด่นในบริเวณป่าชุมชนเขาหัวช้าง ซึ่งอยู่บริเวณทางเข้า มีลักษณะเป็นป้ายสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 20x45 เซนติเมตร เชื่อมต่อกันด้วยโซ่รถจักรยานยนต์ แขนงอยู่กับไม้ ที่มีความสูง 2 เมตร (ภาพประกอบ 8)

ภาพประกอบ 8 ป้ายบอกจุดสำคัญของป่าชุมชนเขาหัวช้าง

2.2 ป้ายบอกชนิดและประโยชน์ของพืช เป็นป้ายที่อยู่ในบริเวณเส้นทางศึกษาธรรมชาติ เพื่อให้ผู้เข้ามาศึกษาได้รู้จักชนิดและประโยชน์ของพืช แผ่นป้ายมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 30x45 เซนติเมตร ทำจากสังกะสี ทาสีเขียว โดยใช้ไม้ปักบนพื้นดินมีความสูงจากพื้นดินประมาณ 78 เซนติเมตร พืชที่มีการติดแผ่นป้ายเหล่านี้ได้แก่ ต้นตาหมัด ว่านกีบแรด ว่านนางครวญ ต้นขี้ม้อน หวายเล็ก (ภาพประกอบ 9)

ภาพประกอบ 9 ป้ายบอกชนิดและประโยชน์ของพืชในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

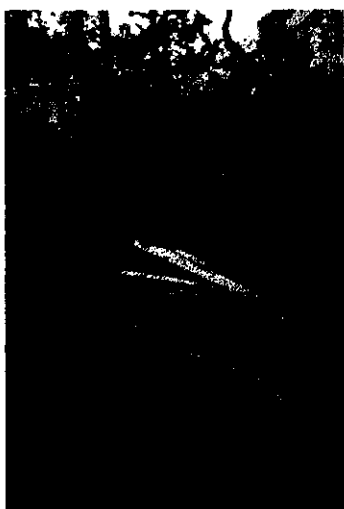
2.3 ป้ายบอกแนวเขตป่าชุมชน เป็นแผ่นป้ายพลาสติกสีเขียว เขียนคำว่า “ป่าชุมชน” เพื่อบอกแนวเขตของป่าชุมชน (ภาพประกอบ 10) จากการสัมภาษณ์นายสมเกียรติ บัญชาพัฒนาศักดา ((สัมภาษณ์), 1 กุมภาพันธ์ 2545) พบว่า “การจัดทำเส้นทางศึกษารวมชาตินั้นจัดทำขึ้นในช่วงเริ่ม

ต้นของการจัดทำป่าชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชนจึงต้องการให้เส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นแนวเขตที่ชัดเจนของป่าชุมชน เพื่อป้องกันการบุกรุกของชาวบ้านจึงต้องมีป้ายติดตามแนวเขตของป่าชุมชน”

ภาพประกอบ 10 ป้ายบอกแนวเขตป่าชุมชนเขาหัวช้าง

3.จุดพักแรม มีลักษณะเป็นลานกว้างมีเก้าอี้และโต๊ะบรรยายที่ทำจากวัสดุธรรมชาติ โดยอยู่ห่างจากจุดเริ่มต้นของเส้นทางศึกษาธรรมชาติไปเป็นระยะทาง 860 เมตร (ภาพประกอบ 11)

ภาพประกอบ 11 เก้าอี้ทำจากวัสดุธรรมชาติ บริเวณจุดพักแรม

4. การสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ในการเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 2 มีคณะกรรมการป่าชุมชนทำหน้าที่เป็นผู้สื่อความหมายด้วย จำนวน 2 คน คือนายกมล ชุนจันทร์ และ นายอ้น มนทอง รายละเอียดของการสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติสามารถสรุปได้ดังตาราง 6

ตาราง 6 การสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาระบบชาติ (ก่อนการพัฒนาทักษะการสื่อความหมาย)

จุดที่	ชื่อ	คำอธิบาย
1	ป้ายแนะนำจุดสำคัญในป่าชุมชน	ป่าชุมชนเขาหัวช้างมีจุดเด่นดังต่อไปนี้ ผ่าฝิ่ง ดงระกำหละ น้ำตาช้าง ดงกาหลาไฟ ค่ายพักแรม เนินสะตอ จุดชมวิว ดันกระบอกใหญ่ ทางเสื่อผ่านป่าไผ่ชวนฝิ่ง ช่องกัว จุดชมร่องเท้ามารี ถ้ำนางจัน
2	น้ำตาช้าง	เป็นบริเวณที่มีน้ำไหลมาจากซอกเขา ในฤดูร้อนจะมีน้ำมากในบริเวณนี้
3	ดันสามแก้ว	ดันไม่มีพิษ หากสัมผัสใบจะทำให้มีอาการปวดแสบปวดร้อน
4	ว่านกิบแรด	พืชชนิดหนึ่งมีสรรพคุณเพิ่มสมรรถภาพทางเพศ ใช้ดองเหล้า
5	ดันตาหมัด	พืชชนิดหนึ่ง ใบมีรสมันคล้ายถั่ว นำมารับประทานได้
6	ดันล้ากับ	พืชชนิดหนึ่งที่นำมาใช้ทำขวัญข้าว
7	ดันมะปริง	(ไม่มีคำอธิบาย)
8	ดันบระสา	พืชชนิดหนึ่ง ผลคล้ายน้อยหน่าแต่มีสีน้ำตาล รับประทานได้แต่ไม่นิยม
9	ค่ายพักแรม	บริเวณนี้เป็นลานกว้าง ใช้สำหรับพักแรม
10	ดันประ	พืชชนิดหนึ่ง เป็นพืชเศรษฐกิจของชาวตะโหมคอย่างหนึ่ง โดยใช้เมล็ดมาประกอบอาหาร
11	ดงระกำหละ	เป็นบริเวณที่มีระกำขึ้นเป็นจำนวนมาก
12	ดันจำปา	เป็นไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจชนิดหนึ่ง
13	ดันซี่ฝ่อน	พืชชนิดหนึ่ง ผลคล้ายจำปาคะแต่มีเนื้อน้อยกว่า
14	ดันขนุนป่าน	ขนุนป่า
15	ดันชิง	เป็นพืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
16	ดันไทร	รากของไทรมักจะพัน โอบต้นที่มันรัดไว้จนตาย แต่เมล็ดเป็นอาหารของสัตว์หลายชนิด
17	ดันกระบอก	พืชชนิดหนึ่ง ผลสุกเป็นอาหารของสัตว์ เช่น ชะมด
18	ป่าไผ่	บริเวณนี้มีไผ่เป็นจำนวนมาก
19	ผักกาดเขา	พืชชนิดหนึ่ง ยอดอ่อนนำมารับประทานได้
20	ร่องรอยของหนูป่า	บริเวณนี้มีร่องรอยการหากินของหนูป่าคณะกรรมการบางคนที่เคยเป็นพรานป่าจะสามารถบอกขนาดและเพศของหนูได้จากร่องรอยเหล่านี้

จากตาราง 6 จะเห็นได้ว่า การสื่อความหมายของคณะกรรมการป่าชุมชนในระยะก่อนการพัฒนาทักษะการสื่อความหมายนั้น คณะกรรมการฯ มีการถ่ายทอดความรู้โดยสามารถบอกชนิดของพืชและประโยชน์จากพืชชนิดนั้น ๆ ได้ แต่ทั้งนี้ความรู้ที่มีการถ่ายทอดส่วนใหญ่จะเน้นเรื่องการบอกชนิดของพืชเท่านั้น ยังไม่มีการอธิบายประโยชน์ของพืชที่ชัดเจน และไม่ได้เชื่อมโยงกับองค์ประกอบอื่นในระบบนิเวศ

นอกจากนี้ จากการสรุปผลการเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติร่วมกับคณะผู้วิจัยจากศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชน เขตที่ 9 จังหวัดยะลา ซึ่งเข้ามาทำวิจัยเรื่อง การเสริมสร้างความเข้มแข็งประชาคม ตำบลตะโหมด เพื่อกำหนดมาตรฐานคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2545 นั้น คณะกรรมการป่าชุมชนได้วางแผนทางการดำเนินงานในขั้นต่อไป โดยจะขยายเส้นทางให้สามารถเดินได้รอบเขาหัวช้าง และเส้นทางที่จะสามารถขึ้นไปยังจุดชมวิวนยอดเขาได้ นอกจากนี้จะเพิ่มจุดสื่อความหมาย สะพานสำหรับข้ามคลอง และศาลาสำหรับพักผ่อนเพื่อให้เกิดความสะดวกและปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว

ข้อเสนอแนะจากผู้เข้าร่วมกิจกรรม

ในการสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 2 ผู้เข้าร่วมกิจกรรมซึ่งได้แก่ อาจารย์และนักศึกษาจากสาขาการจัดการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ยังให้ข้อเสนอแนะในด้านการเพิ่มป้ายสื่อความหมายด้วย กล่าวคือ ควรจัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติไว้ในบริเวณทางเข้าเส้นทางศึกษาธรรมชาติ เพื่อให้ผู้ที่จะมาศึกษาได้ทำความเข้าใจภาพรวมของเส้นทางก่อนเดินศึกษาธรรมชาติ และสิ่งอำนวยความสะดวกในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ เช่น สะพาน ควรจัดทำให้สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติให้มากที่สุด นอกจากนี้คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้างยังควรมีการควบคุมปัจจัยต่าง ๆ ที่อาจทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ เช่น การควบคุมจำนวนนักท่องเที่ยว การจัดการขยะ รวมทั้งวิธีการต่าง ๆ ที่คณะกรรมการใช้เพื่อให้ผู้เดินศึกษาได้สัมผัสกับธรรมชาติ เช่น การเดิน หรือหัก พืชมาให้ผู้มาศึกษาได้ชม หรือสูดดมกลิ่น เพราะสิ่งเหล่านี้อาจมีผลกระทบต่อระบบนิเวศได้

กล่าวโดยสรุป การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติของคณะกรรมการป่าชุมชน ในระยะก่อนที่ผู้วิจัยจะเข้ามาดำเนินการตามกระบวนการวิจัยนั้น คณะกรรมการป่าชุมชนมีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยอาศัยประสบการณ์จากการศึกษาดูงานที่ป่าพรุโต๊ะแดง จังหวัดนราธิวาส และเพื่อให้การจัดทำเส้นทางเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งป่าชุมชนที่ต้องการให้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้และสถานที่พักผ่อนของชุมชน คณะกรรมการจึงได้จัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยมีผู้สื่อความหมายทำหน้าที่ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว และยังมีสิ่งอำนวยความสะดวกตามความเหมาะสม เช่น มีเก้าอี้นั่งพักบริเวณค่ายพักแรม และป้ายบอกชนิดและประโยชน์ของพืชบางชนิด

ขั้นตอนที่ 2 การอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ¹

การจัดอบรมเชิงปฏิบัติการในครั้งนี้ จัดขึ้นในวันที่ 9-10 กุมภาพันธ์ 2545 เพื่อให้ คณะกรรมการป่าชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยมีวิทยากรมาบรรยายและร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ 2 คน คือ อาจารย์จิตศักดิ์ พุฒจร สำนักวิชาวิทยาการจัดการ สาขาการจัดการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ และนายเชาวลิต สิทธิฤทธิ์ หัวหน้าโครงการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม ตำบลกรุงชิง กิ่งอำเภอเทพา จังหวัดนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ ตัวแทนจากสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลกรุงชิงจำนวน 3 คน ยังมาร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้วย ผู้เข้าร่วมการอบรมในครั้งนี้ได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชน จำนวน 25 คน ตัวแทนจากสถานวัด จำนวน 2 คน และตัวแทนจากกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ่ หมู่ที่ 2 ซึ่งสนใจเข้าร่วมเป็นเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เข้าร่วมการอบรมเป็นจำนวน 5 คน สถานที่ใช้ในการอบรม คือ ห้องโสตทัศนศึกษา โรงเรียนประชาบำรุง และเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้าง

1. วิธีการอบรม แบ่งเป็น 2 ส่วน ดังนี้

1.1 การบรรยายและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ โดยวิทยากรบรรยายความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว และผู้เข้าร่วมอบรมซักถามแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลกรุงชิง

1.2 การทดลองเดินศึกษาธรรมชาติ มีคณะกรรมการป่าชุมชนทำหน้าที่เป็นผู้สื่อความหมาย โดยแบ่งกลุ่มผู้เข้าร่วมการประชุมทั้งหมดออกเป็น 4 กลุ่ม แต่ละกลุ่มที่เดินศึกษาธรรมชาติ จะมีสมาชิกจากทุกหน่วยงานที่เข้าร่วมประชุม ผู้สื่อความหมายในกิจกรรมครั้งนี้ ได้แก่ นายสมทบ เขียวจีน นายกมล ขุนจันทร์ นายสมบูรณ์ ช่วยราชการ และนายอ้น มนทอง

¹ การอบรมเชิงปฏิบัติการครั้งนี้จัดร่วมกับธฤตวรรณ นนทพุทท นักศึกษาคณะกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษาซึ่งได้ทำวิทยานิพนธ์ในหัวข้อการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง โดยมีประเด็นการประชุมร่วมกัน

2. ผลการอบรมเชิงปฏิบัติการ

โดยสรุป ผลการอบรมเชิงปฏิบัติการสามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วนตามวิธีการอบรมดังนี้

2.1 ความรู้เรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นผลมาจากการบรรยายและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างวิทยากรและผู้เข้าร่วมการอบรม โดยวิทยากรได้บรรยายเนื้อหาครอบคลุมเรื่อง กระแสการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในปัจจุบัน องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และความต้องการของนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีรายละเอียดดังนี้

ระบบของการท่องเที่ยว ประกอบด้วย แหล่งท่องเที่ยว การบริการการท่องเที่ยว การตลาด ลักษณะทางกายภาพของสิ่งแวดล้อม โครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพ สภาพเศรษฐกิจและการลงทุน องค์การที่ให้ความร่วมมือ สภาพสังคมและวัฒนธรรม กฎหมายซึ่งรวมทั้งกฎระเบียบของชุมชน

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศมาจากความต้องการพื้นฐาน 3 ด้าน คือ

1. ความต้องการที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีขอบข่ายกว้างขวางไปทั่วโลกทั้งในแง่การอนุรักษ์ในระดับท้องถิ่นจนถึงการอนุรักษ์ ป้องกัน และแก้ไขวิกฤตการณ์ของโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุรักษ์ระบบนิเวศเพื่อคงความหลากหลายทางชีวภาพ

2. ความต้องการศึกษาเรียนรู้ เป็นความต้องการที่มีมากขึ้นในหมู่นักท่องเที่ยวและในทุกส่วนของสังคม เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องมีความรู้และตระหนักในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

3. ความต้องการพัฒนาคนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน อันจะเป็นหลักประกันที่จะให้การพัฒนามีทิศทางที่ถูกต้อง มีการกระจายรายได้ที่เหมาะสมเป็นไปตามความต้องการของผู้ที่อยู่ในพื้นที่มากขึ้น

ความต้องการดังกล่าวจึงนำไปสู่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยได้จำแนกองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้เป็น 4 องค์ประกอบคือ

1. องค์ประกอบด้านพื้นที่ ซึ่งต้องเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ มีแหล่งท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น

2. องค์ประกอบด้านการจัดการ ต้องเป็นการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมน้อยที่สุดเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

3. องค์ประกอบด้านกิจกรรมและกระบวนการ เป็นการท่องเที่ยวที่เอื้อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ โดยมีการให้การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ และความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องทั้งต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนในท้องถิ่น และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง

4.องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วม เป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อท้องถิ่น โดยผลประโยชน์ที่ได้หมายความรวมถึงการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต และการได้รับผลตอบแทนเพื่อกลับมาบำรุงและรักษาแหล่งท่องเที่ยวด้วย กรอบแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

1. การอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรอย่างพอดี
2. มีการจัดการการวางแผนเช่น การพานักท่องเที่ยวเข้าไปในป่าจะต้องมีการจัดการที่เหมาะสมอย่างไร
3. ลดการบริโภคที่มากเกินไป
4. การรักษาและส่งเสริมความหลากหลายทางชีวภาพ
5. วัฒนธรรมชุมชนที่ดีงาม
6. หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
7. เป็นที่รองรับเศรษฐกิจท้องถิ่น การกระจายรายได้ในหมู่บ้าน
8. มีส่วนร่วมในท้องถิ่น

การเป็นนักสื่อความหมายที่ดี ต้องมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้

1. มีความรู้ในสถานที่ท่องเที่ยวเป็นอย่างดี มีความรอบรู้ ซึ่งนักสื่อความหมายแต่ละคนจะมีวิธีการพูดไม่เหมือนกัน แต่ต้องมีความพยายามอธิบายนักท่องเที่ยวและใส่ใจนักท่องเที่ยว
2. มีความสามารถในการพูด และการสื่อความหมายที่ดี (อธิบาย พูด เล่า อย่างมีศิลปะ)
3. บุคลิกภาพของผู้สื่อความหมายเป็นเรื่องสำคัญ ต้องมีความมั่นใจ แต่ไม่ใช่การคุยโวโอ้อวด
4. การแต่งกาย การวางตัว การตรงต่อเวลา เป็นคุณสมบัติที่นักสื่อความหมายต้องคำนึงถึง
5. การรู้จักจัดการช่วงเวลาที่เหมาะสมในการทำกิจกรรมแต่ละอย่าง
6. นักสื่อความหมายต้องเป็นผู้ที่มีสุขภาพแข็งแรง
7. เป็นผู้ใฝ่รู้ รู้จักการสังเกตทั้งทางธรรมชาติและผู้ที่มาศึกษา
8. พยายามอ่าน และตั้งคำถามผู้ที่มาศึกษาธรรมชาติเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้
9. มีความคิดสร้างสรรค์ สามารถคิดค้นวิธีการสื่อความหมายที่เหมาะสมได้
10. มีความรู้และตระหนักในคุณค่าของศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมของแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ
11. มีความเข้าใจการท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

นอกจากนี้ วิทยากรและตัวแทนองค์กรบริหารส่วนตำบลกรุงชิงยังได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนมีส่วนร่วมของต.กรุงชิง โดยในส่วนของ การสื่อความหมายนั้น เคยมีการอบรมนักสืบสายน้ำ และมีการอบรมนักสื่อความหมาย โดยใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติน้ำตกกรุงชิง อุทยานแห่งชาติเขาหลวง

2.2 ผลการทดลองเดินเส้นทางศึกษาธรรมชาติ พบว่า เส้นทางศึกษาธรรมชาติมีทัศนียภาพที่หลากหลาย เช่น ผ่านคลองและป่าที่อุดมสมบูรณ์ รวมทั้งป่าที่ถูกบุกรุกซึ่งกลายเป็นสวนยางพาราและสวนผลไม้ ประกอบกับการบรรยายของผู้สื่อความหมายทำให้ผู้เข้าร่วมมีความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาของป่าชุมชนได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น และผู้สื่อความหมายยังสามารถบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร พืชชนิดต่าง ๆ และพฤติกรรมของสัตว์ได้เป็นอย่างดี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความผูกพันกับป่า นอกจากนี้ ยังเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้และทัศนคติต่อเรื่องการท่องเที่ยวเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติระหว่างนักท่องเที่ยวและผู้สื่อความหมายอีกด้วย และผู้สื่อความหมายยังสอดแทรกกิจกรรมต่าง ๆ ทำให้นักท่องเที่ยวที่เดิมไม่รู้จักกันได้เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยกันมากขึ้น

3. ข้อเสนอแนะจากผู้เข้าร่วมกิจกรรม

ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้ให้ข้อเสนอแนะแนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติไว้ 2 ประเด็นหลัก คือ เส้นทางศึกษาธรรมชาติ และผู้สื่อความหมาย ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 เส้นทางศึกษาธรรมชาติ

3.1.1 ควรรักษาความเป็นธรรมชาติของเส้นทางศึกษาธรรมชาติไว้เพื่อให้มีจุดศึกษาธรรมชาติได้มากยิ่งขึ้น

3.1.2 ควรจัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ เพื่อให้ผู้มาศึกษาเข้าใจภาพรวมของเส้นทางก่อนการเดินทางศึกษาธรรมชาติ

3.1.3 ป้ายสื่อความหมายต่าง ๆ เช่น ป้ายบอกระยะทาง ป้ายบอกชนิดและประโยชน์ของพันธุ์พืช สัตว์ลักษณะต่าง ๆ ควรมีการจัดทำตามความเหมาะสม และต้องคำนึงถึงความกลมกลืนกับสภาพธรรมชาติด้วย

3.2 ผู้สื่อความหมาย

3.2.1 ผู้สื่อความหมายควรแนะนำกฎเกณฑ์การศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชนเขาหัวช้างทุกครั้ง เพื่อลดผลกระทบจากการเข้าไปศึกษาธรรมชาติ

3.2.2 การสื่อความหมายโดยคณะกรรมการป่าชุมชนที่มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับป่าเป็นอย่างดีนั้น จะทำให้ผู้มาศึกษาได้รับความรู้เกี่ยวกับป่าเพิ่มขึ้น แต่ควรเชื่อมโยงความรู้เหล่านี้ให้เป็นเรื่องเดียวกัน เพื่อให้ความรู้เรื่องระบบนิเวศมีความชัดเจนยิ่งขึ้น และผู้สื่อความหมายยังต้องค้นคว้าหาความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอ

ขั้นตอนที่ 3 กิจกรรมการปรับปรุงเส้นทางศึกษาระรรมชาติ

การปรับปรุงเส้นทางศึกษาระรรมชาติเป็นผลสืบเนื่องจากข้อเสนอแนะของผู้เข้าร่วมกิจกรรมการสำรวจเส้นทางศึกษาระรรมชาติ การอบรมเชิงปฏิบัติการ และการศึกษาดูงาน⁵ ซึ่งได้แก่ อาจารย์และนักศึกษาจากสำนักวิชาวิทยาการจัดการ สาขาการจัดการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลกรุงชิง และตัวแทนกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม ตำบลกรุงชิง นอกจากนี้ ยังเป็นผลมาจากกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น กิจกรรมงานฝังลูกนิมิตของวัดตะโหมด การศึกษาดูงานของกลุ่มองค์กรภายนอก กิจกรรมที่เกี่ยวกับการปรับปรุงเส้นทางศึกษาระรรมชาตินั้นมีทั้งการถ่ายทอดความรู้จากผู้สื่อความหมายให้คณะกรรมการคนอื่น ๆ การจัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาระรรมชาติ และการจัดทำป้ายสื่อความหมาย รายละเอียดของกิจกรรมการปรับปรุงเส้นทางศึกษาระรรมชาติมีดังต่อไปนี้

1. กิจกรรมการถ่ายทอดความรู้

กิจกรรมการถ่ายทอดความรู้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ชุมชนตะโหมดได้รับความสนใจจากกลุ่มองค์กรภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะพัฒนาชุมชน จังหวัดนราธิวาส ซึ่งเข้ามาศึกษาแนวทางการพัฒนาชุมชนของตำบลตะโหมด ในวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545 กลุ่มดังกล่าวได้ให้ความสนใจกิจกรรมของคณะกรรมการป่าชุมชนเป็นพิเศษ ผลจากการศึกษาดูงานครั้งนี้ ทำให้คณะกรรมการฯ พบว่า นอกจากคณะกรรมการฯ ที่เคยทำหน้าที่สื่อความหมายในกิจกรรมแล้ว คณะกรรมการฯ คนอื่น ๆ ยังขาดทักษะในการถ่ายทอดความรู้ จึงไม่สามารถอธิบายให้ผู้เข้ามาศึกษาดูงานเกิดความรู้ ความเข้าใจได้ ดังนั้นคณะกรรมการฯ จึงเห็นพ้องกันว่า ควรมีกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้ในเส้นทางศึกษาระรรมชาติ เพื่อพัฒนาความสามารถในการสื่อความหมายของคณะกรรมการฯ ทั้งหมด

กิจกรรมการถ่ายทอดความรู้นี้จัดขึ้นในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2545 มีคณะกรรมการป่าชุมชนเข้าร่วม 13 คน โดยนายสมบุรณ์ ช่วยราชการ และนายกมล ชุนจันทร์ ซึ่งเป็นคณะกรรมการฯ ที่มีความรู้ความชำนาญในเรื่องการใช้ประโยชน์จากพืชชนิดต่าง ๆ ในป่า วิถีชีวิตของพรานป่า รวมทั้งความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับป่า เป็นผู้ถ่ายทอด โดยคณะกรรมการฯ ทั้งหมดเดินทางไปพร้อมกันในเส้นทางศึกษาระรรมชาติ หลังจากนั้น คณะกรรมการฯ ร่วมกันสรุปผลการถ่ายทอดความรู้ โดยกำหนดจุดสื่อความหมายและข้อควรปรับปรุงในเส้นทางศึกษาระรรมชาติ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

⁵ จะกล่าวถึงรายละเอียดในขั้นตอนที่ 4 หน้า 77 - 78

1.1 จุดสื่อความหมาย

การกำหนดจุดสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ภายหลังจากกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ คณะกรรมการได้เพิ่มจุดสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ผู้วิจัยได้จำแนกประเภทจุดสื่อความหมายที่เพิ่มขึ้นและลดลงตามเหตุผลในการเลือกดังต่อไปนี้

1.1.1 จุดสื่อความหมายที่เพิ่มขึ้นแบ่งได้ 3 ประเภท คือ

(1) พืชที่มีความสำคัญในชีวิตประจำวัน ได้แก่ พืชสมุนไพร เช่น กีบแรด พืชเศรษฐกิจ เช่น กระจวาน ต้นยาง และพืชที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ เช่น ขวัญข้าว

(2) สถานที่ที่เกี่ยวกับความเชื่อและตำนาน เช่น ห้วยห่าน ห้วยกินดิน ทางเสื่อผ่าน จุดแก่นบนน้ำตาช้าง

(3) จุดสื่อความหมายที่เกิดจากการเรียนรู้ภายหลังจากกิจกรรมการสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติและการอบรมเชิงปฏิบัติการ ได้แก่ แผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ จุดเปราะบาง จุดอ่อนคลาย

1.1.2 จุดสื่อความหมายที่มีการปรับลดลง แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

(1) จุดสื่อความหมายที่มีลักษณะไม่ถาวร ได้แก่ ร่องรอยหนูป่า เป็นร่องรอยการหาอาหารของหนูป่า ซึ่งเมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่งอาจเกิดการชะล้างจากฝนได้ และต้นตาคมด ซึ่งเป็นพืชที่สามารถนำมาประกอบอาหารได้ ภายหลังจากการใช้เป็นจุดสื่อความหมายได้ระยะหนึ่ง พืชชนิดดังกล่าวถูกนำไปใช้ประโยชน์มากจนเสื่อมโทรมล้มตายไป

(2) พืชที่มีการใช้ประโยชน์น้อยและมีลักษณะเด่นไม่มากนัก ได้แก่ ต้นบาระสา หรือน้อยโหน่ง ระกำหละ และขนุนปาน เป็นพืชที่ไม่นิยมนำมารับประทานมากนัก

จุดสื่อความหมายที่คณะกรรมการฯ กำหนดมีรายละเอียดดังตาราง 7

ตาราง 7 การกำหนดจุดสื่อความหมายภายหลังกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้ในเส้นทางศึกษารวมชาติ

จุดที่	ชื่อ	ลักษณะเด่น
1.	แผนที่แสดงเส้นทางศึกษา ธรรมชาติ	เป็นจุดที่ต้องแนะนำก่อนเดินศึกษาในเส้นทางศึกษารวมชาติ
2.	ต้นกระวาน	พืชสมุนไพร ตระกูลเดียวกับปุด มีสรรพคุณขับลมในกระเพาะอาหาร
3.	จุดเป่าระบาง	เป็นบริเวณที่ใกล้จะถึงแหล่งน้ำของสัตว์ ซึ่งต้องระมัดระวังในเรื่องเสียง
4.	ต้นคันหมี	พืชชนิดหนึ่ง ลำต้นมีผิวขรุขระ ดอกและผลออกตรงบริเวณโคนต้น
5.	น้ำตาช้าง	เป็นจุดที่น้ำสายเล็ก ๆ ไหลมาจากชอกเขา มีลักษณะเหมือนน้ำตาของ ช้าง ทำให้บริเวณนี้มีหินปูนเกาะบริเวณที่น้ำไหลผ่าน และการที่น้ำ ไหลตลอดทั้งปี ทำให้บริเวณนี้เป็นแหล่งน้ำของสัตว์บางชนิด เช่น นก ไม้หุ่มชนิดหนึ่ง ผลมีลักษณะคล้ายพริกขี้หนู
6.	ต้นสังหยู	
7.	ต้นสามแก้ว	พืชมีพิษ หากผิวหนังสัมผัสบริเวณใบจะมีอาการปวดแสบปวดร้อน
8.	ต้นโตะหัน	พืชวงศ์ปาล์ม นำมาใช้ประโยชน์ได้ตลอดทั้งต้น กาบใบนำมาใช้เป็น ภาชนะตักน้ำ (ภาษาถิ่น เรียก หมาดักน้ำ) ลำต้น นำมาทำเฟอร์นิเจอร์ ยอดอ่อนนำมารับประทาน
9.	ว่านกิบแรด	พืชสมุนไพร สรรพคุณเพิ่มสมรรถภาพทางเพศ
10.	ต้นขวัญข้าว	พืชที่ใช้ในพิธีการทำขวัญข้าว ซึ่งเป็นพิธีกรรมก่อนการเกี่ยวข้าว
11.	ห้วยห่าน	ลำห้วยที่มีต้นทนเล้าต่อ ๆ กันมาว่าเคยมีนกชนิดหนึ่งคล้ายห่านมาอยู่บริเวณนี้
12.	จุดผ่อนคลาย	จุดพักเหนื่อย
13.	ต้นขี้ฉ้อ	พืชชนิดหนึ่ง ผลมีลักษณะคล้ายจำปาตะ แต่มีเมล็ดเยอะกว่า
14.	โป่งดิน	บริเวณพื้นดินที่มีสัตว์มากินเป็นอาหาร เนื่องจากมีธาตุอาหารที่จำเป็น
15.	จุดพักแรม	ลานกว้างที่ใช้เป็นจุดพัก
16.	ต้นกระบก	พืชชนิดหนึ่ง ลำต้นมีขนาดใหญ่และมีพุ่มเป็นรากกำยาน
17.	ห้วยกินดิน	ลำห้วยที่มีต้นทนเล้าต่อ ๆ กันมาว่า ดินบริเวณนี้ เคยมีคนนำไปรับ ประทาน จึงได้ชื่อว่า ห้วยกินดิน
18.	บ่อน้ำมัน - ดันยาง	ดันยางเป็นพืชเศรษฐกิจของชาวตะโหมด ในอดีตเป็นแหล่งรายได้ที่ สำคัญ น้ำมันยางใช้เป็นเชื้อเพลิง แต่ปัจจุบันมีการปลูกยางพาราแทน และเชื้อเพลิงที่ใช้ก็ได้จากแหล่งอื่น ๆ เช่น ก๊าซหุงต้ม การทำน้ำมันยาง จึงลดลง
19.	ป่าไผ่	เป็นบริเวณที่มีต้นไผ่ขึ้นเป็นจำนวนมาก

ตาราง 7 (ต่อ)

จุดที่	ชื่อ	ลักษณะเด่น
20.	ทางเสื่อผ่าน	เส้นทางบริเวณนี้ ในอดีตชาวบ้านเคยพบเสื่อ จึงได้ชื่อว่า ทางเสื่อผ่าน
21.	ป่าดั้งเดิม-ป่าพัฒนา	สภาพป่าบริเวณนี้เห็นได้อย่างชัดเจนถึงความแตกต่างระหว่างป่าที่เคยถูกบุกรุกเพื่อนำไม้ไปใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมทำสัมปทานป่ากับป่าที่ยังไม่เคยผ่านการสัมปทาน
22.	สะพานลิง	สะพานไม้ที่ทำขึ้นอย่างง่าย ๆ แต่มีความสวยงาม
23.	คลองหูนบ	เป็นบริเวณที่มีการสร้างทำนบกั้นน้ำเพื่อนำน้ำมาใช้ในการเกษตร
24.	จุดแก่นบนน้ำตาช้าง	บริเวณนี้เป็นจุดที่ชาวบ้านมาแก่นบน

1.2 ข้อควรปรับปรุงในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

1.2.1 การจัดทำป้ายสื่อความหมายไม่ควรมีรายละเอียดมากเกินไป

1.2.2 ในจุดที่อาจเกิดอันตรายและจุดเปราะบาง ควรมีการเตือนผู้ศึกษาในเส้นทางศึกษาธรรมชาติก่อนเดินทางถึงจุดนั้น ๆ

นอกจากนี้ คณะกรรมการฯ ยังเห็นพ้องกันว่า การศึกษาความรู้เพื่อที่จะเป็นนักสื่อความหมายนั้นจะต้องศึกษาจากธรรมชาติโดยตรง เนื่องจากการสัมผัสธรรมชาติโดยตรงจะทำให้เกิดความเข้าใจและจดจำได้ดีกว่าการอ่านหรือฟังเพียงอย่างเดียว

2. การจัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

การจัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นผลสืบเนื่องจากกิจกรรมการสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การอบรมเชิงปฏิบัติการ และการศึกษาดูงานนอกสถานที่ (ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในขั้นตอนที่ 4) คณะกรรมการฯ ได้มีการประชุมเพื่อวางแผนการจัดทำในวันที่ 24 มีนาคม 2545 โดยมีคณะกรรมการฯ เข้าร่วม 16 คน มีการแสดงความคิดเห็นในเรื่องรูปแบบของแผนที่ อุปกรณ์ในการจัดทำที่เหมาะสมกับงบประมาณและการใช้งาน

ผลจากการประชุม คณะกรรมการฯ เลือกใช้รูปแบบจากแผ่นป้ายแสดงนิทรรศการของโรงเรียนประชารัฐ (ภาพประกอบ 12) นอกจากนี้ อุปกรณ์การจัดทำ เช่น สี พู่กัน สังกะสี ที่ใช้ในการทำป้ายสื่อความหมายนี้ยังได้รับการสนับสนุนจากวัดตะโหมดและศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่แนวกันชน เขาบรรทัดอีกด้วย

ภาพประกอบ 12 ป้ายแสดงนิทรรศการ โรงเรียนประชาบำรุงที่คณะกรรมการฯ ใช้เป็นแบบอย่างในการจัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

หลังจากนั้นในระหว่างวันที่ 6-25 พฤษภาคม 2545 คณะกรรมการป่าชุมชนจึงร่วมกันจัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ (ภาพประกอบภาคผนวก 4)

3. การจัดทำป้ายสื่อความหมาย

ป้ายสื่อความหมายมีการจัดทำขึ้นพร้อมกับการจัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยในเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างนี้ แบ่งป้ายสื่อความหมายออกเป็น 2 ประเภท คือ

3.1 ป้ายแสดงจุดสื่อความหมาย เป็นป้ายแสดงหมายเลข 1-24 โดยจะติดตั้งบริเวณที่มีการสื่อความหมาย ตัวป้ายมีลักษณะเป็นแผ่นสังกะสีทรงกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 12 เซนติเมตร ทาสีน้ำตาล ขอบสีดำ เขียนตัวเลขสีขาวตรงกลาง (ภาพประกอบ 13)

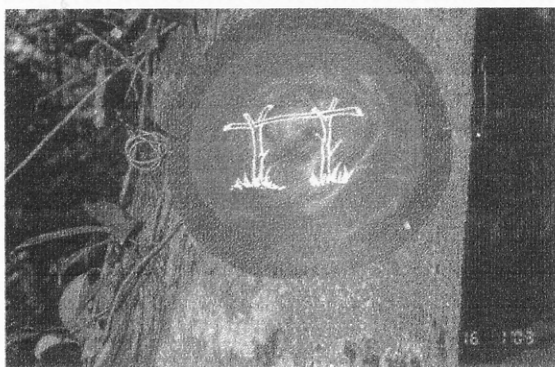

ภาพประกอบ 13 ป้ายแสดงจุดสื่อความหมาย

3.2 ป้ายแสดงทิศทางการเดิน เป็นป้ายแสดงสัญลักษณ์ที่ใช้ในการบอกทิศทาง โดยใช้สัญลักษณ์การบอกทิศของพรานป่า ซึ่งเรียกว่า “การปักกำ” แทนลูกศรวัสดุที่ใช้ทำแผ่นป้ายใช้ตั้งกะสีทรงกลมเช่นเดียวกับป้ายแสดงจุดสื่อความหมาย ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 30 เซนติเมตร ทาสีน้ำตาล ขอบสีดำ “การปักกำ” ในเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างมีรายละเอียดดังนี้

3.2.1 สัญลักษณ์ห้ามผ่าน แทนด้วยรูปการนำกิ่งไม้ที่ไม่มีใบไปขวางกลางลำต้นของต้นไม้ใหญ่ (ภาพประกอบ 14)

3.2.2 สัญลักษณ์เกี่ยวขวาและซ้าย แทนด้วยรูปการนำกิ่งไม้ไปขวางกลางลำต้นของต้นไม้ใหญ่ โดยหันด้านที่มีใบไม้ไปในทิศทางที่ต้องการให้เดินไป

ภาพประกอบ 14 สัญลักษณ์ห้ามผ่าน

4. การทดลองเดินในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

การทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการดำเนินงานฝั่งลูกนิมิตของวัดตะโหมดระหว่างวันที่ 5 - 17 เมษายน 2545 และงานวิจัยการเสริมสร้างความเข้มแข็งประชาคม ตำบลตะโหมด เพื่อกำหนดมาตรฐานคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ของศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชนเขตที่ 9 จังหวัดยะลา โดยคณะกรรมการได้จัดแสดงนิทรรศการในหัวข้อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในป่าชุมชนเขาหัวช้างในบริเวณงานฝั่งลูกนิมิต และรับสมัครนักท่องเที่ยวเพื่อทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการเดินศึกษาในเส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมเหล่านั้นด้วย

ในการทดลองครั้งนี้ มีนักท่องเที่ยว 3 คนซึ่งเป็นคนนอกพื้นที่มาเดินศึกษาในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และได้ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติว่า การใช้ภาษาท้องถิ่นในการสื่อความหมายทำให้มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว น่าสนใจ แต่บางคำอาจทำให้เกิดความเข้าใจ

ใจคลาดเคลื่อน อีกทั้งผู้สื่อความหมายเน้นการอธิบายในเรื่องของสมุนไพรมาก แต่ข้อมูลดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับชีวิตประจำวันของนักท่องเที่ยวน้อย ดังนั้นเมื่อนักท่องเที่ยวใช้เส้นทางไประยะหนึ่งก็เริ่มลดความสนใจลง นอกจากนี้ ป้ายสื่อความหมายไม่ควรอธิบายประโยชน์ของพืชชนิดนั้นมากเกินไป เพราะอาจทำให้มีผู้ถูกลอบนำพืชเหล่านั้นไปใช้ประโยชน์จนเกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศได้

ขั้นตอนที่ 4 กิจกรรมการศึกษาดูงานเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนที่ตำบลกรูงชิง กิ่งอำเภอนบพิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช

กิจกรรมการศึกษาดูงานเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งที่ผู้วิจัยได้กำหนดขึ้น เพื่อให้คณะกรรมการป่าชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้การดำเนินงานด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนอื่น ๆ ทั้งนี้ การศึกษาดูงานยังสอดคล้องกับแผนการดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำปี 2545 ที่กำหนดให้มีการศึกษาดูงานเช่นกัน

การศึกษาดูงานครั้งนี้มีคณะกรรมการฯ เข้าร่วมจำนวน 9 คน เนื่องจากข้อจำกัดด้านงบประมาณและภาระงานในชุมชน ทำให้จำนวนของคณะกรรมการฯ เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ลดลง เมื่อเทียบกับจำนวนผู้เข้าร่วมในกิจกรรมที่ผ่านมา การศึกษาดูงานจัดขึ้นในวันที่ 30 เมษายน และวันที่ 1 พฤษภาคม 2545

1. ผลการศึกษาดูงาน

เนื่องจากการศึกษาดูงานครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จัดร่วมกับธฤชวรรณ นนทพุทธ ซึ่งศึกษาเรื่อง การสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ภูมิศึกษาป่าชุมชน เขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง เพื่อลดความซ้ำซ้อนในการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน จึงมีการศึกษาดูงานควบคู่กันไปทั้งในส่วนของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน และการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอผลการศึกษาดูงานโดยเน้นเฉพาะรายละเอียดในเรื่องการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ดังต่อไปนี้

กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของตำบลกรูงชิง เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของคนหนุ่มสาวที่ไปเรียนหนังสือในเมือง แล้วมีโอกาสกลับมาพัฒนาบ้านเกิด โดยในระยะแรกเป็นการรวมกลุ่มเพื่อต่อต้านการสร้างเขื่อนที่จะเกิดขึ้นภายในชุมชน หลังจากการต่อต้านเขื่อนประสบความสำเร็จ สมาชิกในชุมชนจึงมีแนวคิดในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้มีความยั่งยืน ประกอบกับในขณะนั้น โครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ได้เข้ามาส่งเสริมและให้ความรู้ในชุมชน เพื่อให้

ชุมชนสามารถจัดการท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม แต่ทั้งนี้การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของตำบล
กรุงชิงไม่มีเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่ชุมชนได้จัดทำขึ้น เนื่องจากในบริเวณนั้นมีอุทยานแห่งชาติเขาหลวง
ซึ่งมีเส้นทางศึกษาธรรมชาติไว้บริการสำหรับผู้ที่จะเดินศึกษาในเส้นทางศึกษาธรรมชาติแล้ว การศึกษา
งานครั้งนี้ นอกจากได้ศึกษาในเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนแล้ว คณะกรรมการฯ ยังได้
ศึกษาเส้นทางศึกษาน้ำตกกรุงชิงที่อุทยานแห่งชาติเขาหลวงอีกด้วย (เชาวลิต สิทธิฤทธิ์
(สัมภาษณ์), 30 เมษายน 2545) รายละเอียดของเส้นทางศึกษาธรรมชาติน้ำตกกรุงชิงมีดังนี้

1.1 เส้นทางศึกษาน้ำตกกรุงชิง

เส้นทางศึกษาน้ำตกกรุงชิงมีลักษณะเป็นเส้นตรง ระยะทางจากจุด
เริ่มต้นไปถึงจุดสุดท้าย 3 กิโลเมตร การเดินศึกษาธรรมชาติใช้เส้นทางเดียวกันทั้งไปและกลับ
ทำให้ระยะทางรวมของการเดินแต่ละครั้งประมาณ 6 กิโลเมตร ผิวทางเดินลาดด้วยซีเมนต์ และ
เป็นพื้นดินอัดแน่นระยะสั้น ๆ ทำให้สามารถเดินศึกษาธรรมชาติได้ตลอดปี มีการเขียนป้ายสื่อ
ความหมายลงบนก้อนหินขนาดไม่ใหญ่มากนัก ซึ่งทำให้สามารถเคลื่อนย้ายได้ แต่ผู้ที่เข้ามาศึกษา
อาจเกิดความสับสน เนื่องจากความไม่สอดคล้องกันระหว่างพืชกับป้ายบอกชนิดพืช นอกจากนี้
บริเวณโดยรอบเส้นทางดังกล่าวเคยเป็นค่ายคอมมิวนิสต์ จึงมีการอธิบายเกร็ดประวัติของพื้นที่
ไว้ในแผ่นป้ายสีเหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ ทั้งนี้ผู้วิจัยให้ข้อสังเกตว่ารายละเอียดที่มากเกินไปทำ
ให้ความน่าสนใจของป้ายเกร็ดประวัติพื้นที่ลดลง

1.2 การสื่อความหมาย

ในส่วนของการสื่อความหมายนั้น คณะกรรมการป่าชุมชนที่ไปศึกษาดูงาน
สังเกตว่า ผู้สื่อความหมายเป็นสมาชิกของกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม ตำบล
กรุงชิง ได้ผ่านการอบรมการสื่อความหมายจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยมาแล้ว จึงมีการ
เรียนรู้ที่ต่างจากผู้สื่อความหมายของป่าชุมชนเขาหัวช้างที่เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ทำให้วิธี
การบอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ แตกต่างกัน นอกจากนี้กลุ่มดังกล่าวยังมีความพร้อมด้านอุปกรณ์
การศึกษาธรรมชาติ เช่น กิ่งก้าน กิ่งไม้ กิ่งกล้วย ซึ่งมีประสิทธิภาพมาก แต่ยังขาดการแนะนำวิธี
การใช้ให้ผู้เดินศึกษาธรรมชาติก่อนเริ่มต้นเดินศึกษาธรรมชาติ

2. ข้อเสนอแนะของคณะกรรมการป่าชุมชน

ผลจากการศึกษาดูงานในครั้งนี้ คณะกรรมการฯ ต่างเห็นว่า สภาพของเส้นทาง
ศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชนเขาหัวช้างมีลักษณะเป็นป่าดิบชื้น เช่นเดียวกับเส้นทางศึกษาธรรม
ชาติน้ำตกกรุงชิง แต่ยังคงมีความแตกต่างกัน ทั้งในด้านความเป็นมาของพื้นที่และวิถีชีวิตของชุมชน

ชนที่มีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศนั้น ๆ ดังนั้นการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชน เขาหัวช้างจึงต้องจัดทำให้เหมาะสมกับธรรมชาติและวิถีชีวิตของชุมชนให้มากที่สุด

ขั้นตอนที่ 5 การทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 1

กิจกรรมการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ผู้วิจัยได้กำหนดขึ้น เพื่อให้คณะกรรมการป่าชุมชนได้นำความรู้ในเรื่องการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติและทักษะการสื่อความหมายที่ได้พัฒนาขึ้นจากกิจกรรมที่ผ่านมาทดลองใช้ และประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาติในการเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

1. การประชุมเพื่อเตรียมความพร้อม

หลังจากปรับปรุงเส้นทางศึกษาธรรมชาติเสร็จแล้วคณะกรรมการฯ ได้ประชุมเพื่อเตรียมความพร้อมในการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ในวันที่ 27 พฤษภาคม 2545 มีผู้เข้าร่วมทั้งหมด 18 คน จากผลการประชุมเพื่อเตรียมความพร้อมนี้ คณะกรรมการฯ ได้แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบออกเป็น 6 ฝ่าย คือ ฝ่ายผู้สื่อความหมาย อาหาร ที่พัก ลูทาบ พยาบาล และผู้ดูแลความปลอดภัย

จากการสังเกตผู้วิจัยพบว่า การทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งนี้ มีค่าใช้จ่ายเกิดขึ้นจำนวนหนึ่ง และกลุ่มป่าชุมชนยังไม่มีรายได้จากการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทำให้ คณะกรรมการฯ ต้องร่วมกันบริจาคและเก็บค่าใช้จ่ายส่วนหนึ่งจากนักท่องเที่ยว โดยคณะกรรมการฯ ต่างเห็นว่า การทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งนี้ต้องการให้เป็นการศึกษาเรียนรู้ของคณะกรรมการฯ ซึ่งจะนำไปสู่การปรับปรุงเส้นทางศึกษาให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น จึงได้ร่วมกันบริจาคเงินและอาหารเพื่อนำไปใช้ในกิจกรรมดังกล่าว นอกจากนี้พระครูสังฆรักษ์วิฑูญ ซึ่งเป็นเลขานุการสถานานวัดตะโหนด ยังได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งนี้ว่า “คณะกรรมการที่ต้องการจะเป็นผู้สื่อความหมายในรุ่นต่อไปนั้นจะต้องเรียนรู้จากการทดลองครั้งนี้ให้มากที่สุด หลังจากกิจกรรมครั้งนี้เสร็จแล้วให้ทุกคนกลับมาบอกว่าได้อะไรบ้าง” (27 พฤษภาคม 2545)

2. กิจกรรมการทดลองใช้เส้นทางศึกษารรรมชาติ ครั้งที่ 1

กิจกรรมการทดลองใช้เส้นทางศึกษารรรมชาติ ครั้งที่ 1 จัดขึ้นในวันที่ 29-30 พฤษภาคม 2545⁶ โดยจะทดลองใช้เส้นทางศึกษารรรมชาติในวันที่ 29 พฤษภาคม 2545 ใช้เวลาในการเดินศึกษารรรมชาติประมาณ 1 ชั่วโมง และไปพักที่จุดพักรถเพื่อทำกิจกรรมในเวลา กลางคืน นักท่องเที่ยวที่เข้ามาทดลองใช้เส้นทางศึกษารรรมชาติในครั้งนี้ประกอบด้วย อาจารย์ และนักศึกษาคณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จำนวน 2 คน และ คณะกรรมการป่าชุมชน จำนวน 15 คน แบ่งผู้เดินศึกษารรรมชาติเป็น 2 กลุ่ม ๆ ละ 10 คน แต่ละกลุ่มมีผู้สื่อความหมาย 1 คน คือ นายสมบูรณ์ ช่วยราชการ และ นายกมล ขุนจันทร์

2.1 ผลการทดลองใช้เส้นทางศึกษารรรมชาติ

ภายหลังจากการเดินศึกษารรรมชาติ นักท่องเที่ยวและคณะกรรมการป่าชุมชน ได้ร่วมกันประเมินผลการทดลองใช้เส้นทางศึกษารรรมชาติ โดยมีการสรุปผลการทดลองใช้ เส้นทางศึกษารรรมชาติดังต่อไปนี้

2.1.1 ผู้สื่อความหมายไม่คุ้นเคยกับการมีป้ายกำกับจุดสื่อความหมาย ทำให้เกิดความไม่มั่นใจในตำแหน่งของจุดสื่อความหมาย ทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องที่ตนเองเข้าใจเป็นอย่างดีอยู่แล้ว

2.1.2 จุดสื่อความหมายบางจุดสามารถสื่อความหมายได้หลายเรื่อง แต่เมื่อมีป้ายสื่อความหมายทำให้ลืมเรื่องอื่นๆ ไป บางจุด เช่น จุดที่ 2 น้ำค้าง ซึ่ง เป็นจุดที่ต้องการจะสื่อเรื่องนก แต่ในการเดินศึกษารรรมชาติครั้งนี้ไม่พบนก นักสื่อความหมายจึงควรสื่อในเรื่องอื่นเสริมจากเรื่องนกด้วย เช่น เรื่องลักษณะทางธรณีของเขาหัวช้าง เพราะเป็นบริเวณที่เห็นได้ชัดว่าหินของเขาหัวช้างมีลักษณะเป็นหินปูน หรือเรื่องความเชื่อ และตำนานที่เกี่ยวกับเขาหัวช้าง

2.1.3 นักท่องเที่ยวหรือผู้เดินศึกษารรรมชาติทั้ง 2 กลุ่ม อาจได้รับความรู้ที่แตกต่างกัน เนื่องจากผู้สื่อความหมายมีประสบการณ์และความรู้แตกต่างกัน

2.2 ข้อเสนอแนะจากนักท่องเที่ยว

2.2.1 จุดสื่อความหมายแต่ละจุดมีความเชื่อมโยงกัน เนื่องจากเป็นองค์ประกอบหนึ่งของระบบนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง ดังนั้นผู้สื่อความหมายจึงควรเน้นย้ำให้เห็นความ

⁶ การทดลองในครั้งนี้ ผู้วิจัยจัดร่วมกับธฤตวรรษ นนทพุทท นักศึกษาคณะการจัดการสิ่งแวดล้อม สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา ที่จัดทำวิทยานิพนธ์เรื่อง การสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง เพื่อให้เส้นทางศึกษารรรมชาติที่จัดทำขึ้นเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีประสิทธิภาพของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนตะโหมค อีกทั้งยังเป็นการลดความซ้ำซ้อนของกิจกรรมในชุมชนด้วย

สำคัญของระบบนิเวศทั้งระบบ โดยอาจสรุปสาระสำคัญสั้น ๆ ให้นักท่องเที่ยวเข้าใจก่อนเดินศึกษาธรรมชาติ จะช่วยให้ปัญหาดังกล่าวลดลงได้

2.2.2 การที่ผู้สื่อความหมายมีความรู้ ความชำนาญต่างกัน เป็นโอกาสหนึ่งที่จะมีการจัดกลุ่มให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาตามความสนใจ นอกจากนี้คณะกรรมการฯ ยังเห็นว่าธรรมชาติในเส้นทางศึกษาธรรมชาติมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นควรสอดแทรกเรื่องเหล่านี้ให้นักท่องเที่ยวได้เข้าใจวัฏจักรของธรรมชาติด้วย

2.2.3 เนื่องจากเวลาในการเดินศึกษาธรรมชาติครั้งนี้อยู่ในช่วงบ่าย ทำให้พบสัตว์ที่ออกมาหากินน้อย นักท่องเที่ยวและคณะกรรมการฯ ต่างมีความเห็นสอดคล้องกันว่าเวลาที่เหมาะสมในการเดินศึกษาธรรมชาติ ควรเป็นช่วงเวลาเช้า เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่สามารถพบสัตว์ได้หลายชนิด และอากาศไม่ร้อนอบอ้าวเกินไป จึงทำให้สามารถเดินศึกษาธรรมชาติได้นานยิ่งขึ้น

2.3 การสรุปผลการศึกษาเรียนรู้จากการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 1 ในวันที่ 30 พฤษภาคม 2545 มีผู้เข้าร่วมทั้งหมด 18 คน (ภาคผนวก ฉ) มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.3.1 การจัดทดลองครั้งที่ 1 คณะกรรมการฯ ต่างเห็นว่าเป็นประสบการณ์ที่ดี เพราะทำให้สามารถปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ได้

2.3.2 คณะกรรมการฯ ที่จะเป็นผู้สื่อความหมายในรุ่นต่อไป ยังได้มีโอกาสเรียนรู้จากประสบการณ์จริง และควรจัดให้มีการอบรมเรื่องการสื่อความหมายธรรมชาติควบคู่กันไป เพื่อให้การเดินศึกษาในเส้นทางศึกษาธรรมชาติมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2.3.3 นอกจากนี้คณะกรรมการฯ ยังมีความภาคภูมิใจ เพราะสิ่งที่สื่อความหมายนั้นเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน แต่ก็ได้รับความสนใจจากคนเมือง ซึ่งเป็นโอกาสที่จะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นได้อีกด้วย

หลังจากการทดลองครั้งที่ 1 แล้วในวันที่ 1 มิถุนายน 2545 มีการเดินศึกษาธรรมชาติของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และ 3 โรงเรียนประชารุ่ง ในวิชาสังคมศึกษา⁷ โดยมีผู้สื่อความหมาย 3 คน คือ นายกมล ขุนจันทร์ นายสมบุรณ์ ช่วยราชการ และ นายสมเกียรติ ปัญญาพัฒนศักดิ์ จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า นอกจากผู้สื่อความหมายแล้วยังมีคณะกรรมการที่สนใจจะเป็นผู้สื่อความหมายในรุ่นต่อไปเข้าร่วมสังเกตการณ์ด้วยจำนวน 2 คน ผู้สื่อความหมายทั้ง 3 คนสามารถสื่อได้อย่างเป็นธรรมชาติมากขึ้น และมีกิจกรรมที่กระตุ้นความสนใจของนักเรียน เช่น

⁷ เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น กรณีศึกษาเรื่องป่าของชุมชน ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง ของ สนทญา เมืองสุข นักศึกษาคณะการจัดการสิ่งแวดล้อม สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา

การคูณกัน ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะผู้ใช้เส้นทางศึกษารรรมชาติเป็นนักเรียนซึ่งเป็นลูกหลานของคนในชุมชน จึงมีความสนิทสนมกับผู้สื่อความหมาย และนักเรียนส่วนใหญ่กล้าแสดงออก โดยมีการซักถามข้อสงสัยอยู่ตลอดเวลา ทำให้บรรยากาศการเรียนรู้สนุกสนานมากยิ่งขึ้น ส่วนคณะกรรมการฯ ที่ไม่เคยเป็นผู้สื่อความหมายและได้ร่วมสังเกตการณ์ในกิจกรรมครั้งนี้ ยังสามารถอธิบายจุดสื่อความหมายบางจุดได้อีกด้วย

ขั้นตอนที่ 6 กิจกรรมการทดลองใช้เส้นทางศึกษารรรมชาติ ครั้งที่ 2 และการประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษารรรมชาติ

การทดลองใช้เส้นทางศึกษารรรมชาติ ครั้งที่ 2 จัดขึ้นพร้อมกับการประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษารรรมชาติ เพื่อเป็นกิจกรรมหนึ่งของแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีเจ้าหน้าที่ฝ่ายกิจกรรมศึกษารรรมชาติ มูลนิธิช่วยชีวิตสัตว์ป่าแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์การจัดทำเส้นทางศึกษารรรมชาติที่อุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน จังหวัดเพชรบุรี ทำหน้าที่เป็นผู้ประเมินเส้นทางศึกษารรรมชาติในระหว่างการทดลองเดินศึกษารรรมชาติด้วย กิจกรรมครั้งนี้จัดขึ้นในวันที่ 13-14 มิถุนายน 2545 มีนักท่องเที่ยวเข้าร่วมทดลองใช้จำนวน 11 คน ซึ่งประกอบด้วยนักศึกษาคณะกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จำนวน 4 คน นักศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ จำนวน 5 คน เจ้าหน้าที่จากมูลนิธิช่วยชีวิตสัตว์ป่า จังหวัดเพชรบุรี จำนวน 2 คน นอกจากนี้ยังมีคณะกรรมการป่าชุมชน จำนวน 7 คนเป็นผู้สังเกตการณ์ การทดลองครั้งนี้แบ่งนักท่องเที่ยวออกเป็น 2 กลุ่ม มีผู้สื่อความหมายกลุ่มละ 1 คน คือ นายสมบุรณ์ ช่วยราชการ และนายกมล ขุนจันทร์ ใช้เวลาในการเดินศึกษารรรมชาติ 3 ชั่วโมง จากนั้นจึงเดินทางไปค่ายพักแรม

1. การประเมินผลการทดลองใช้เส้นทางศึกษารรรมชาติ ครั้งที่ 2

การประเมินผลการทดลองในครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือการประเมินผลการทดลองจากกลุ่มนักท่องเที่ยว และการประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษารรรมชาติในฐานะที่เป็นกิจกรรมหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

1.1 การประเมินผลการทดลองจากกลุ่มนักท่องเที่ยว

ในส่วน of นักท่องเที่ยว นั้น มีการประเมินผลโดยผู้วิจัยกำหนดประเด็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในเส้นทางศึกษารรรมชาติ แล้วให้นักท่องเที่ยวร่วมกันแสดงความคิดเห็นตามประเด็นที่ผู้วิจัยกำหนดไว้หลังจากเดินศึกษารรรมชาติ ประเด็นการประเมินผลเส้นทางศึกษารรรมชาติมีดังนี้

- นักท่องเที่ยวได้รับความรู้ในเรื่องระบบนิเวศ วิถีชีวิตของพรานป่ามากน้อยเพียงใด

- ผู้สื่อความหมายเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือไม่ อย่างไร
- ป้ายสื่อความหมายช่วยให้นักท่องเที่ยวเข้าใจสภาพเส้นทางศึกษาธรรมชาติมาก

ขึ้นหรือไม่ อย่างไร

- นอกจากการเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศแล้ว นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้อะไรอีกบ้างในการเดินศึกษาธรรมชาติ เช่น การช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างการเดิน

ผลการประเมิน พบว่า

1.1.1 การสื่อความหมาย การที่ผู้สื่อความหมายอธิบายความรู้ต่าง ๆ โดยมีพื้นฐานบนวิถีชีวิต ทำให้เรื่องราวเกี่ยวกับระบบนิเวศน่าสนใจยิ่งขึ้น ซึ่งทำให้นักท่องเที่ยวได้รับความรู้เรื่องสมุนไพร และพันธุ์ไม้ต่าง ๆ เพิ่มขึ้น แต่ระยะเวลาในการเดินที่นานเกินไป ทำให้ในช่วงหลังความสนใจของนักท่องเที่ยวเริ่มลดลง เพราะเกิดความเหนื่อยล้าจากการเดิน

1.1.2 ป้ายสื่อความหมาย นักท่องเที่ยวให้ข้อเสนอแนะว่า ป้ายสัญลักษณ์ที่ใช้ไม่เหมือนที่เคยเห็นทั่ว ๆ ไป ซึ่งทำให้เกิดความน่าสนใจ แต่ผู้สื่อความหมายต้องอธิบายทำความเข้าใจกับนักท่องเที่ยวก่อนเดินศึกษาในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

1.1.3 การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของนักท่องเที่ยว ควรให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ มากขึ้น เช่น มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันระหว่างการเดิน เพื่อส่งเสริมบรรยากาศการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน แต่ทั้งนี้ต้องไม่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศ

1.1.4 ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากนักท่องเที่ยวที่เข้ามาศึกษาธรรมชาติ คณะกรรมการควรมีการวางแผนเพื่อป้องกันผลกระทบที่จะเกิดขึ้นด้วย เช่น ปัญหาขยะจากนักท่องเที่ยว

1.1.5 บุคลิกภาพของผู้สื่อความหมายและคณะกรรมการเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ นักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจ นักท่องเที่ยวรู้สึกประทับใจความเป็นกันเองของผู้สื่อความหมาย และคณะกรรมการ ทำให้บรรยากาศการเรียนรู้มีความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น

1.2 การประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

หลังจากการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 2 แล้ว มีการประชุมเพื่อประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่วัดตะโหมด โดยเป็นการแสดงความคิดเห็นของกลุ่มผู้เข้าร่วมการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 2 ได้แก่ เจ้าหน้าที่ฝ่ายกิจกรรมศึกษาธรรมชาติ มูลนิธิช่วยชีวิตสัตว์ป่าแห่งประเทศไทย คณะกรรมการป่าชุมชนจำนวน 13 คน นักศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณจำนวน 5 คน และผู้วิจัย นอกจากนี้พระครูสังฆรักษ์วิฑูริยา ซึ่งเป็นตัวแทนจากสถานาวัดได้เข้าร่วมสังเกตการณ์การประเมินผลครั้งนี้ด้วย รายละเอียดการประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาติดังนี้

1.2.1 เจ้าหน้าที่ฝ่ายกิจกรรมศึกษารรรมชาติ มูลนิธิช่วยชีวิตสัตว์ป่าแห่งประเทศไทย ได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเส้นทางศึกษารรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างดังนี้

(1) เส้นทางศึกษารรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างมีความเหมาะสมสำหรับนักเรียน นักศึกษา หรือผู้ที่ต้องการศึกษารรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง แต่ไม่เหมาะกับนักท่องเที่ยวที่ต้องการผจญภัยหรือสัมผัสกับธรรมชาติที่ตื่นเต้นเร้าใจ นอกจากนั้นผู้สื่อความหมายทั้ง 2 คนมีความรู้และประสบการณ์สูง และสามารถถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ให้นักท่องเที่ยวได้ แต่มีข้อจำกัดในส่วนของกำหนัดจุดสื่อความหมาย เนื่องจากผู้สื่อความหมายยังไม่สามารถถ่ายทอดความรู้ทั้งหมดผ่านจุดต่าง ๆ ได้ หากมีการฝึกฝนและปรับปรุงอยู่เสมอ ผู้สื่อความหมายจะสามารถถ่ายทอดความรู้ได้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

(2) กิจกรรมที่อาจเพิ่มเติมในการเดินศึกษารรรมชาติ ได้แก่ การวาดรูป การเชื่อมโยงเรื่องสมุนไพรเข้ากับชีวิตประจำวัน เพื่อให้นักท่องเที่ยวเห็นความสำคัญยิ่งขึ้น กิจกรรมเหล่านี้จะทำให้ผู้มาศึกษามีความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น แต่ไม่เป็นการรบกวนธรรมชาติ และเนื่องจากมีบ้านของชาวบ้านตั้งอยู่ใกล้กับเส้นทางศึกษารรรมชาติ จึงควรจัดให้ชาวบ้านเหล่านั้นเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมด้วย เพราะจะเป็นการขยายฐานการอนุรักษ์ป่าในชุมชน อีกทั้งผู้ที่อาศัยใกล้กับพื้นที่ป่าก็จะสามารถดูแลรักษาป่าไปเป็นอย่างดี กิจกรรมที่อาจให้ชาวบ้านเหล่านั้นเข้าร่วมได้แก่ การให้ผู้ศึกษารรรมชาติได้แวะนั่งคุยกับชาวบ้านเหล่านั้น โดยอาจมีการแบ่งปันผลไม้ที่อยู่รอบ ๆ บ้าน ซึ่งจะทำให้เกิดรายได้ขึ้นกับชุมชน นอกจากนี้ ผู้ศึกษายังจะได้รับความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในมิติอื่น ๆ อีกด้วย

(3) การเดินศึกษารรรมชาติในแต่ละครั้ง ควรแต่งกายรัดกุม ไม่สวมเสื้อผ้าสีฉูดฉาด และจำนวนผู้ศึกษารรรมชาติไม่ควรเกิน 12 คน นอกจากนี้ ในอนาคตชุมชนควรวางแผนสำหรับผู้ศึกษารรรมชาติที่เป็นชาวต่างประเทศด้วย

1.2.2 คณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งได้ดำเนินการทดลองใช้เส้นทางศึกษารรรมชาติเป็นครั้งที่ 2 แล้วนั้น ต่างเห็นว่า การทดลองครั้งที่ 2 นี้ สามารถจัดการปัญหาต่าง ๆ ได้ดีกว่าครั้งแรก และในการทดลองแต่ละครั้งทุกคนได้รับความรู้จากครูคนใหม่เพิ่มขึ้นทุกครั้ง นอกจากนี้ เพื่อให้การสื่อความหมายมีประสิทธิภาพมากขึ้น จึงควรจัดกิจกรรมการอบรมวิธีการสื่อความหมายสำหรับคณะกรรมการป่าชุมชนอีกด้วย

1.2.3 นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยทักษิณให้ข้อเสนอแนะว่า ถึงแม้สภาพธรรมชาติจะมีความสวยงามไม่มากนัก เมื่อเทียบกับแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติอื่น ๆ แต่คณะกรรมการสามารถบริหารจัดการทั้งเรื่องอาหารและเวลาได้เป็นอย่างดี

ขั้นตอนที่ 7 กิจกรรมสรุปผลการดำเนินงานในชุมชน

กิจกรรมในครั้งนี้เป็นการสรุปผลการดำเนินงานในชุมชนของนักศึกษาที่เข้ามาทำวิทยานิพนธ์ในพื้นที่นี้ 4 คน จัดขึ้นในวันที่ 20 มิถุนายน 2545 ที่วัดตะโหมด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสรุปผลการดำเนินงานในภาคสนามของผู้วิจัย มีผู้เข้าร่วมทั้งหมด 39 คน ประกอบด้วยคณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนสถานวัด อาจารย์และนักศึกษาจากคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยทักษิณ และอาจารย์สำนักวิชาวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ (ภาคผนวก ฉ)

รูปแบบการประชุม เป็นการให้ผู้วิจัยแต่ละคนสรุปการดำเนินงานภาคสนาม จากนั้นให้ผู้เข้าร่วมประชุมแสดงความคิดเห็น ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นการแสดงความคิดเห็นไว้ดังนี้ การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับนักศึกษาเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

ในผลการจัดกิจกรรมครั้งนี้ ผู้วิจัยได้สรุปการดำเนินงานภาคสนามระหว่างเดือนมกราคม – มิถุนายน 2545 และให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้แสดงความคิดเห็นในประเด็นที่ผู้วิจัยกำหนดขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมซึ่งมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ได้ตระหนักถึงความสำคัญในการร่วมมือกันจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่สามารถใช้เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน โดยไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นคำถามดังต่อไปนี้

อนึ่ง ส่วนผลจากการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาตินั้น ผู้วิจัยได้อธิบายในหัวข้อที่ 6 เรื่อง ผลการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วม

1.1 การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยชุมชนมีส่วนร่วมทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

ผู้เข้าร่วมกิจกรรมต่างเห็นว่า การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ทำให้คนในชุมชนตะโหมดมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากยิ่งขึ้น เพราะมีการได้มาพบปะกันบ่อย ๆ ดังที่พระครูสังฆรักษ์ วิชาญ ได้ให้ข้อคิดเห็นว่า “การทำเส้นทางทำให้เกิดการรวมตัวกันมากขึ้น จากเดิมมีแค่คนหมู่ 9 แต่ตอนนี้มีหลายหมู่ที่มาทำงานด้วยกัน” และนายพันธ์ ช่วยชุมชนชาติ ซึ่งเป็นคณะกรรมการฯ รุ่นอาวุโสคนหนึ่งที่เคยกรรมการป่าชุมชนต่างให้ความเคารพ กล่าวว่า “การทำเส้นทางยังทำให้ได้ใกล้ชิดกับพวกหัวช้างที่เป็นหมู่บ้านมุสลิมมากขึ้น”

1.2 การจัดทำเส้นทางศึกษารรรมชาติโดยชุมชนมีส่วนร่วมทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

ผู้เข้าร่วมกิจกรรมให้ข้อคิดเห็นว่า หลังจากได้เข้าร่วมกระบวนการต่าง ๆ เช่น การอบรมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงานนอกสถานที่ และการทดลองใช้เส้นทางศึกษารรรมชาติทั้ง 2 ครั้งแล้ว ทำให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับการจัดทำเส้นทางศึกษารรรมชาติจากหลาย ๆ ฝ่าย ทั้ง อาจารย์ นักท่องเที่ยวและผู้ที่มีประสบการณ์ในการจัดทำเส้นทาง ทำให้การทำลายทรัพยากรธรรมชาติจากกิจกรรมการเดินศึกษารรรมชาติลดลง เช่น ได้ลดพฤติกรรมการหักกิ่งไม้หรือใบไม้เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ชมรสลง นอกจากนี้คนในชุมชนที่ลักลอบเข้าไปตัดไม้ในป่าชุมชนได้ลดจำนวนลงด้วย เนื่องจากกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษารรรมชาติทำให้คณะกรรมการฯ ต้องเข้าไปเดินสำรวจเส้นทางศึกษารรรมชาติอยู่เสมอ

นอกจากนี้ ยังมีข้อคิดเห็นต่าง ๆ ที่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ได้แสดงไว้ดังนี้

นายเกรียงศักดิ์ หนูวุ่น ซึ่งเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนรุ่นใหม่ที่เข้าร่วมจัดทำเส้นทางศึกษารรรมชาติ กล่าวว่า “เคยรู้ว่ารุ่นพ่อรุ่นแม่ป่าอุดมสมบูรณ์กว่านี้ แต่อาจหมดไปได้ในรุ่นเราหรือรุ่นลูก ถ้าไม่รักษา การได้เข้าร่วมอนุรักษ์ป่าจะช่วยให้มีต่อไปถึงรุ่นอื่น”

นายวรรณ ขุนจันทร์ รองประธานสภาลานวัด ซึ่งเข้าร่วมกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการและการประชุมกลุ่มย่อยด้วยเสมอ กล่าวว่า “ความเป็นชุมชนตะโหมคทำให้สถาบันการศึกษาต่าง ๆ สนใจ และสิ่งที่ชุมชนได้จากนักศึกษาคือความรู้เรื่องป่าและการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เมื่อก่อนการเข้าป่าไม่เคยมีใครสนใจ แต่ตอนนี้จะเข้าป่าก็มีคนสื่อความหมาย เรียกได้ว่าคนสื่อความหมายเหล่านี้เป็นครูภูมิปัญญา บางคนในชุมชน เช่น นายกมล ขุนจันทร์ ซึ่งเป็นคนสื่อความหมายคนหนึ่งก็ต้องศึกษาเรื่องสมุนไพรมากขึ้น จะเห็นได้ว่ากิจกรรมเหล่านี้ทำให้ชุมชนได้ปลูกจิตสำนึกของคนรุ่นใหม่ ให้เขามารับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น คนรุ่นใหม่เหล่านี้ก็จะถือว่าเป็นทรัพยากรบุคคลที่สำคัญต่อไป และการที่ชุมชนได้มีโอกาสต้อนรับบุคคลที่หลากหลายยังทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยสิ่งที่ชุมชนมีเราก็ให้และนักศึกษาก็ให้กลับมาด้วย”

กล่าวโดยสรุป จากกิจกรรมสรุปผลการดำเนินงานภาคสนาม ผู้เข้าร่วมประชุมต่างสะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า กิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างเป็นขั้นตอนนี้ ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษารรรมชาติมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นโอกาสที่ดีของคณะกรรมการป่าชุมชนในการพัฒนาศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและทักษะการสื่อความหมาย ให้สามารถนำกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษารรรมชาติเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน นอกจากนี้ ยังทำให้ความสัมพันธ์ของ

คนในชุมชนมีความใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้นด้วย และยังทำให้เกิดการร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ กับชุมชน ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งได้แก่ สถาบันการศึกษา องค์กรเอกชน และหน่วยงานราชการต่าง ๆ

4. สรุปลักษณะของเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้าง ภายหลังจากกระบวนการพัฒนาทักษะต่าง ๆ ในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

จากขั้นตอนและกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน สามารถสรุปลักษณะของเส้นทางศึกษาธรรมชาติมีดังต่อไปนี้

4.1 เส้นทางศึกษาธรรมชาติ

เส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างเป็นเส้นทางเดินที่มีผู้สื่อความหมาย (Guided interpretive trail) ซึ่งมีลักษณะเป็นเส้นทางหลายสายตัดกัน (Connected loop) (รัตนา ลักษณะวารกุล, 2540 : 9) (ภาคผนวก ก) เพื่อให้ผู้ใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติมีโอกาสเลือกใช้ตามเงื่อนไขต่าง ๆ เช่น ระยะเวลาในการเดินศึกษา สมรรถภาพของผู้ศึกษา สภาพทั่วไปของเส้นทางศึกษาธรรมชาติไม่มีการตกแต่งมากนัก มีเพียงการตกแต่งกิ่งไม้ที่ขวางทางเดิน และการทำขั้นบันไดดินบริเวณที่มีความลาดชัน โดยเส้นทางมีความกว้างประมาณ 1.5 เมตร และในเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่ 1 มีระยะทางประมาณ 2,000 เมตร ส่วนเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่ 2 มีระยะทางประมาณ 2,700 เมตร

ภายในเส้นทางมีอุปกรณ์การสื่อความหมาย ซึ่งประกอบด้วยแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติอยู่ตรงบริเวณทางเข้า ป้ายบอกทิศทางในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และป้ายแสดงจุดสื่อความหมาย ซึ่งมีทั้งป้ายบอกชนิดและประโยชน์ของพืชบางชนิด และป้ายหมายเลขแสดงจุดที่จะสื่อความหมาย นอกจากนี้ จากจุดเริ่มต้นไปเป็นระยะทาง 860 เมตรมีจุดพักผ่อน ซึ่งมีลักษณะเป็นลานกว้าง มีเก้าอี้ไม้ไว้สำหรับให้ผู้มาศึกษาธรรมชาตินั่งพัก

สำหรับวิธีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ คณะกรรมการป่าชุมชนมีวิธีการจัดทำที่สอดคล้องกับแนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในเขตสงวน (รัตนา ลักษณะวารกุล, 2540 : 14-15) ดังรายละเอียดในตาราง 8

ตาราง 8 เปรียบเทียบวิธีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในเขตป่าสงวนและป่าชุมชนเขาหัวช้าง

แนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในเขต สงวน	การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชนเขาหัวช้าง
1. รวบรวมเส้นทางเดินป่าจากคำบอกเล่าของชาวบ้าน	1. ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อหาแนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ
2. ศึกษาลักษณะของเส้นทางที่รวบรวมได้ โดยพิจารณาจากแผนที่ภูมิประเทศมาตราส่วน 1 : 50,000 และภาพถ่ายทางอากาศหรือภาพถ่ายดาวเทียมที่มีมาตราส่วนใหญ่ เพื่อศึกษาความลาดชันของพื้นที่ชนิดป่าและลักษณะภูมิประเทศที่น่าสนใจ	2. คณะกรรมการป่าชุมชนสำรวจเส้นทางเดินป่าของชาวบ้านพร้อมกับการสำรวจชนิดของพรรณพืช และจุดเด่นของแต่ละเส้นทาง
3. กำหนดแนวเส้นทางศึกษาธรรมชาติเบื้องต้น	3. คณะกรรมการป่าชุมชนร่วมลงแรงจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติตามแนวทางที่เลือก ซึ่งเป็นเส้นทางที่คำนึงถึงความปลอดภัยของผู้ใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นหลัก
4. ตรวจสอบข้อมูลต่าง ๆ ของเส้นทาง เช่น ลักษณะของป่าและพืชพรรณ ลักษณะทางประทุษและธรณีวิทยา ความเชื่อมโยงกับเส้นทางคมนาคม และจุดเด่นที่น่าสนใจ	4. คณะกรรมการป่าชุมชนปรับปรุงเส้นทางศึกษาธรรมชาติภายหลังผ่านกิจกรรมการสำรวจเส้นทาง การอบรมเชิงปฏิบัติการ และการศึกษาดูงาน ซึ่งมีรายละเอียด คือ - กำหนดจุดสื่อความหมาย - จัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ - จัดทำป้ายสื่อความหมาย - การพัฒนาการสื่อความหมาย
5. กำหนดเส้นทางศึกษาธรรมชาติลงในแผนที่	-
6. - ตรวจสอบรายละเอียดในพื้นที่จริง โดยใช้อุปกรณ์เข็มทิศ เครื่องหาพิกัดด้วยสัญญาณดาวเทียม เครื่องวัดระดับความสูง และแผนที่ภูมิประเทศมาตราส่วน 1 : 50,000 แล้วทำการจำลองลักษณะพื้นที่ลงในแผนที่วิเคราะห์ทาง - วิเคราะห์เส้นทาง มุมมอง และองค์ประกอบภูมิทัศน์ กำหนดหัวข้อในการสื่อความหมาย จุดที่ทำกรสื่อความหมาย ศักยภาพและทรัพยากรที่จะใช้สื่อความหมาย รวมทั้งแนวทางการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวก	-
7. จัดทำรายงานผลการสำรวจและการออกแบบเส้นทาง	-

ที่มา : ปรับปรุงจากรัตนา ลักษณะวารกุล, 2540 : 14-15

จากตารางเปรียบเทียบวิธีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในเขตป่าสงวนและป่าชุมชนเขาหัวช้าง จะเห็นได้ว่าการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติของป่าชุมชนเขาหัวช้างสอดคล้องกับการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในเขตสงวน โดยเฉพาะในส่วนที่มีการพิจารณาคัดเลือกเส้นทางจากเส้นทางเดินป่าของชาวบ้านก่อน แล้วจึงเลือกเส้นทางที่มีลักษณะเด่นและปลอดภัยในการเดินศึกษาธรรมชาติ จากนั้นจึงกำหนดจุดสื่อความหมาย แต่ทั้งนี้การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติของคณะกรรมการป่าชุมชนไม่ได้มีการนำแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศมาประกอบการตัดสินใจ เนื่องจากข้อจำกัดด้านอุปกรณ์และความรู้ ความเข้าใจในประเด็นดังกล่าว

4.2 การสื่อความหมาย

ในเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างมีการกำหนดจุดสื่อความหมายไว้ทั้งหมด 23 จุด โดยเป็นการปรับเปลี่ยนจากกิจกรรมก่อนการพัฒนาทักษะการสื่อความหมาย คือ การสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ จนกระทั่งผ่านกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน จนกระทั่งนำไปสู่กิจกรรมการปรับปรุงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และกิจกรรมการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ในกิจกรรมการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติจึงมีการนำข้อเสนอแนะจากนักท่องเที่ยวและการประเมินผลของคณะกรรมการฯ ในแต่ละขั้นตอนมาสรุปเป็นรูปแบบการสื่อความหมาย ซึ่งมีความแตกต่างจากการสื่อความหมายในครั้งแรก คือ คณะกรรมการฯ มีการรวบรวมและเลือกจุดสื่อความหมายที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น เช่น มีการสื่อเรื่องวิถีชีวิตของพรานป่าในอดีต และป่าয়สัญลักษณ์ที่ใช้ในการบอกทิศทาง โดยการนำสัญลักษณ์การเดินหาของป่าของชาวบ้านมาแทนลูกศร นอกจากนี้พืชที่ใช้เป็นจุดสื่อความหมาย คณะกรรมการฯ ยังเลือกพืชสามารถนำมาใช้ประโยชน์และมีความสำคัญทางเศรษฐกิจ เช่น ต้นกระวาน ต้นขวนฝั่งอีกด้วย จุดสื่อความหมายที่คณะกรรมการฯ ได้คัดเลือกเพื่อใช้เป็นจุดสื่อความหมายหลัก ในการเดินศึกษาเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างมีรายละเอียดดังตาราง 9

ตาราง 9 แสดงจุดสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้าง

จุดที่	ชื่อ	ลักษณะเด่น
1.	ต้นกระวาน	พืชสมุนไพร ตระกูลเดียวกับปุด มีสรรพคุณ
2.	น้ำตาช้าง	เป็นจุดที่น้ำสายเล็ก ๆ ไหลมาจากซอกเขา มีลักษณะเหมือนน้ำตาของช้าง ทำให้บริเวณนี้มีหินปูนเกาะบริเวณที่น้ำไหลผ่าน และการที่มีน้ำไหลตลอดทั้งปี ทำให้บริเวณนี้เป็นแหล่งน้ำของสัตว์บางชนิด เช่น นก
3.	ต้นสามแก้ว	พืชมีพิษ หากผิวหนังสัมผัสบริเวณใบจะมีอาการปวดแสบปวดร้อน
4.	ต้น ไค้หั้น	พืชวงศ์ปาล์ม นำมาใช้ประโยชน์ได้ตลอดทั้งต้น กาบใบนำมาใช้เป็นภาชนะตักน้ำ (ภาษาถิ่น เรียก หมาดักน้ำ) ลำต้น นำมาทำเฟอร์นิเจอร์ยัดอ่อนนำมารับประทาน
5.	ว่านกิบแรด	พืชสมุนไพร สรรพคุณเพิ่มสมรรถภาพทางเพศ
6.	ต้นขวัญข้าวหรือลำกับ	พืชที่ใช้ในพิธีการทำขวัญข้าว ซึ่งเป็นพิธีกรรมก่อนการเกี่ยวข้าว
7.	มะปริง	ต้นมะปริงซึ่งเป็นทั้งอาหารของคนและสัตว์
8.	ป้ายสัญลักษณ์	สัญลักษณ์การปักก่ซึ่งเป็นวิธีการบอกทิศทางของพรานป่าในสมัยก่อน
9.	ห้วยห่าน	ลำห้วยที่มีต้นานเล่าต่อ ๆ กันมาว่าเคยมีนกชนิดหนึ่งคล้ายห่านมาอยู่บริเวณนี้
10.	สภาพป่าที่ถูกทำลาย	บริเวณนี้เคยถูกสัมปทาน ทำให้ไม้ที่มีในปัจจุบันเป็นประเภท ไม้เบิกนำ
11.	ระกำหละ	พืชชนิดหนึ่ง ผลมีลักษณะคล้ายจำปาคะ แต่มีเมล็ดเขอะกว่า
12.	ขี้ฉ้อน	พืชชนิดหนึ่ง ผลมีลักษณะคล้ายจำปาคะ แต่มีเมล็ดเขอะกว่า
13.	จุดพักแรม	ลานกว้างที่ใช้เป็นจุดพัก
14.	มะกล่ำ	ผลของมะกล่ำนำมาประกอบเป็นนัยตาของสัตว์ของเล่นได้
15.	ไทร	เป็นต้นไม้ที่เปรียบได้กับความรักเพราะ ไทรเป็นแหล่งอาหารให้สัตว์นานาชนิด ซึ่งหมายถึงความรักที่แบ่งปันให้สิ่งมีชีวิตอื่น ๆ
16.	ต้นกระบก	พืชชนิดหนึ่ง ลำต้นมีขนาดใหญ่และมีพุ่มเป็นรากค้ำยัน
17.	วิถีชีวิตการล่าสัตว์ของพรานป่า	(เปลี่ยนแปลงได้ตามประสบการณ์ของผู้สื่อความหมาย) เช่น การล่ากวาง จะมีอุปกรณ์ที่ใช้เลียนเสียงกวาง โดยนำใบไม้มาประกบกับกิ่งไม้เล็ก ๆ 2 อันแล้วเป่า เมื่อกวางได้ยินเสียงจะตามเสียงเป่ามาทันที
18.	ป่าไผ่	เป็นบริเวณที่มีต้นไผ่ขึ้นเป็นจำนวนมาก
19.	ห้วยกินดิน	ลำห้วยที่มีต้นานเล่าต่อ ๆ กันมาว่า ดินบริเวณนี้ เคยมีคนนำไปรับประทาน จึงได้ชื่อว่า ห้วยกินดิน
20.	ทางเสื่อผ่าน	เส้นทางบริเวณนี้ ในอดีตชาวบ้านเคยพบเสื่อ จึงได้ชื่อว่า ทางเสื่อผ่าน
21.	สะพานติง	สะพานไม้ที่ทำขึ้นอย่างง่าย ๆ แต่มีความสวยงาม
22.	คันขวนผึ้ง	เป็นต้นไม้ใหญ่ที่ผึ้งจะมาทำรังเป็นจำนวนมากเป็นประจำทุกปี
23.	จุดเก็บน้ำตาช้าง	บริเวณนี้เป็นจุดที่ชาวบ้านมาเก็บ

ทั้งนี้ในเอกสารประกอบการประชุมสัมมนาหัวหน้าอุทยานแห่งชาติและวนอุทยาน ครั้งที่ 2 เรื่องการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในอุทยานแห่งชาติ (รัตนา ลักษณะวารกุล, 2540 : 49-50) และเอกสารเรื่อง ทางเดินศึกษาธรรมชาติ (วิโรจน์ นาคแท้, ม.ป.ป. : 11-12) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่ควรมีในการสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ คือ หอดูวิวหรือชมธรรมชาติ ดอกไม้หรือขอนไม้ เพื่อศึกษาในเรื่องการเจริญเติบโตของพืช ชุ่มคูสัตว์ ทางเดินยกระดับ และจุดสำหรับถ่ายภาพถาวร

จะเห็นได้ว่าการกำหนดจุดสื่อความหมายของป่าชุมชนเขาหัวช้างและองค์ประกอบของจุดสื่อความหมายในเขตสงวน มีความสอดคล้องกันในด้านที่เน้นให้ผู้ศึกษาได้รับความรู้เรื่องระบบนิเวศ แต่จุดสื่อความหมายของป่าชุมชนเขาหัวช้างแตกต่างจากเขตสงวนตรงที่เน้นการให้ความรู้เรื่องพืชที่เป็นประโยชน์ทั้งในด้านเป็นอาหาร ยารักษาโรค และความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ทำให้การสื่อความหมายในป่าชุมชนเขาหัวช้างมีความโดดเด่น ในเรื่องการเน้นย้ำถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

5. วิเคราะห์ระดับและเงื่อนไขการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

จากขั้นตอนและกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชนเขาหัวช้างนั้น กลุ่มองค์กรชุมชนที่มีบทบาทสำคัญในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ คือ คณะกรรมการป่าชุมชนและสถานวัด โดยมีกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ ซึ่งอยู่ในหมู่ที่ 2 บ้านหัวช้าง ต.ตะโหมด เข้าร่วมในบางกิจกรรม เนื่องจากกลุ่มดังกล่าวอยู่ในระหว่างการพัฒนาเป็นเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของตำบลตะโหมด ดังจะเห็นได้จากตาราง 10 ซึ่งเป็นการจัดประเภทกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้าง ทั้งนี้การมีส่วนร่วมของแต่ละกลุ่มองค์กรยังมีระดับที่ต่างกันอีกด้วย ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากเงื่อนไขหลายประการทั้งภายในและภายนอกชุมชน ดังจะกล่าวในรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตาราง 10 สรุปกลุ่มองค์กรต่างๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

ที่	กิจกรรมการเรียนรู้	หน่วยงาน/กลุ่ม (จำนวน)	บทบาท
1	การสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ (ครั้งที่ 1)	<ul style="list-style-type: none"> - คณะกรรมการป่าชุมชน (7) - นักวิจัยภาคศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการ พัฒนาชุมชนเขตที่ 9 จ.ยะลา (2) - สถานานวัตกรรม (2) - นักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2) 	<p>ผู้เข้าร่วม</p> <p>ผู้เข้าร่วม</p> <p>ผู้เข้าร่วม</p> <p>ผู้สังเกตการณ์</p>
	การสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ (ครั้งที่ 2)	<ul style="list-style-type: none"> - คณะกรรมการป่าชุมชน (8) - อาจารย์และนักศึกษา สำนักวิชาวิทยาการจัดการ - สาขาการจัดการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ (6) - นักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (5) 	<p>ผู้เข้าร่วม</p> <p>ผู้เข้าร่วม</p> <p>ผู้เข้าร่วม</p>
2	การอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ	<ul style="list-style-type: none"> - อาจารย์อดิศักดิ์ พุฒใจ สำนักวิชาวิทยาการจัดการ - สาขาการจัดการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ - นายชาลิต สิทธิฤทธิ์ หัวหน้าโครงการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม ตำบลกรุงชิง กิ่งอำเภออบพิดำ จังหวัดนครศรีธรรมราช - ตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลกรุงชิง (3) - คณะกรรมการป่าชุมชน (19) - สถานนวัตกรรม (3) 	<p>วิทยากร</p> <p>วิทยากร</p> <p>ผู้เข้าร่วม</p> <p>ผู้เข้าร่วม</p> <p>ผู้เข้าร่วม</p>

ที่	กิจกรรมการเรียนรู้	หน่วยงาน/กลุ่ม (จำนวน)	บทบาท
3	การปรับปรุงเส้นทางศึกษารวมชาติ	- กลุ่มพัฒนาจากหลัก 6 (5) - นักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (6)	ผู้เข้าร่วม ผู้จัดและผู้สังเกตการณ์
	- การถ่ายทอดความรู้	- คณะกรรมการป่าชุมชน (13) - นักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2)	ผู้เข้าร่วม ผู้สังเกตการณ์
4	การจัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ	- คณะกรรมการป่าชุมชน (10) - นักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (1)	ผู้จัดทำ ผู้สังเกตการณ์
	การทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ	- คณะกรรมการป่าชุมชน (4) - นักท่องเที่ยว (3)	ผู้จัด ผู้เข้าร่วม
	การศึกษาดูงาน	- คณะกรรมการป่าชุมชน (9) - นักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (3)	ผู้เข้าร่วม ผู้สังเกตการณ์
	การทดลองใช้เส้นทางศึกษารวมชาติ ครั้งที่ 1	- คณะกรรมการป่าชุมชน (15) - อาจารย์และนักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (4)	ผู้เข้าร่วม ผู้สังเกตการณ์
6	การทดลองใช้เส้นทางศึกษารวมชาติ ครั้งที่ 2 และการประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาติ	- คณะกรรมการป่าชุมชน (9) - นักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (5) - นักศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ (5)	ผู้เข้าร่วม นักท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว

ที่	กิจกรรมการเรียนรู้	หน่วยงาน/กลุ่ม (จำนวน)	บทบาท
7	สรุปผลการดำเนินงานภาคสนาม	<ul style="list-style-type: none"> - เจ้าหน้าที่ฝ่ายกิจกรรมศึกษารรชชาติ มุศนิธิ ช่วยชีวิตสัตว์ป่าแห่งประเทศไทย (3) - คณะกรรมการป่าชุมชน - สถานีวัด - นักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ - อาจารย์และนักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ - อาจารย์มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ 	<ul style="list-style-type: none"> ผู้ประเมิน ผู้เข้าร่วม ผู้เข้าร่วม ผู้ดำเนินการประชุม ผู้สังเกตการณ์ ผู้สังเกตการณ์

5.1 ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษารวมชาติ

การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการป่าชุมชน สถานานวัด และกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ ในการจัดทำเส้นทางศึกษารวมชาตินั้น สามารถจำแนกระดับการมีส่วนร่วมได้ตามการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของโรจนัจฉริยะ ด้านสวัสดิ์ (2542 : 4-12) ซึ่งแบ่งระดับการมีส่วนร่วมไว้ 8 ขั้นตอน คือ (1) การมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร (2) การมีส่วนร่วมในการเสนอข้อมูลความคิดเห็น (3) การมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (4) การเจรจาต่อรอง (5) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในบางขั้นตอน (6) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในทุกขั้นตอน (7) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ และ (8) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ระดับการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการป่าชุมชน สถานานวัด และกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ สามารถสรุปได้ดังตาราง 11 ดังนี้

ตาราง 11 ระดับการมีส่วนร่วมของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน

ระดับการมีส่วนร่วม	กลุ่มองค์กรภายในชุมชน			
	คณะกรรมการป่าชุมชน		สถานานวัด	กลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ
	ฝ่ายบริหาร	ฝ่ายประชาสัมพันธ์		
1. การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร	✓	✓	✓	✓
2. การเสนอข้อมูลความคิดเห็น	✓		✓	✓
3. การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น	✓		✓	✓
4. การเจรจาต่อรอง				
5. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในบางขั้นตอน	✓	✓	✓	
6. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในทุกขั้นตอน	✓			
7. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ	✓			
8. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล	✓		✓	

ทั้งนี้การมีส่วนร่วมในระดับที่ 4 คือการเจรจาต่อรองนั้น ผู้วิจัยไม่พบการมีส่วนร่วมในประเด็นดังกล่าว เนื่องจากกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษารวมชาติยังไม่มีการเจรจาต่อรองกับกลุ่มองค์กรใด ๆ

5.1.1 การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการป่าชุมชน

การดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชน มีการแบ่งโครงสร้างการดำเนินงานออกเป็น 2 ฝ่าย คือ คณะกรรมการที่ปรึกษา จำนวน 10 คน คณะกรรมการฝ่ายบริหาร จำนวน 40 คน ประกอบด้วย คณะกรรมการตรวจตราป่า ซึ่งมีหน้าที่ในการพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และตรวจตราดูแลป่าชุมชน และคณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์ มีหน้าที่ในการประชาสัมพันธ์การดำเนินกิจกรรมของป่าชุมชนเขาหัวช้าง และทำความเข้าใจกับสมาชิกในชุมชนให้เข้าใจถึงแนวทางการดำเนินงานเพื่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาหัวช้าง (บันทึกการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน, 2543) การมีบทบาทหน้าที่ที่แตกต่างกันนั้น ทำให้ระดับการมีส่วนร่วมแตกต่างกันด้วย ผู้วิจัยจึงอธิบายระดับการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการป่าชุมชนตามบทบาทและหน้าที่ซึ่งมีรายละเอียดต่อไปนี้

5.1.1.1 คณะกรรมการฯ ฝ่ายบริหาร เป็นกลุ่มองค์กรหลักในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ จากการศึกษาพบว่า คณะกรรมการฯ ฝ่ายบริหารมีส่วนร่วมในทุกระดับของการมีส่วนร่วม โดยมีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ จากการอบรมเชิงปฏิบัติการและการพบปะแลกเปลี่ยนกับกลุ่มองค์กรภายนอกต่าง ๆ ที่เข้าร่วมในกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ นอกจากนี้ ในการประชุมกลุ่มย่อยเพื่อวางแผนการดำเนินงาน และสรุปผลการดำเนินงานในขั้นตอนต่าง ๆ คณะกรรมการฯ กลุ่มดังกล่าวยังได้เสนอข้อมูลและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อร่วมตัดสินใจในการดำเนินการ และประเมินผลกิจกรรมต่าง ๆ ในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติด้วย

5.1.1.2 คณะกรรมการฯ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ เป็นกลุ่มที่เข้ามามีส่วนร่วมเพียงระดับการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และการตัดสินใจในบางขั้นตอนเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกของชุมชนที่สมัครเป็นคณะกรรมการฯ ฝ่ายประชาสัมพันธ์นั้น มักจะมีเวลาในการเข้าร่วมในกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติน้อยหรือมีปัญหาในเรื่องสุขภาพ (สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ (สัมภาษณ์) 16 เมษายน 2545) ดังจะเห็นได้จากกิจกรรมที่ผู้วิจัยได้กำหนดขึ้นเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาตินั้น คณะกรรมการฯ ฝ่ายประชาสัมพันธ์เข้าร่วมเพียงกิจกรรมเดียว คือ การอบรมเชิงปฏิบัติการ เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้คณะกรรมการป่าชุมชนทั้งหมด มีความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และจากบันทึกการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน วันที่ 29 พฤศจิกายน 2543 (บันทึกการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน, 2543) พบว่า ในการกำหนดระเบียบและกฎข้อตกลงของป่าชุมชนเขาหัวช้างเป็นอีกกิจกรรมที่คณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์เข้าร่วม เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่ต้องการการตัดสินใจร่วมกันของคณะกรรมการฯ ทุกคน

5.1.2 การมีส่วนร่วมของกลุ่มสถานวัด

กลุ่มสถานวัดเป็นกลุ่มองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชนตะโหมด ดังที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อ 1.9 กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในตำบลตะโหมด จากการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาตินั้น กลุ่มสถานวัดเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการฯ ที่ปรึกษา โดยมีหน้าที่ในการร่วมปรึกษาหารือ และตัดสินใจในบางกิจกรรมเท่านั้น ดังเช่น การกำหนดวัตถุประสงค์และกฎข้อตกลงของป่าชุมชนเขาหัวช้าง (บันทึกการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน, 2543) นอกจากนี้ยังเข้าร่วมในการประชุมกลุ่มย่อยเพื่อร่วมวางแผนการดำเนินกิจกรรมในขั้นตอนต่าง ๆ เช่น การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อวางแผนการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2545 การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อประเมินผลการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 2 การประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาติ เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2545 และการประชุมเพื่อสรุปผลการดำเนินงานภาคสนามของผู้วิจัย เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2545

จากการเข้าร่วมในกิจกรรมดังกล่าว จึงสรุปได้ว่ากลุ่มสถานวัดมีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในระดับการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากกิจกรรมต่าง ๆ และการเสนอข้อมูลความคิดเห็น แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเวทีการประชุมกลุ่มย่อย นอกจากนี้ยังร่วมตัดสินใจในบางขั้นตอนและร่วมประเมินผลด้วย

5.1.3 การมีส่วนร่วมของกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ

กลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ เป็นกลุ่มองค์กรที่อยู่ในระหว่างการพัฒนาเพื่อเข้าร่วมเป็นเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลตะโหมด พื้นที่ของกลุ่มดังกล่าวอยู่ในหมู่ที่ 2 บ้านหัวช้าง ต.ตะโหมด มีทรัพยากรที่กลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อเสนอให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว คือ ถ้ำครกบด ถ้ำฝ้าย และถ้ำพระ ซึ่งถือเป็นโบราณสถานของชุมชนตะโหมด เนื่องจากมีแหล่งข้อมูลที่สันนิษฐานว่า เดิมบริเวณถ้ำพระมีพระพุทธรูปสมัยอยุธยาขนาดยาว 14 เมตรประดิษฐานอยู่ (สถานวัดตะโหมด, 2543 : 5-6) ดังนั้นการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ซึ่งเป็นกิจกรรมหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้นจึงมีน้อย กลุ่มดังกล่าวเข้าร่วมกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการ และการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติทั้ง 2 ครั้งเท่านั้น จากการสังเกต พบว่า การเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวข้างต้น ตัวแทนกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อมักเข้าร่วมในฐานะผู้สังเกตการณ์ โดยมีการเสนอข้อมูลและแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นในการประชุมกลุ่มย่อยบ้างเท่านั้น ดังนั้นการมีส่วนร่วมของกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อจึงอยู่ในระดับการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การเสนอความคิดเห็น และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

5.2 เจื่อนใจที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

ระดับการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการป่าชุมชน กลุ่มสถานวัด และกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าแต่ละกลุ่มมีส่วนร่วมในระดับที่ต่างกัน โดยคณะกรรมการป่าชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ในขณะที่สถานวัด และกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ มีส่วนร่วมในบางขั้นตอนเท่านั้น ทั้งนี้เป็นผลมาจากเงื่อนไขทั้งภายในและภายนอกชุมชนซึ่งส่งผลให้ระดับการมีส่วนร่วมแตกต่างกัน เงื่อนไขภายในและภายนอกเหล่านั้นสามารถอธิบายได้ดังต่อไปนี้

5.2.1 เงื่อนไขภายในชุมชน

5.2.1.1 ผู้นำตามธรรมชาติ ชุมชนตะโหมคมีผู้นำตามธรรมชาติหลายคนทั้งที่เป็นพระสงฆ์และฆราวาส โดยเป็นกลุ่มบุคคลที่มีคุณสมบัติพื้นฐานตามค่านิยมของชุมชน คือ มีความเสียสละต่อส่วนรวม อุดมคติ ซื่อสัตย์ และมีความเมตตากรุณา (อุทัย คุลเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540 : 28-31) จากการสังเกต พบว่า กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติส่วนใหญ่จะเป็นแกนนำของกลุ่มสถานวัด ซึ่งมักจะติดตามผลการดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชน ในลักษณะการให้คำปรึกษาหารือ การร่วมมือกันแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และยังคำนึงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมมากกว่าการใช้อำนาจในการตัดสินใจ จึงนับได้ว่าเป็นเงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คณะกรรมการป่าชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายบริหารมีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติทุกขั้นตอน

ผู้นำตามธรรมชาติที่อยู่ในกลุ่มแกนนำสถานวัดนั้น มีบทบาทสำคัญในการเป็นที่ปรึกษาในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน ดังเช่น พระครูสุนทรกิจจานุโยค ซึ่งดำรงตำแหน่งประธานสถานวัดและรองเจ้าอาวาสวัดตะโหมค พระครูสังฆรักษ์วิชาญ ดำรงตำแหน่งเลขานุการสถานวัด ทั้งนี้จากการสังเกตพบว่า พระสงฆ์ทั้ง 2 ท่านนั้น คณะกรรมการป่าชุมชนให้ความเคารพนับถือและยังเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนตะโหมค โดยจะเห็นได้จากการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชนมักมีวัดเป็นศูนย์กลางของกิจกรรม

นอกจากนี้ ยังมีผู้นำตามธรรมชาติที่เป็นฆราวาสและเป็นที่ปรึกษาที่สำคัญในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติอีกท่านหนึ่ง คือ นายวรรณ ขุนจันทร์ ซึ่งดำรงตำแหน่งรองประธานสถานวัดในปัจจุบัน จากการเรียบเรียงจากหลักสูตรตะโหมคศึกษา (2543 : 51-52) บทสัมภาษณ์นายวรรณ ขุนจันทร์ ผู้นำกลุ่มเกษตรกรทำนา ตะโหมค (2540 : 7-12) และการสัมภาษณ์ พบว่า นายวรรณ ขุนจันทร์เคยได้รับการคัดเลือกให้เป็นคนไทยตัวอย่างจากมูลนิธิธารน้ำใจในปี 2529 และได้รับรางวัลอนุสรณ์สงขลานครินทร์ ในฐานะผู้ทำคุณ

ประโยชน์ให้กับชุมชนภาคใต้ ในปี 2544 ทั้งนี้จากบุคลิกการทำงานเพื่อส่วนรวมที่มีความซื่อสัตย์ ความอดทน เปิดโอกาสให้คนอื่นมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและความตื่นตัวหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ นั้น ทำให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งเอื้อให้คณะกรรมการป่าชุมชนร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม รวมทั้งการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติด้วย

ทั้งนี้ การมีผู้นำตามธรรมชาติที่มีความเกี่ยวข้องกับวัดนั้น สอดคล้องกับผลการศึกษาของพอดเตอร์ (2526) ซึ่งศึกษาโครงสร้างสังคมของชาวนาไทย ว่าวัดเป็นศูนย์กลางทางสังคมของชนบทไทย และพระสงฆ์กับฆราวาสที่เกี่ยวข้องในฐานะที่เป็นกรรมการของวัดนั้น มักจะมีบทบาทเป็นแกนกลางของกิจกรรมทางสังคมด้วย

นอกจากนี้ ยังมีผู้นำตามธรรมชาติที่อยู่ในกลุ่มคณะกรรมการป่าชุมชนฝ่ายบริหารอีกคนหนึ่ง คือ สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ ซึ่งมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ จากการสัมภาษณ์ประวัติชีวิต พบว่า มีประวัติการทำงานเพื่อสังคม โดยเคยเป็นผู้นำอาสาพัฒนาชุมชน ในปี 2534 และเป็นสมาชิกสภาตำบลตะโหมค ในปี 2533 – 2537 ต่อมาในปี 2540 จึงเข้าทำงานกับโครงการส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่แนวกันชน รอบเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด (สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ (สัมภาษณ์), 16 เมษายน 2545) ซึ่งนับเป็นการทำงานที่มีส่วนส่งเสริมให้เกิดการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับการที่ผู้นำคนดังกล่าวเป็นผู้มีนิสัยชอบการคิดและวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ เสมอ ส่งผลให้การดำเนินงานในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นไปอย่างรอบคอบ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังสังเกตพบว่าการเสนอข้อคิดเห็นต่าง ๆ ผู้นำคนดังกล่าวจะนำเสนอในที่ประชุมทั้งกลุ่มย่อยและกลุ่มใหญ่ โดยใช้เหตุผลประกอบเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของที่ประชุม และยังมีบุคลิกภาพที่รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น รวมทั้งให้ความสำคัญกับความเป็นสังคมเครือญาติ จึงทำให้ได้รับความไว้วางใจจากคณะกรรมการป่าชุมชนในการดำเนินงานในหลาย ๆ ด้าน

จะเห็นได้ว่า เงื่อนไขของการมีผู้นำตามธรรมชาติที่เป็นที่ยอมรับของสมาชิกภายในกลุ่มนั้นเป็นเงื่อนไขที่สำคัญยิ่ง เพราะนอกจากผู้นำจะมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาแนวทางการดำเนินการของกลุ่มแล้ว การมีผู้นำที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของกลุ่มยังทำให้สมาชิกเกิดความรู้สึกที่จะร่วมแรงร่วมใจกันดำเนินงานให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ด้วย ในทำนองเดียวกับการศึกษาของคอฟแมน (1960 อ้างถึงใน พอดเตอร์, 2526 : 321) ที่ชุมชนบางขวด พบว่า ผู้นำที่สมาชิกในชุมชนให้ความเคารพมากที่สุดจะมีบทบาทที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนด้วย

อนึ่ง จากการศึกษาพบว่า ถึงแม้ชุมชนตะโหมคจะมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา แต่สภาพสังคมของตะโหมคยังมีความเป็นสังคมชนบทไทย เนื่องจากมีฐานทรัพยากรทางธรรมชาติและระบบความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมยังคงมีอยู่เมื่อเปรียบเทียบกับสังคมชนบทอื่น ๆ ในไทย

5.2.1.2 ความเป็นสังคมเครือญาติ ชุมชนตะโหมคมีการตั้งถิ่นฐานมาเป็นเวลานาน จึงทำให้มีความเป็นสังคมเครือญาติสูง (สภากานวัดตะโหมค, 2543 : 5) จากการศึกษาสามารถจัดกลุ่มนามสกุลของคณะกรรมการฯ ได้เป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

- (1) กลุ่มนามสกุล “ขุนจันทร์”
- (2) กลุ่มนามสกุล “อาศัย”
- (3) กลุ่มนามสกุล “พลเพชร”
- (4) กลุ่มนามสกุล “ทองมน”
- (5) กลุ่มนามสกุล “ช่วยราชการ”

จะเห็นได้ว่าสมาชิกของกลุ่มป่าชุมชนนั้นล้วนมีสายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกัน การทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นกิจกรรมของชุมชนและกิจกรรมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ จึงถือเป็นการช่วยเหลือพี่น้องกัน ซึ่งนับเป็นพื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนที่อยู่กับสังคมเครือญาติ (แทมไบอาห์, 1970 อ้างถึงใน พอดเตอร์, 2526 : 15-18) ดังจะเห็นได้ทั่วไปในสังคมไทย ซึ่งสอดคล้องกับที่ประสิทธิ์ สวาสดิ์ญาติ (2535 : 89) ได้กล่าวไว้ในระบบเครือญาติและการจัดระเบียบสังคมว่า สายสัมพันธ์ทางเครือญาติจะเชื่อมโยงบุคคลกับบุคคล บุคคลกับกลุ่ม และระหว่างกลุ่มกับกลุ่มเข้าด้วยกัน ทำให้การดำเนินกิจกรรมใด ๆ ชุมชนจะได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่าความสัมพันธ์ทางเครือญาตินับเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่ส่งเสริมให้คณะกรรมการฯ มีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

5.2.1.3 การมีกลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์กันอยู่เสมอ กลไกดังกล่าวคือ กิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในชุมชนนั่นเอง โดยชุมชนตะโหมคมีกิจกรรมที่เอื้อให้สมาชิกในชุมชนได้มาแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิดเห็นและปรึกษาหารือกันอยู่เสมอ เช่น กิจกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา ได้แก่ การทำบุญในวันธรรมสวนะ งานสวดพระอภิธรรม การทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมการทำบุญประจำปี 2 ศาสนา หรือ เรียกว่า “วันว่าง” ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ศาสนิกชนทั้งพุทธและมุสลิมมาร่วมทำบุญกันที่ฌาปนสถานวัดตะโหมค (เดิมบริเวณนี้เป็นกุโบร์) และกิจกรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาและการแก้ปัญหาภายในชุมชน ได้แก่ การประชุมตามวาระการประชุมของสภากานวัดตะโหมค การเข้ามาศึกษาดูงานของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ จากภายนอกและการแก้ปัญหาาราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำในปี 2545 เป็นต้น จะเห็นได้ว่ากิจกรรมที่เอื้อให้สมาชิกในชุมชน ซึ่งรวมทั้งคณะกรรมการป่าชุมชนมีโอกาสดำเนินการได้พบปะกันบ่อย ๆ นั้น เป็นกิจ

กรรมที่เกี่ยวข้องกับวัด ทั้งนี้เป็นเพราะวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนมาตั้งแต่ในอดีต อีกทั้งผู้นำตามธรรมชาติส่วนหนึ่งยังเป็นพระสงฆ์ด้วย ยิ่งช่วยส่งเสริมให้เกิดกลไกที่ทำให้ชุมชนมารวมกลุ่มเพื่อพัฒนาชุมชนได้ง่ายยิ่งขึ้น ทั้งนี้ยังมีข้อสังเกตว่า แม้ชุมชนตะโหมคจะประกอบด้วยศาสนิกชนทั้งพุทธและมุสลิม แต่ก็มีกิจกรรมที่เอื้อให้มีความสัมพันธ์กันด้วย เช่น กิจกรรมการทำบุญ 2 ศาสนา ดังที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งนับเป็นเงื่อนไขพิเศษ ที่ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชนสามารถสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนให้มีความแน่นแฟ้นได้

นอกจากนี้ การมีปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดความรู้สึกที่จะร่วมแรงร่วมใจกันปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากการเรียนรู้ว่า ความสำเร็จของกิจกรรมจะต้องเกิดจากการร่วมแรงร่วมใจกันของสมาชิกในชุมชน ซึ่งส่งผลต่อการดำเนินการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติของคณะกรรมการป่าชุมชนด้วย

5.2.1.4 เงื่อนไขเวลาในการประกอบอาชีพ เป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้

คณะกรรมการป่าชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ทั้งนี้ คณะกรรมการฯ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการทำสวนยาง ดังนั้นเวลาในการประกอบอาชีพส่วนใหญ่จึงมีความยืดหยุ่นพอสมควร ประกอบกับฤดูกาลและสภาพภูมิอากาศยังเป็นส่วนสำคัญที่จะกำหนดเวลาในการทำงาน โดยเวลาในการประกอบอาชีพส่วนใหญ่อยู่ระหว่างเวลา 02.00 น.-09.00 น. จึงมีเวลาในการประชุมและร่วมปฏิบัติงานต่าง ๆ ทั้งนี้ยังมีการแบ่งหน้าที่อย่างเกื้อหนุนกันระหว่างสามีกับภรรยาด้วย เนื่องจากหลังจากกรีดยางและเก็บน้ำยางเสร็จเรียบร้อยแล้ว ยังมีขั้นตอนการนำน้ำยางมาทำเป็นแผ่น ซึ่งขั้นตอนดังกล่าวจะเป็นหน้าที่ของภรรยา อีกทั้งยังมีการแบ่งภาระหน้าที่ในครอบครัวเพื่อให้สมาชิกคนใดคนหนึ่งของครอบครัวมาทำงานเพื่อส่วนรวมได้อีกด้วย

5.2.1.5 ความรู้สึกร่วมกันของคณะกรรมการฯ ว่าป่าชุมชนเขาหัวช้าง

เป็นสาธารณสมบัติ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อมูลพื้นฐานของป่าชุมชนเขาหัวช้างว่า เขาหัวช้างนั้นมีความผูกพันกับชุมชนตะโหมคในฐานะเป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สมาชิกในชุมชนให้ความเคารพนับถือ คือทวดหัวช้างนั้น ทำให้สมาชิกในชุมชน ต่างเห็นว่าป่าเขาหัวช้างเป็นสาธารณสมบัติที่ต้องร่วมกันรักษา เช่นเดียวกับโรงเรียนและวัด ซึ่งแม้ว่าในความเป็นจริงจะมีคณะสงฆ์และหน่วยงานภาครัฐเป็นเจ้าของ แต่สมาชิกในชุมชนต่างก็ได้ร่วมกันบริจาคทรัพย์สินเพื่อสร้างอาคารและสถานที่เหล่านั้น รวมทั้งความผูกพันกับสถานที่ดังกล่าวในแง่การเป็นสถานที่ศึกษา สถานที่พุดคุยปรึกษา และสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตั้งแต่การเกิดจนกระทั่งการตาย ซึ่งสอดคล้องกับที่พอดเตอร์ (2526 : 51) ได้กล่าวไว้ในโครงสร้างสังคมของชาวนาไทยว่า การที่สมาชิกของชุมชนมีความรู้สึก

เป็นเจ้าของสาธารณสมบัติร่วมกัน จะทำให้การร่วมมือเพื่อสาธารณสมบัตินั้นมีมากขึ้น ในกรณีป่าชุมชนเขาหัวช้างก็เช่นเดียวกัน เมื่อคณะกรรมการฯ ต่างมีความรู้สึกร่วมกันว่าเขาหัวช้างเป็นสาธารณสมบัติของชุมชน การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ซึ่งนับเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรภายในเขาหัวช้างให้คงอยู่นั้น จึงได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี

5.2.2 เงื่อนไขภายนอกชุมชน เงื่อนไขจากภายนอกชุมชนที่ส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ คือ การส่งเสริมจากหน่วยงานของภาครัฐ การให้ความสนใจเข้ามาศึกษาการดำเนินงานของชุมชนตะโหมด และการเข้ามาศึกษาวิจัยของหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.2.2.1 การส่งเสริมจากหน่วยงานของภาครัฐ

(1) กรมป่าไม้ ได้จัดตั้งสำนักงานส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่แนวกันชนรอบเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด ทำให้มีเจ้าหน้าที่เข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดตั้งป่าชุมชน เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานภาครัฐและประชาชนที่อาศัยในพื้นที่เขตอนุรักษ์ โดยส่งเสริมให้ชุมชนจัดตั้งกลุ่มองค์กร เพื่อทำหน้าที่ดูแลทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่นั้น ๆ และที่สำคัญเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานดังกล่าวจำนวนหนึ่งซึ่งนอกจากจะเป็นสมาชิกของชุมชนแล้วยังมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติอีกด้วย เนื่องจากพวกเขาได้นำความรู้และประสบการณ์การทำงานมาแลกเปลี่ยนกับคณะกรรมการป่าชุมชนอยู่เสมอ จากการสัมภาษณ์เจ้าพนักงานการเกษตรของหน่วยงานดังกล่าว ซึ่งเป็นสมาชิกของชุมชนตะโหมดด้วยนั้น พบว่า “การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยให้มีคณะกรรมการฯ เป็นผู้สื่อความหมายนั้น เป็นผลมาจากเวลาไปทำงานแล้วได้ไปอบรมให้ความรู้กับชุมชนต่าง ๆ สถานที่ที่ไปศึกษาดูงานก็จะเป็นพื้นที่รอบเขาบรรทัดที่มีกลุ่มองค์กรจัดการทรัพยากรป่าไม้ เช่น กลุ่มของลุงเตียง คงแก้ว และผู้ใหญ่เสริม ช่วยชีวิต แต่กลุ่มองค์กรเหล่านั้นมักจะมีพื้นที่ศึกษาน้อย และมีผู้อธิบายเป็นคนกลุ่มเดิม จึงอยากให้ป่าชุมชนเขาหัวช้างมีแหล่งเรียนรู้ที่ต่างออกไป โดยมีกลุ่มนักสื่อความหมายที่มีความรู้หลายด้าน การรวมกลุ่มก็ต้องเป็นการรวมกลุ่มจริง ๆ ไม่ใช่มีคนทำแค่ 2-3 คน จึงได้แนะนำให้คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้างมีผู้สื่อความหมาย โดยมีการแบ่งว่าใครถนัดเรื่องไหนก็อธิบายเรื่องนั้น ทำให้คนที่จะมาศึกษาก็ได้รับความรู้หลายเรื่อง” (สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ (สัมภาษณ์) 23 สิงหาคม 2545)

(2) สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ได้จัดโครงการนำร่องเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการทำแผนปฏิบัติการในภาพรวมของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (EmSong) ในปี 2542 ที่ผ่านมา จากการทำแผนปฏิบัติการดังกล่าว ทำให้มีการ

กำหนดแผนการดำเนินงานที่เร่งด่วน 25 แผนงาน และแผนงานส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นอีกแผนงานหนึ่งที่สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมได้รับงบประมาณให้มีการจัดทำโครงการนำร่องในปีงบประมาณ 2545 และชุมชนตะโหมดเป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้รับการคัดเลือกภายใต้โครงการจัดการป่าชุมชนตะโหมด

จะเห็นได้ว่า การเข้าร่วมโครงการดังกล่าวส่งผลทางอ้อมต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ซึ่งต่างกับการที่กรมป่าไม้ได้จัดให้มีสำนักงานส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่แนวกันชนรอบเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด ซึ่งมีหน้าที่โดยตรงในการส่งเสริมกลุ่มองค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การที่ชุมชนเข้าร่วมโครงการนำร่องฯ ดังกล่าวทำให้เกิดกลุ่มแกนนำในการดูแลทรัพยากรภายในชุมชนขึ้น 4 กลุ่ม คือ กลุ่มดิน กลุ่มน้ำ กลุ่มป่า และกลุ่มหน่วยงานจากภาครัฐ โดยคณะกรรมการป่าชุมชนจัดอยู่กลุ่มป่า และได้รับการยอมรับจากหน่วยงานที่ส่งเสริมโครงการดังกล่าวเป็นอย่างดี ทำให้คณะกรรมการฯ เห็นความสำคัญของการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และเข้าร่วมกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติมากยิ่งขึ้น

5.2.2.2 การได้รับความสนใจจากกลุ่มองค์กรภายนอกที่เข้ามาศึกษาการดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชน เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ผลักดันให้คณะกรรมการฯ เห็นความสำคัญของการพัฒนาป่าชุมชน การเข้ามาของกลุ่มองค์กรภายนอกมี 2 ลักษณะ คือ การเข้ามาเพื่อศึกษาดูงาน และการเข้ามาเพื่อการทำวิจัย

(1) การเข้ามาเพื่อศึกษาดูงาน จากการศึกษาข้อมูลบันทึกการประชุมของคณะกรรมการป่าชุมชน (2543-2544) และจากการสังเกตพบว่า มีกลุ่มองค์กรที่เข้ามาศึกษาดูงานการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ คณะลูกเสือชาวบ้าน จังหวัดสระแก้ว กลุ่มพัฒนากรจังหวัดนครราชสีมา และคณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ การได้รับความสนใจจากกลุ่มองค์กรภายนอกเหล่านี้ทำให้คณะกรรมการฯ เห็นความสำคัญของการเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาป่าชุมชน เนื่องจากทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และคณะกรรมการฯ ยังได้แสดงความคิดเห็นอยู่เสมอด้วย

จะเห็นได้จากการศึกษาดูงานของคณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม 2545 พบว่า ในการร่วมพูดคุยครั้งนั้น ผู้เข้าศึกษาดูงานได้แลกเปลี่ยนแนวคิดเกี่ยวกับคำจำกัดความของป่าชุมชนว่า “เป็นป่าที่มีประชาชนอาศัยอยู่ แต่ป่าชุมชนเขาหัวช้างไม่ได้มีลักษณะดังกล่าว และควรจะมีแนวทางการจัดการป่าที่เหมาะสมอย่างไร” (สมยศ หุ่นหว่า, บันทึกการประชุม 7 พฤษภาคม 2545) คณะกรรมการป่าชุมชนและตัวแทน

จากสถานานวัด ได้นำเสนอ ดังนี้ “การให้ความหมายดังกล่าวเป็นการให้ความหมายป่าชุมชนของภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ป่าชุมชนภาคใต้มีลักษณะที่แตกต่างออกไป คือ คนอยู่รอบ ๆ ป่า ดังนั้นคนรอบ ๆ ป่าจึงต้องดูแลแทน และคนในตะโหมคเองก็คิดว่าป่าเขาหัวช้างเป็นป่าต้นน้ำของชุมชน และบรรพบุรุษก็เคยดูแลป่าเหล่านี้มาก่อนจึงต้องช่วยกันดูแลรักษา และการดำเนินการของคณะกรรมการจะต้องมีกิจกรรมที่ต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา มิฉะนั้นจะเป็นเหมือนที่อื่นที่วันแรกของการก่อตั้งก็คือวันสุดท้ายเพราะไม่มีกิจกรรมมารองรับ ทำให้คนไม่ได้มาทำงานร่วมกัน” (สวาท ทองรักษ์ และสมเกียรติ บัญญาพัฒนศักดิ์ (สัมภาษณ์), 7 พฤษภาคม 2545) จากการแลกเปลี่ยนและร่วมพูดคุยในประเด็นดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่าคณะกรรมการฯ และแกนนำสถานานวัดให้ความสำคัญกับการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นอย่างมาก เพราะจะเป็นกิจกรรมที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นเมื่อกลุ่มแกนนำดังกล่าวเห็นความสำคัญแล้ว จะส่งผลให้การขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าการศึกษาดูงานของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ทำให้คณะกรรมการฯ ได้แลกเปลี่ยนความรู้ แนวคิด และฝึกฝนทักษะการจัดการประชุมอีกด้วย และได้รับความสนใจจากกลุ่มต่าง ๆ นั้น ยิ่งทำให้คณะกรรมการป่าชุมชนและสมาชิกในชุมชนเกิดความภาคภูมิใจต่อผลการดำเนินงานว่าเป็นที่ยอมรับของสังคมภายนอก และส่งผลต่อการมีส่วนร่วมด้วยเช่นกัน

(2) การเข้ามาเพื่อทำการวิจัย จากการสังเกตพบว่า ในขณะที่ผู้วิจัยเข้าไปศึกษานั้น มีหลายหน่วยงานเข้ามาศึกษาการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนตะโหมค แต่หน่วยงานที่เข้ามาศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนมีดังนี้

- ศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการ พัฒนาชุมชนเขตที่ 9 จังหวัดยะลา โดยการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการทำวิจัย ได้เข้ามาศึกษาเรื่อง การเสริมสร้างความเข้มแข็งประชาคมตำบลตะโหมค เพื่อกำหนดมาตรฐานการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ผลจากการศึกษาของหน่วยงานดังกล่าว ทำให้คณะกรรมการป่าชุมชนได้พัฒนาแนวทางการจัดการป่าชุมชนเพื่อให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มีการวิเคราะห์โอกาสและอุปสรรคในการจัดการท่องเที่ยว และหน่วยงานดังกล่าวยังได้เสนอแนวทางการปรับปรุงเส้นทางศึกษาธรรมชาติให้มีการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ศาลาพัก ห้องน้ำ ลานจอดรถ ซึ่งแนวทางดังกล่าวต้องใช้งบประมาณในการจัดสร้างสูง รวมทั้งมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และชุมชนไม่สามารถจัดทำได้เอง จึงไม่มีผลการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติมากนัก อย่างไรก็ตาม โครงการวิจัยครั้งนี้เป็นเงื่อนไขให้ตัวแทนของหมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลตะโหมคได้มาร่วมกันกำหนด

มาตรฐานการท่องเที่ยวที่ชุมชนต้องการ ซึ่งเป็นการขยายฐานการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอีกด้วย

- การจัดทำวิทยานิพนธ์ของผู้วิจัยและธฤชวรรณ นนทพุทธ (2545) เป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ เนื่องจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการ จึงมีกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้คณะกรรมการฯ ได้ร่วมคิด และร่วมปฏิบัติทุกขั้นตอนการดำเนินงาน ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการฯ คนหนึ่งได้ระบุว่า “ตอนเริ่มต้นทำเส้นทางลำบากมาก เพราะไม่รู้ว่าจะทำอะไรบ้าง แต่หลังจากได้คุยกับวิทยากรในการอบรมเชิงปฏิบัติการ ทำให้เริ่มเห็นแนวทางการจัดการท่องเที่ยวและเส้นทางศึกษาธรรมชาติชัดเจน เพราะความรู้ที่ได้รับนั้นตรงกับความต้องการของชุมชน” (บุญชม เพ็ญจรัส (สัมภาษณ์), 18 กุมภาพันธ์ 2545) นอกจากนี้ วิธีการเก็บข้อมูลโดยการบันทึกวิดีโอยังเป็นที่น่าสนใจของคณะกรรมการฯ และสมาชิกของชุมชน โดยผู้วิจัยได้บันทึกวิดีโอจากการอบรมเชิงปฏิบัติการและการเดินศึกษาธรรมชาติในวันที่ 9-10 กุมภาพันธ์ 2545 และการนำภาพการบันทึกมาดูอีกครั้งในวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2545 นั้น จากการสังเกตพบว่า คณะกรรมการฯ ให้ความสนใจและมีความภาคภูมิใจในเส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นอย่างมาก โดยกล่าวว่า “เวลาเดินจริง ๆ ก็เฉย ๆ แต่พอดูในทีวีสวยกว่าเยอะเลย” (จรัญ ราชรวี (สัมภาษณ์), 25 กุมภาพันธ์ 2545) และวิธีการดังกล่าวยังทำให้คณะกรรมการฯ สามารถประเมินการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมา เพื่อนำไปปรับปรุงได้ด้วย

กล่าวโดยสรุป เงื่อนไขทั้งภายในและภายนอกชุมชนทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ จากภายในและภายนอกชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ แต่ทั้งนี้ ความสนใจร่วมกันนับได้ว่าเป็นเงื่อนไขที่ทุกกลุ่มองค์กรมีส่วนร่วมซึ่งนับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการมีส่วนร่วม ดังที่โรจนจรรย์ คำนสวัสด์ (2541 : 4-14) ได้กล่าวถึงกิจกรรมหรือประเด็นที่เป็นที่สนใจร่วมกันจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งในการเข้ามามีส่วนร่วม ทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมในระดับต่าง ๆ เกิดการเรียนรู้ในเรื่องการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

6. ผลการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วม

จากการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ จะเห็นได้ว่ากลุ่มองค์กรภายในชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมคือ กลุ่มคณะกรรมการป่าชุมชนฝ่ายบริหาร กลุ่มคณะกรรมการป่าชุมชนฝ่ายประชาสัมพันธ์ กลุ่มสถานวัด และกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ โดยกลุ่มคณะกรรมการฯ ฝ่าย

บริหารมีส่วนร่วมมากที่สุด คือเข้าร่วมในทุกกิจกรรมของการดำเนินงาน ทั้งนี้ มีเงื่อนไขที่เอื้อให้เกิดการมีส่วนร่วม คือ เงื่อนไขภายในชุมชนที่มีผู้นำตามธรรมชาติที่เป็นที่ปรึกษาที่ดีให้แก่คณะกรรมการฯ ความเป็นสังคมเครือญาติที่มุ่งเน้นการทำงานที่เป็นการช่วยเหลือกันมากกว่าผลประโยชน์ การมีกิจกรรมของชุมชนที่เอื้อให้คณะกรรมการฯ ได้มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างสม่ำเสมอเวลาในการประกอบอาชีพ รวมทั้งการที่คณะกรรมการฯ มีความรู้สึกร่วมกันว่าป่าชุมชนเขาหัวช้างเป็นสาธารณสมบัติที่ต้องร่วมกันดูแลรักษา ประกอบกับการได้รับความสนใจจากกลุ่มองค์กรภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงาน ทำการวิจัย และการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐซึ่งนับเป็นเงื่อนไขนอกที่เอื้อให้การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการฯ มีมากยิ่งขึ้นด้วย ทั้งนี้เงื่อนไขดังกล่าวมาแล้วนั้น นับเป็นต้นทุนของชุมชนที่สำคัญยิ่ง สอดคล้องกับที่อุทัย คุลเกษม (2545 : 84-87) ได้แบ่งต้นทุนของชุมชนออกเป็น 4 ประเภท คือ

(1) ทุนระบบนิเวศ (ecological capital) ได้แก่ แม่น้ำ ลำธาร ระบบนิเวศที่มีความหลากหลาย โดยชุมชนตะโหมดมีป่าเขาหัวช้างเป็นต้นทุนทางระบบนิเวศที่สำคัญ

(2) ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม (social and cultural capital) ซึ่งได้แก่ระบบเครือญาติ ดังที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อเงื่อนไขภายในชุมชนที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมเงื่อนไขหนึ่ง คือ ความสัมพันธ์ทางเครือญาตินั่นเอง นอกจากนี้ ยังมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน คือ การทำบุญ “วันว่าง” ซึ่งจัดขึ้นระหว่างวันที่ 13 – 18 เมษายน ของทุกปี กิจกรรมวันว่าง จะมีการทำบุญที่วัดเหนือ และบริเวณฉางปอนสถานของชุมชน ซึ่งในอดีตเคยเป็นกุโบร์ด้วย (สภานานวัต, 2543 : 24)

(3) ทุนสติปัญญา (wisdom capital) ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุมชนตะโหมดยังให้ความสำคัญกับความรู้ที่มีการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นความรู้ที่สามารถแก้ปัญหาภายในชุมชนได้ ดังจะเห็นได้จากการนำความรู้เรื่องสมุนไพรมาถ่ายทอดเป็นเรื่องราวการสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ รวมทั้งการมีโอกาสดูแลเปลี่ยนแปลงเรียนรู้กับกลุ่มองค์กรภายนอกอยู่เสมอจึงยังพัฒนาทุนสติปัญญายิ่งขึ้นด้วย

(4) ทุนเงินตรา (financial capital) ชุมชนตะโหมดมีกลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมด ซึ่งมีบทบาทในการให้เงินทุนหมุนเวียนแก่ชาวตะโหมด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรในตะโหมดให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การดำเนินงานของกลุ่มดังกล่าว ประกอบด้วย การรวบรวมผลผลิตออกจำหน่าย การออมทรัพย์ การรับฝากเงิน และการให้สินเชื่อแก่สมาชิก (สภานานวัต, 2543 : 10)

จากกระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าวส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นระหว่างกระบวนการ โดยสามารถอธิบายผลการเรียนรู้ของชุมชนจากกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติได้ดังนี้

6.1 การเรียนรู้ของคณะกรรมการฯ ฝ่ายบริหาร

คณะกรรมการฯ ฝ่ายบริหารเป็นกลุ่มที่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษาระบบชาติทุกขั้นตอน ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ในเรื่องดังต่อไปนี้

6.1.1 การเรียนรู้ในเรื่องการจัดทำเส้นทางศึกษาระบบชาติ

การเรียนรู้วิธีการจัดทำเส้นทางศึกษาระบบชาติ เป็นผลมาจากการเข้าร่วมในกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน และการทดลองใช้เส้นทางศึกษาระบบชาติ ซึ่งทำให้คณะกรรมการฯ ได้แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์กับกลุ่มคนที่มาเข้าร่วมในกระบวนการดังที่กล่าวมาแล้ว กลุ่มคนดังกล่าวได้แก่ อาจารย์จากมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ที่มีความรู้ความชำนาญในเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตัวแทนชุมชนจากตำบลกรุงชิงที่มีประสบการณ์ในด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนมีส่วนร่วม นักท่องเที่ยว และนักศึกษาที่มีประสบการณ์ที่หลากหลาย และเจ้าหน้าที่ฝ่ายกิจกรรมศึกษาระบบชาติ มูลนิธิช่วยชีวิตสัตว์ป่าแห่งประเทศไทย ที่ร่วมประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษาระบบชาติ

การเรียนรู้ที่เห็นได้ชัดเจน คือ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดทำเส้นทางศึกษาระบบชาติ จากเดิมที่คณะกรรมการฯ ต้องการให้เส้นทางศึกษาระบบชาติเป็นเส้นทางที่ใช้ได้ทั้งการเดินและการขับขี่จักรยาน แต่หลังจากการอบรมเชิงปฏิบัติการ คณะกรรมการฯ ได้เลือกแนวทางการจัดทำให้เป็นเส้นทางสำหรับเดินศึกษาระบบชาติเพียงอย่างเดียว เนื่องจากการใช้เป็นเส้นทางเดินจะมีผลกระทบต่อระบบนิเวศน้อยที่สุด (สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ (ผลการประชุม 20 มิถุนายน 2545) อีกทั้งเส้นทางสำหรับจักรยานนั้นต้องมีลักษณะเฉพาะอีกด้วย

ในส่วนของป้ายสื่อความหมาย คณะกรรมการฯ ยังสามารถออกแบบโดยใช้วิถีชีวิตของพรานป่า มาเป็นภาพแสดงการบอกทิศทางแทนการใช้ภาพลูกศร ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาระบบชาติที่มุ่งเน้นความสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติและวิถีชีวิตของชุมชน ทั้งนี้ คณะกรรมการฯ ได้เรียนรู้วิธีการจัดทำป้ายสื่อความหมาย จากการศึกษาดูงานที่เส้นทางศึกษาระบบชาติน้ำตกกรุงชิง และพบว่าการจัดทำป้ายสื่อความหมายที่เหมาะสมนั้น จำเป็นจะต้องสอดคล้องและกลมกลืนกับสภาพธรรมชาติมากที่สุด และมีความคงทนในการใช้งานด้วย

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบการกำหนดจุดสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาระบบชาติของคณะกรรมการป่าชุมชนกับการกำหนดจุดสื่อความหมายในอุทยานแห่งชาติหรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าที่ผู้วิจัยเคยพบเห็น ปรากฏว่ามีความแตกต่างกัน โดยในพื้นที่อุทยานแห่งชาติหรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่านั้น มีการกำหนดจุดสื่อความหมายโดยยึดหลักความสำคัญของระบบนิเวศ ซึ่งมักจะเน้นให้ผู้มาศึกษาได้เข้าใจองค์ประกอบและหน้าที่ของระบบนิเวศ เช่น การมีจุด

ศึกษาเกี่ยวกับเห็ดซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ย่อยสลายของระบบนิเวศ ดันไทร ที่เป็นทั้งนักบุญแห่งป่าและนักฆ่าแห่งพงไพร หรือพวอนรากคำยันของพืช ในขณะที่คณะกรรมการป่าชุมชนได้กำหนดจุดสื่อความหมายโดยอาศัยประสบการณ์การใช้ประโยชน์จากป่าแล้วกำหนดจุดสื่อความหมายโดยเลือกพืชที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต เช่น ดันกระวาน ซึ่งเป็นพืชสมุนไพรที่มีสรรพคุณในการรักษาโรคกระเพาะอาหาร ดันลำกับ ซึ่งเป็นพืชที่นำมาใช้ในพิธีกรรมการเก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งนับเป็นความเชื่อที่ผูกพันกับการดำรงชีวิตของชุมชน และดันกระบก ที่มีพวอนเป็นลักษณะเด่น แต่คณะกรรมการป่าชุมชนใช้สื่อในเรื่องการเป็นอาหารของสัตว์ป่า เนื่องจากมักเห็นร่องรอยของสัตว์ที่กินผลดันกระบก

กล่าวโดยสรุป การเรียนรู้ของคณะกรรมการป่าชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาตินั้น นอกจากจะมีการเรียนรู้จากขั้นตอนต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยกำหนดขึ้นมาแล้ว คณะกรรมการฯ ยังสามารถนำความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนมาผนวกกับความรู้ใหม่ ซึ่งนำไปสู่การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของป่าชุมชนเขาหัวช้าง

6.1.2 การเรียนรู้วิธีการสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

การเรียนรู้วิธีการสื่อความหมาย เกิดจากการได้ทดลองเดินในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติเมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2545 การอบรมเชิงปฏิบัติการที่มีทั้งการบรรยาย การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับผู้ที่มีความรู้ และการทดลองเดิน รวมทั้งการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติทั้ง 2 ครั้ง ทำให้คณะกรรมการฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ทำหน้าที่สื่อความหมายได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการและเนื้อหาที่จะสื่อ เพื่อให้ผู้มาศึกษาธรรมชาติได้รับความรู้และเกิดความรู้สึกตระหนักถึงคุณค่าของป่ามากที่สุด ทั้งนี้คณะกรรมการฯ ฝ่ายบริหารจำนวนหนึ่งยังเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญในเรื่องพืชสมุนไพร และการใช้วิถีชีวิตในป่า เนื่องจากเคยประกอบอาชีพพรานป่าในอดีต และได้รับถ่ายทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษด้วย จึงทำให้การสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างเกิดจากการผสมผสานระหว่างความรู้ที่เป็นวิถีชีวิตดั้งเดิม กับแนวทางการสื่อความหมายที่ได้รับจากกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติด้วย

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการเรียนรู้ของคณะกรรมการฯ ในการสื่อความหมาย คือ การที่ผู้สื่อความหมายได้เลือกใช้เทคนิคและวิธีการถ่ายทอดข้อเท็จจริงเกี่ยวกับธรรมชาติที่เข้าใจง่าย เช่น การถ่ายทอดความรู้เรื่องวิถีชีวิตของพรานป่า มีการเล่าเรื่องราวผ่านป้ายสัญลักษณ์การบอกทิศทาง และการชี้ให้นักท่องเที่ยวได้เห็นร่องรอยการกินอาหารของสัตว์ป่าบางชนิด ซึ่งเป็นวิธีการสื่อความหมายที่พบในการทดลองเดินศึกษาธรรมชาติในครั้งที่ 2 ต่างจากการเดินศึกษาธรรม

ชาติในครั้งก่อนซึ่งผู้สื่อความหมายบอกเล่าเรื่องราวในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยเน้นเฉพาะไปที่พืชสมุนไพรเท่านั้น

นอกจากนี้ ยังมีการคัดเลือกคณะกรรมการฯ ที่จะทำหน้าที่สื่อความหมาย โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติด้วย เนื่องจากในระยะแรกคณะกรรมการฯ ได้กำหนดผู้สื่อความหมายไว้หลายคนตามความสามารถที่มี แต่จากการเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนการพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ทำให้มีผู้สื่อความหมายหลักเพียง 2 คน คือ นายสมบุรณ์ ชั่วยราชกร และนายกมล ขุนจันทร์ และมีการถ่ายทอดความรู้ในเส้นทางศึกษาธรรมชาติให้กับคณะกรรมการฯ ที่สนใจเป็นผู้สื่อความหมายในรุ่นต่อไปด้วย โดยคณะกรรมการฯ เหล่านั้นต่างก็เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติทุกขั้นตอนเช่นกัน

6.1.3 การเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศ

จากกิจกรรมที่คณะกรรมการฯ ได้เข้าไปจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ทำให้คณะกรรมการฯ สังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติในเส้นทางอย่างต่อเนื่อง เช่น วัฏจักรของพืช ตั้งแต่การออกดอก จนกระทั่งกลายเป็นผล ตัวอย่างพืชที่พบการเปลี่ยนแปลง เช่น ต้นคันทมิ ต้นสังหยด กากหลา บุก ผักกาดเขา นอกจากนี้ ยังพบสัตว์ชนิดต่าง ๆ เช่น บ่าง ลิง นกและแมลงชนิดต่าง ๆ ด้วย การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติเหล่านี้ทำให้คณะกรรมการฯ เรียนรู้ที่จะสังเกต และนำประสบการณ์ที่ได้รับนี้ไปอธิบายให้ผู้มาศึกษาในเส้นทางศึกษาธรรมชาติได้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการ และนักท่องเที่ยว กรรมการฯ ยังได้เรียนรู้วิธีการบันทึกการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ โดยการจดบันทึก การถ่ายภาพ และการวาดภาพ ด้วย

นอกจากนี้ คณะกรรมการฯ ที่เป็นคนรุ่นหนุ่มสาว ยังมีประสบการณ์เกี่ยวกับป่าไม้ มากนัก ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมที่ลดการพึ่งพาปัจจัยพื้นฐานจากป่าโดยตรง การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติจึงทำให้คนกลุ่มนี้ได้รับความรู้ ทั้งจากประสบการณ์ตรงและจากการบอกเล่าของผู้สูงอายุที่มีประสบการณ์มากกว่า และจากการประชุมกลุ่มย่อยหลาย ๆ ครั้ง พบว่าคณะกรรมการฯ รุ่นหนุ่มสาวเหล่านี้ต่างเห็นความสำคัญของการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยกล่าวว่า “จากเดิมที่ไม่เคยรู้เรื่องป่าเลย แต่ตอนนี้รู้จักพืชหลายชนิดขึ้น” (อานวย ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์) 20 มิถุนายน 2545) นอกจากนี้ ยังมีการสะท้อนถึงวิธีการเรียนรู้ของคณะกรรมการฯ บางคนอีกว่า “จากการเดินหลาย ๆ ครั้ง ได้ฟังทั้งลุงสม และจ่าแข็ง ทำให้มีความรู้เพิ่มขึ้น เป็นความรู้ทั้งในเรื่องที่ลุงสมถนัด และเรื่องที่จ่าแข็งถนัด ถึงแม้จะไม่ได้มีประสบการณ์โดยตรงแต่การฟังมาก ๆ ก็ทำให้รู้มากขึ้น ถ้าจะให้เป็นคนสื่อความหมายก็สามารถทำ

‘ได้ เพราะจำได้หมดแล้ว แต่ก็ไม่รู้ลึกเหมือนลุงสม’ (สมเกียรติ บัญชาพัฒนาศักดา (สัมภาษณ์) 27 กุมภาพันธ์ 2545)

นอกจากนี้ จากการศึกษาดูงานและมีผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ เข้ามาเดินศึกษาในเส้นทางศึกษารวมชาติ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้เพิ่มมากขึ้น โดยคณะกรรมการฯ ได้พยายามตั้งคำถามเพื่อนำความรู้ที่ได้จากการซักถามมาพัฒนาเส้นทางศึกษารวมชาติให้มากที่สุด ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าเส้นทางศึกษารวมชาติที่คณะกรรมการฯ ได้ร่วมกันจัดทำขึ้นนั้นเป็นห้องเรียนธรรมชาติที่มีค่ายิ่ง ทั้งต่อบุคคลภายนอกที่มาศึกษารวมชาติ และคณะกรรมการฯ เองด้วย

6.1.4 การเรียนรู้ในเรื่องเทคนิคการระดมความคิดเห็น

กระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษารวมชาตินั้น มีขั้นตอนการจัดประชุมกลุ่มย่อยในหลาย ๆ ครั้ง ดังที่กล่าวมาแล้วในตาราง 2 การประชุมแต่ละครั้งผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคการระดมความคิดเห็นหลายอย่าง เช่น การใช้แผนที่ทางความคิด (Mind mapping) เพื่อรวบรวมประเด็นที่คณะกรรมการฯ เสนอความคิดเห็น จากการสังเกตการประชุมเพื่อนำเสนอผลการดำเนินงานของกลุ่มแกนนำสิ่งแวดล้อมในโครงการนำร่องเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมนั้น ผู้วิจัยพบว่าการระดมความคิดเห็น โดยใช้แผนที่ทางความคิดเพื่อนำเสนอแผนการจัดการน้ำภายในชุมชนตะโหนดด้วย โดยขั้นตอนการจัดทำแผนที่ทางความคิดนั้น เป็นการระดมความคิดร่วมกันของแกนนำสถานวัด ได้แก่ พระครูสังวรวิทย์วิทยานุกูล และคณะกรรมการฯ ป่าชุมชน ได้แก่ สมเกียรติ บัญชาพัฒนาศักดา สมบูรณ์ จิตสารอาภรณ์ กมล ชุนจันทร์ ซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมในกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษารวมชาติทั้งสิ้น ทั้งนี้เทคนิคการระดมความคิดเห็นดังกล่าวที่คณะกรรมการฯ ได้เรียนรู้ขึ้นนี้อาจเป็นผลเนื่องมาจากประสบการณ์อื่น ๆ ด้วย เช่น การจัดทำวิทยานิพนธ์ของรศ.ดร.นันทพุด สนทญา เมืองสุข และศาสตราจารย์ โสคติพันธุ์ ที่มีการใช้เทคนิคการระดมความคิดเห็นในรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน แต่กระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษารวมชาติก็เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้เช่นกัน

กล่าวโดยสรุป จากการมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษารวมชาติ คณะกรรมการฯ ฝ่ายบริหารได้เรียนรู้ทั้งในด้านความรู้ที่เกี่ยวกับเส้นทางศึกษารวมชาติ ระบบนิเวศรวมทั้งเทคนิคการจัดการประชุม ซึ่งมีความสำคัญยิ่งสำหรับคณะกรรมการฯ ที่จะมิบทบาทในการทำงานเพื่อส่วนรวมต่อไป

6.2 การเรียนรู้ของคณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์

คณะกรรมการฯ ฝ่ายประชาสัมพันธ์เข้าร่วมกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพียงกิจกรรมเดียว คือ การอบรมเชิงปฏิบัติการ ทำให้ได้รับความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและแนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเท่านั้น

6.3 การเรียนรู้ของสถานานวัด

สถานานวัดได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในการเป็นที่ปรึกษาให้แก่คณะกรรมการป่าชุมชน โดยมีการเสนอข้อมูลความคิดเห็น แลกเปลี่ยนความคิดเห็น การร่วมตัดสินใจในบางขั้นตอน รวมทั้งการประเมินผล ทำให้คณะกรรมการสถานานวัดที่เข้าร่วมในกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาตินั้น ได้เรียนรู้ในเรื่องต่อไปนี้

6.3.1 การเรียนรู้ในเรื่องแนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

ขั้นตอนที่คณะกรรมการสถานานวัดเข้าร่วมได้แก่ การอบรมเชิงปฏิบัติการ การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อวางแผนการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติทั้ง 2 ครั้ง และการสรุปผลการดำเนินงานภาคสนาม ในขั้นตอนดังกล่าวมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์กับผู้เข้าร่วมที่มาจากหน่วยงานภายนอกชุมชนที่มีความรู้และความเชี่ยวชาญในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ทำให้คณะกรรมการสถานานวัดได้เรียนรู้แนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ แต่ทั้งนี้ การเรียนรู้เหล่านั้นเป็นเพียงแนวทางการจัดทำเท่านั้น เนื่องจากคณะกรรมการสถานานวัดไม่ได้เข้าร่วมในการปฏิบัติ แต่คณะกรรมการป่าชุมชนจะถ่ายทอดผลการดำเนินการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติอย่างสม่ำเสมอ ทำให้คณะกรรมการสถานานวัดสามารถให้ข้อเสนอแนะในการจัดทำได้อย่างดี

6.3.2 การค้นพบผู้นำตามธรรมชาติรุ่นใหม่

จากกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ดังที่กล่าวมาแล้วว่าคณะกรรมการสถานานวัดได้เข้ามามีส่วนร่วมในการประชุมกลุ่มย่อยครั้งต่าง ๆ เพื่อเสนอข้อมูลและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นนั้น ทำให้คณะกรรมการสถานานวัดพบว่า แกนนำคณะกรรมการป่าชุมชนฝ่ายบริหารหลายคนมีศักยภาพที่จะเป็นผู้นำในงานพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะในด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ทั้งนี้จากการสังเกตประกอบกับสัมภาษณ์วรรณ ขุนจันทร์ (24 เมษายน 2545) ซึ่งเป็นผู้นำของชุมชนที่มักได้รับเชิญให้ไปเป็นวิทยากรบรรยายแนวทางการพัฒนาชุมชนบ่อยครั้ง โดยวรรณ ขุนจันทร์ได้กล่าวว่า “จากการเข้าร่วมการประชุมครั้งต่าง ๆ ทำให้เห็นว่าหลายคนมีความสามารถที่จะทำงานเพื่อชุมชนได้ต่อไป ซึ่งจะต้องมีการถ่ายทอดความรู้ใน

งานพัฒนาเหล่านี้ ตอนนี้เวลาไปประชุมที่ไหนลูกก็จะให้คนเหล่านี้ไปด้วยเพื่อจะได้ฝึกฝนและเรียนรู้วิธีการทำงานเพื่อจะได้นำมาพัฒนาชุมชนต่อไป”

6.4 การเรียนรู้ของกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ

กลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษารวมชาติเพียงบางขั้นตอนเท่านั้น ทำให้ผลการเรียนรู้ของกลุ่มดังกล่าวมีเพียงความรู้ในเรื่องระบบนิเวศ และประโยชน์จากการใช้พืชสมุนไพรจากการร่วมเดินศึกษารวมชาติในกิจกรรมการทดลองใช้เส้นทางศึกษารวมชาติทั้ง 2 ครั้ง จากการสังเกตในการทดลองทั้ง 2 ครั้งพบว่า ตัวแทนกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อจะให้ความสนใจในเรื่องการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรและความหมายของป้ายสัญลักษณ์แสดงทิศทางการเดิน โดยมีการซักถามผู้สื่อความหมายตลอดเวลาที่เดินศึกษารวมชาติ

อนึ่ง กลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อไม่ได้เป็นกลุ่มประชากรเป้าหมายของผู้วิจัย แต่ทั้งนี้เนื่องจากคณะกรรมการป่าชุมชนเห็นว่า กลุ่มดังกล่าวให้ความสนใจในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และต้องการพัฒนาเป็นเครือข่ายเดียวกัน ประกอบกับมีทรัพยากรธรรมชาติที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ เช่น ถ้ำพระ ถ้ำครกบด ถ้ำฝ้าย และป่าเขาคินป่า จึงได้เชิญตัวแทนกลุ่มดังกล่าวเข้าร่วมในบางกิจกรรม ผู้วิจัยจึงไม่ได้มุ่งเน้นที่จะศึกษาผลการเรียนรู้ของกลุ่มดังกล่าว

กล่าวโดยสรุป การจัดทำเส้นทางศึกษารวมชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น เจ็อนไขที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดทำก็คือ ดันทุนทางสังคมที่ชุมชนตระโหมคมีนั่นเอง แม้ว่าชุมชนตระโหมคจะไม่ได้จัดทำเส้นทางศึกษารวมชาติตามหลักทฤษฎี แต่การได้ร่วมคิด ร่วมทำ จากหลายหน่วยงานกลับช่วยให้เส้นทางศึกษารวมชาตินั้นมีศักยภาพในการเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ทำให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนตระโหมคเป็นการท่องเที่ยวที่จะนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ในเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติได้ นอกจากนี้ กิจกรรมดังกล่าวยังทำให้ชุมชนมีกิจกรรมที่เอื้อให้สมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และยังทำให้เกิดกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้ ความเข้าใจ และทักษะใหม่ ๆ ระหว่างชุมชนและบุคคลภายนอกชุมชนได้อีกด้วย